

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**SÜNEN-İ TİRMİZİ’DE
“HADİSÜ FÜLÂN” KAVRAMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Selvi Raif MURAD

**Enstitü Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Hadis Bilim Dalı**

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Erdiñ AHATLI

TEMMUZ – 2018

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

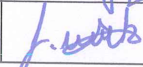
SÜNEN-İ TİRMİZÎ'DE
“HADİSÜ FÜLÂN” KAVRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Selvi Raif MURAD

Enstitü Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Hadis Bilim Dalı

“Bu tez 10/07/2018 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ	İMZA
Doç. Dr. Erdiğ AHATLI	Basarılı	
Prof. Dr. Abdullah AYDINLI	Basarılı	
Dr. Öğr. Üyesi Fatma KIZIL	Basarılı	

SAKARYA
ÜNİVERSİTESİ

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU

Sayfa : 1/1

Öğrencinin

Adı Soyadı	:	Selvi Raif MURAD
Öğrenci Numarası	:	1460Y08043
Enstitü Anabilim Dalı	:	Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı	:	Hadis
Programı	:	☒ YÜKSEK LİSANS ☐ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	Sünen-i Tirmizî'de "Hadîsü Fülân" Kavramı
Benzerlik Oranı	:	%15

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.

10/07/2018
Öğrenci İmza

Sakarya Üniversitesi Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.

Bilgilerinize arz ederim.

...../...../20.....
Öğrenci İmza

Uygundur

Danışman
Unvanı / Adı-Soyadı: Doç. Dr. Erdinç AHATLI

Tarih: 10/07/2018

İmza:

KABUL EDİLMİŞTİR

REDDEDİLMİŞTİR

EYK Tarih ve No:

Enstitü Birim Sorumlusu Onayı

ÖNSÖZ

Bu tezin yazımını titizlikle takip eden ve vakit ayırma hususunda hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan muhterem danışman hocam Doç. Dr. Erdiñ Ahatlı'ya değerli katkı ve emeklerinden dolayı en içten şükranlarımı ve saygılarımı sunarım. Tez konumu belirlememde ve tezin yazım aşamasından savunma aşamasına kadar olan süreçte yardım ve katkılarını hiçbir zaman esirgemeyen Prof. Dr. Abdullah Aydınli'ya teşekkürü bir borç bilirim. Dr. Öğr. Üyesi Fatma Kızıl'a tezin savunmasında jüri olarak yer almasından ve çalışmanın son haline gelmesindeki değerli katkılarından dolayı teşekkür ederim. Bu vesileyle katkılarını esirgemeyen tüm hocalarıma, tezi gözden geçiren ve tashih sürecinde çok emeği olan değerli arkadaşım Arş. Gör. Dr. Ömer Faruk Akpınar'a teşekkürü bir borç bilirim. Bizi bu günlere getiren, çocukluk döneminden itibaren dine ve dinî ilimlere yakınlaşmamıza vesile olan anne ve babama da şükranlarımı sunarım. Çalışmalarım esnasında desteğini yanımda hissettiğim, kendisinden çaldığım zamanlara rağmen sürekli beni çalışmaya ve araştırmaya teşvik eden kıymetli eşime de minnet ve şükran duygularımı sunarım.

Selvi Raif MURAD

10.07.2018

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
TABLO LİSTESİ	iv
ŞEKİL LİSTESİ	v
ÖZET	vi
SUMMARY	vii

GİRİŞ	1
--------------------	----------

BÖLÜM 1: SÜNEN-İ TİRMİZİ’DE SAHÂBÎYE DELÂLET EDEN “HADÎSÜ FÛLÂN” KAVRAMI	10
1.1. “Hadîsü Fülân” Kavramının İçerisinde Yer Alan Sahâbe	10
1.2. Sahâbîye Delâlet Eden “Hadîsü Fülân” Kavramının Kullanımı	13
1.2.1. İlgili Bâbda Hadîsin Hükümünü Verirken Nakledilen Hadise İşaret Eden Kullanımlar	13
1.2.2. Zikredilen Sahâbîden Gelen Hadîsin Ferd Olduğuna İşaret Eden Kullanımlar	15
1.2.3. Fakihlerin Görüşlerine Delil Olan Hadîsi Gösteren Kullanımlar	23
1.2.4. Mukayese Yoluyla Zikredilen Kullanımlar	26
1.2.5. Diğer Kullanımlar	29

BÖLÜM 2: SÜNEN-İ TİRMİZİ’DE SAHÂBE DIŞINDAKİ RÂVİLERE DELÂLET EDEN “HADÎSÜ FÛLÂN” KAVRAMI	33
2.1. “Hadîsü Fülân” Kavramının İçerisinde Yer Alan Sahâbe Dışındaki Râviler	33
2.2. Sahâbe Dışındaki Râvilere Delâlet Eden “Hadîsü Fülân” Kavramının Kullanımı	44
2.2.1. Hadîsin Ferd Olduğuna İşaret Eden Kullanımlar	45
2.2.2. Hüküm İle Beraber veya Mukayese Yoluyla Zikredilen Kullanımlar ...	64
2.2.3. Hadîsin Bir Hocadan Belli Bir Râvinin Teferrüdüne İşaret Eden Kullanımlar	73
2.2.4. Hadîsin Aynı veya Farklı Lafızlarına İşaret Eden Kullanımlar	78

2.2.5. Rivâyetin Merfû Senedinin Ferd Olduğuna İşaret Eden Kullanımlar	80
2.2.6. Diğer Kullanımlar	83

SONUÇ	87
KAYNAKÇA	90
EKLER	100
ÖZGEÇMİŞ	132

KISALTMALAR

- b.** : Bin, İbn
bkz. : Bakınız
bt. : Bint
dđr. : Diğerleri
h. : Hicrî
Hz. : Hazreti
Msl. : Mesela
nşr. : Neşreden
ö. : Ölümlü
s.a. : Sallallâhü aleyhi ve sellem
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
trc. : Tercüme eden
t.y. : Tarih yok

TABLO LİSTESİ

Tablo 1 :	Sahâbe kastedilen “hadîsü fülân” ile sahâbenin toplam rivâyetlerinin mukayesesi	12
Tablo 2 :	Garîbun min hadîsi Ebî Mûsa	18
Tablo 3 :	Râvilerin “hadîsü fülân” içerisinde yer aldıkları rivâyetlerle toplam rivâyetlerinin mukayesesi	42
Tablo 4 :	Tirmizî ile “fûlân” arasında bulunan râvi sayısı	44
Tablo 5 :	Lâ na‘rifuhû illâ min hadîsi Hammâd	46
Tablo 6 :	Lâ na‘rifuhû illâ min hadîsi Süfyân b. Uyeyne	49
Tablo 7 :	Lâ na‘rifuhû illa min hadîsi Süfyân es-Sevrî	53
Tablo 8 :	Na‘rifuhû min hadîsi Süfyân es-Sevrî	56
Tablo 9 :	Lâ ne‘arifuhû illâ min hadîsi Süheyl	58
Tablo 10:	Hüve hadîsü Hüseyin b. Vâkîd	61
Tablo 11:	Hüve hadîsü Alâ b. el-Hâris	63
Tablo 12:	Hâzâ esahhu min hadîsi Hammâd b. Seleme	66
Tablo 13:	Hüve esahhu min hadîsi Velîd b. Müslim	70
Tablo 14:	Garîbun min hadîsi Süfyân	74
Tablo 15:	Lâ na‘rifuhû merfûan illâ min hadîsi İbn Lehîa	82

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Tirmizî'nin yaptığı rihleler 7

Tezin Başlığı: Sünen-i Tirmizî’de “Hadîsü Fülân” Kavramı

Tezin Yazarı: Selvi Raif MURAD **Danışman:** Doç. Dr. Erdinç AHATLI

Kabul Tarihi: 10 Temmuz 2018 **Sayfa Sayısı:** vii (ön kısım) + 99 (tez) + 32 (ek)

Anabilimdalı: Temel İslam Bilimleri **Bilimdalı:** Hadis

“Hadîsü Fülân” terkibi rivâyet asrında kullanılan bir kavramdır. Mezkûr kavramı dikkat çekici derecede kullanan kişilerden birisi Tirmizî’dir. O, *Sünen*’inde anılan terkibi farklı biçimlerde kullanmıştır. Söz gelimi “Hadîsü fülân sahih/hasen/garîb’tir”, “Lâ na’rifuhû illâ min hadisi fülân”, “Garîbun min hadisi fülân”, “Esahhu min hadîsi fülân”, “Nahvu/Mislü hadîsi fülân”, “Hüve/hâzâ hadîsü fülân” bu kullanımlar arasındadır.

“Hadîsü fülân” terkibi farklı şekilleriyle *Sünen*’de 1686 defa geçmektedir. Bu kullanımların 843’ünde “fülân” kelimesi sahâbîye; kalan 843 yerde ise sahâbî dışındaki râvilerle delâlet etmektedir. Hadisin bir sahâbîye nispet edilmesi normal ve anlaşılabilir bir durumdur. Çünkü söz konusu sahâbî, o hadisi söyleyen/duyan kişi ve onun ilk râvisidir.

“Hadîsü fülân” içerisinde yer alan sahâbe dışındaki râvilerin çoğu ise tasnif döneminin başlangıcında yaşamışlardır. Çalışma neticesinde mezkûr râvilerin hadîs kitabı/hadis nüshası sâhibi veya râvisi oldukları söylenebilir. Tirmizî’nin “hadîsü fülân” tabiriyle bazen açık bir şekilde bazen de zımnen kullandığı kitaplara veya nüshalara işaret ettiği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda Tirmizî’nin kullandığı bu kitapları veya nüshaları genel olarak zamanın gerektirdiği yöntemle yani semâ yoluyla veya diğer muteber bir yolla almış olduğu unutulmamalıdır.

Anahtar Kelimeler: Tirmizî, Sünen-i Tirmizî, Hadîs, Hadîsü Fülân, Kitâb

Title of the Thesis: The Concept of “Ḥadīthu Fulān” in Sunan al-Tirmidhī	
Author: Selvi Raif MURAD	Supervisor: Assoc. Prof. Erdiñç AHATLI
Date: 10 July 2018	Nu. of pages: vii (pre text) + 99 (main body) + 32 (App.)
Department: Basic İslamic Sciences Subfield: Hadith	
<p>The phrase “Ḥadīthu Fulān” is a term used during the transmission period of Ḥadīth. Imam Tirmidhī is one of those scholars, who used this term consistently. He used aforementioned term in his collection titled <i>Sunan</i> in different ways. “Ḥadīthu fulān ṣahīh”, “Ḥadīthu fulān ḥasen”, “Ḥadīthu fulān gharīb”, “Lā naʿrifu illā min ḥadīthi fulān”, “Gharībun min ḥadīthi fulān”, “Aṣaḥḥu min ḥadīthi fulān”, “Naḥwu/Mithlu ḥadīthi fulān”, “Huwa/hādhā ḥadīthu fulān” are among these usages.</p> <p>The term “Ḥadīthu Fulān” is used 1686 times in <i>Sunan</i> in various forms. In 843 of these, the word fulān points to certain companions (ṣaḥābah), and in the remaining 843 places it refers to narrators (ruwāt) other than the companions (ṣaḥābah). The association of ḥadīth with the companions is normal and understandable since the Companions are eyewitnesses and the first narrators of ḥadīth.</p> <p>Most of the non-ṣaḥābah associated with the term “Ḥadīthu Fulān” lived in the beginning of ḥadīth classification period. As a result of this study, it can be concluded that these narrators (other than companions) had their own ḥadīth books or written copies. It is noted that Imam Tirmidhī sometimes explicitly and sometimes implicitly refers to these books or the copies with the term “ḥadīthu fulān”. At the same time, it should not be forgotten that Imam Tirmidhī also heard those books or ḥadīths from the narrators as it was the requirement of the time.</p>	
Keywords: al-Tirmidhī, Sunan al-Tirmidhī, Ḥadīth, Ḥadīthu fulān, Kitāb	

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu ve Amacı

Her ilim dalında olduğu gibi hadis ilminin de kendi ıstılahları vardır. Tasnif dönemi eserlerinin çoğunda geçen “hadîsü fülân” ifadesi hadis ilminde ıstılah olarak kabul edilen bir kullanım olmuştur. Bu çalışmanın amacı mezkûr kavramın özellikle *Sünen-i Tirmizî*'de nerelerde ve hangi anlamda geçtiğini tespit etmektedir.

Önemi

“Hadîsü fülân” kavramı rivâyet asrında oldukça kullanılmasına rağmen araştırmalarda hak ettiği yeri maalesef alamamıştır. Dolayısıyla söz konusu kavramın ilk asırlarda nasıl kullanıldığını tespit etmek anılan asırlarda yazılan kitapları ve genel olarak dönemin ilim anlayışını ve hadis meselelerine bakış açısını daha iyi tanıyabilmemizi sağlayacaktır.

Yöntemi

Bu araştırmada ilk olarak *Sünen-i Tirmizî*'de “hadîsü fülân” kavramının nerelerde geçtiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Tespit faaliyetinde nüsha olarak *Sünen-i Tirmizî*'nin Ahmed Muhammed Şâkir'in (ö. 1377/1958) başladığı ve Muhammed Fuad Abdülbâkî (ö. 1387/1967) ve İbrahim Atve'nin (ö. 1417/1996) bitirdiği neşir ile Beşşâr Avvâd Ma'rûf'un neşri kullanılmıştır. Yapılan tespitlerde elde edilen veriler önce “fûlân” ile kastedilen sahâbî ve sahâbî dışındaki râviler olarak iki gruba ayrılmış, bilahare ise söz konusu kavramın hangi anlamlarda kullanıldığı belirlenmeye çalışılarak buna göre bir tasnif yapılmıştır. “Hadîsü fülân” kavramının içerisinde yer alan sahâbî ve sahâbî dışındaki râvilerden isimleri en fazla geçenler hakkında özellikle inceleme yapılmıştır. Ayrıca *Sünen*'de “hadîsü fülân” kavramının geçtiği hadislerden oluşan yüzden fazla rivâyet, diğer kaynaklardan da tespit edilip incelenmiştir. İncelenen bu hadislerden bazıları tez içerisinde misal olarak zikredilmiştir. Genel olarak rivâyet asrı diye nitelenen ilk üç asırdaki hadis kaynakları kullanılmış gerekli olduğu durumlarda, söz gelimi senedde bir farklılık bulunuyorsa, dördüncü veya beşinci asırda yazılan hadis kaynaklarına da müracaat edilmiştir. Yanı sıra “fûlân” ile işaret edilen kişilerle veya geçtiği hadislerle ilgili yan bilgilerden de istifade edilmiştir.

Kaynak gösteriminde İSNAD atıf sistemi kullanılmıştır.¹ *Concordance*'la birlikte kullanılmaya başlanan *Kütüb-i Tis 'a*'daki hadislerin gösterilmesi şu şekilde yapılmıştır: Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inin cilt ve sayfa numarası; Buhârî, Ebû Dâvud, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce ve Dârimî'nin kitap ismi ile bâb numarası; Müslim ve Muvatta'ın kitap ismi ile ana bölümün kendi içindeki hadis numarası. *Sünen-i Tirmizî*'nin değişik neşirlerinde farklılık söz konusu ise neşrin yılı ile cilt ve sayfa gösterilmiştir. Bununla birlikte *Sünen-i Tirmizî*'den verilen örneklerde bazen metin içerisinde Ahmed Muhammed Şâkir'in (ö. 1377/1958) ve Beşşâr Avvâd Ma'rûf'un neşirlerinde yer alan hadisin numarası da zikredilmiştir. Kaynak gösteriminde birden fazla referans olduğunda kronolojik sıra izlenmiştir.

Kaynaklar ve Literatür Değerlendirmesi

Tirmizî ve en meşhur eseri olan *el-Câmi' (es-Sünen)* farklı çalışmaların konusu olmuştur. Arapça telif edilen en kapsamlı çalışmalar Nûreddîn İtr'in *el-İmâmu't-Tirmizî ve'l-muvâzene beyne Câmi'ihî ve's-Sahîhayn* ile Adâb el-Hamş'ın *el-İmâmu't-Tirmizî ve menhecuhû fî kitâbihi'l-Câmi'* adlı yayımlanmış doktora tezleridir. Bunların dışında Arap dünyasında *Sünen-i Tirmizî*'yi ele alan tespit edilebildiği kadarıyla 10 tane yüksek lisans veya doktora çalışması bulunmaktadır.² Tirmizî ve *Sünen*'i ile ilgili Türkçe olarak yazılan çalışmalar arasında iki yüksek lisans tezi zikredilebilir. Birincisi Erdoğan Köycü'nün *Sünenü't-Tirmizî'nin Metot Yönünden İncelenmesi*,³ diğeri ise Selim Yılmaz'ın *Sünen-i Tirmizî'de Hadis İstilahları ve Tirmizî'nin Hadisleri Değerlendirme Usûlü*⁴ çalışmalarıdır. Bütün bu çalışmalarda *Sünen*'de “hadîsü fülân” kavramına değinilmemiştir.

Tezin konusu olan “hadîsü fülân” kavramına ise Abdullah Aydın'ın *Hadis Rivayetinde Yazının Kullanımı ve Güvenilirliği* isimli makalesinde⁵ değinmiş ve *Sünen-i Tirmizî*'den kısaca üç örnek vermiştir.

¹ Daha fazla bilgi için bkz. <http://www.isnadsistemi.org/>

² Detaylı bilgi için bkz. Adâb Mahmûd el-Hamş, *el-İmâmu't-Tirmizî ve menhecuhû fî kitâbihi'l-Câmi'* (Amman: Dâru'l-Fethi li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 1423), 1: 48-57.

³ Erdoğan Köycü, *Sünenü't-Tirmizî'nin Metot Yönünden İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1993). Söz konusu çalışma 2013 yılında Araştırma Yayınları tarafından yayımlanmıştır.

⁴ Selim Yılmaz, *Sünen-i Tirmizî'de Hadis İstilahları ve Tirmizî'nin Hadisleri Değerlendirme Usûlü* (Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, 2015).

⁵ Abdullah Aydın, “Hadis Rivayetinde Yazının Kullanımı ve Güvenilirliği”, *Sünnetin Dindeki Yeri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1995), 312-313.

Çalışmamızda temel kaynağımız *Sünen-i Tirmizî* olmuştur. Yukarıda zikredildiği gibi *Sünen*'de “Hadîsü fülân” kavramının yerlerini tespit etmek için Ahmed Muhammed Şâkir (ö. 1377/1958), Muhammed Fuad Abdülbâkî (ö. 1387/1967) ve İbrahim Atve'nin (ö. 1417/1996) neşri ile Beşşâr Avvâd Ma'rûf'un neşri kullanılmıştır. Araştırmada verilen örneklerin incelenmesi ve değerlendirilmesinde ise Abdurrahman Mübârekfûrî'nin (ö. 1353/1934) şerhi ile Şu'ayb el-Arnaût'un (ö. 1438/2016) neşri de kullanılmıştır. Yeri geldiğinde veya ihtiyaç hâsıl olduğunda diğer temel hadis kaynaklarına başvurulmuştur. Bilgiler açısından Muhammed Mustafa el-A'zamî'nin (ö. 1439/2017) *Dirâsât fi'l-hadîsi'n-Nebevî ve târîhi tedvînih* adlı çalışması çokça kullanılan bir kaynak olmuştur.

Çalışmanın Kavramsal Çerçevesi

“Hadîsü Fülân” kavramı, hadis kelimesinden ve ona izafe edilen bir kişiden oluşturmaktadır. Buradan hareketle ilk olarak hadisin tanımına, ondan sonra ise hadisin kimlere nispet edildiğine değinilecektir.

(ح – د – ث) kökü bir şeyin yokluktan var olmasına delâlet etmektedir.⁶ Hadîs kelimesi “haber” ve “söz” anlamında gelmektedir.⁷ “Hadis”in bu genel anlamından hareketle terim olarak hadis, “Hz. Peygamber’in sözleri, fiilleri, takrirleri, ahlâkî ve yaratılışına dair özelliklerinin yanı sıra sahâbenin söz fiil ve takrirleri ile tâbiûna ait söz ve fiilleri de kapsar.”⁸ Mutlak olarak hadis zikredilince merfû hadis yani Hz. Peygamber’e nispet edilen akla gelir.

Muhaddisler tarafından hadis kelimesine farklı kişiler izafe edilmiştir. Buna kısaca “hadîsü fülân” denilir. Abdullah Aydınli'nın verdiği tanıma göre fülân'dan yerine göre şu kimselerden biri kastedilir:

“1. Söz konusu hadisi Hz. Peygamber'den – sallallahu aleyhi ve sellem- rivâyet eden kimse, özellikle de sahâbî; 2. Söz konusu hadis, kendisinden rivâyet

⁶ Ebü'l-Hüseyn Ahmed İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-lüga*, nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Dâru'l-Fikr, 1979), 2: 36.

⁷ İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh - Tâcü'l-lüga ve sıhâhu'l-arabiyye*, nşr. Ahmed Abdülgafûr Attâr, 2. Baskı (Beyrut: Dâru'l-İlmi Li'l-Melâyîn, 1979), 1: 278.

⁸ Bekir Kuzudişli, *Hadis Tarihi* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2017), 16. Zikredilen hadisin tanımı muhaddislere göredir. Fıkıh usulcülerine göre ise hadis Rasûlullah'ın (s.a.) sözleri ve fiilleridir. Bkz. Kuzudişli, *Hadis Tarihi*, 17.

edilmekle meşhur olan, yayılan râvî. Bu durumda bu râvî büyük ihtimalle bir hadis kitabı sahibidir. Dolayısıyla bu tamamlama “falanın (kitabında yazılı olan) hadîs” demek olur; 3. Söz konusu hadisin söylenmesine sebep olan veya içinde adı geçen kimse.”⁹

Muhammed Mücîr el-Hatîb ise hadisin şu altı kimseye izafe edildiğini söyler:

1. İlk söyleyen kişiye. Buna göre hadis merfû ise mutlak olarak حديث النبي – Nebî'nin hadîsi, mevkûf ise mesela حديث علي موقوفا – mevkûf olarak Alî'nin (ö. 40/661) hadîsi denilir.
2. Sahâbî olan râviye. Meselâ حديث تميم الدين النصيحة – Temîm'in (ö. 40/661) hadîsi “Din hayırhahlıktır/samîmiyettir”.
3. İsnadın medârı olan râviye veya medârından nakleden râviye. Meselâ حديث الأعمش – A'meş'in (ö. 148/765) hadisi, حديث شعبة – Şu'be'nin (ö. 160/776) hadîsi.
4. Senedde bulunan ve hakkında konuşulan râviye. Mesela حديث يزيد بن أبي زياد – Yezîd b. Ebî Ziyâd'ın (ö. 137/754) hadîsi.
5. Rivâyet asrında hadîsi tahrîc eden müellife. Mesela حديث البخاري – Buhârî'nin (ö. 256/870) hadîsi, حديث مسلم – Müslim'in (ö. 261/875) hadisi vs.
6. Hadîsin metninde zikredilen kişiye. Mesela حديث ذي الدين – Zülyedeyn'in hadîsi, حديث سليك الغطفاني – Süleyk el-Gatafânî'nin hadîsi.¹⁰

Bunun yanında hicrî ikinci asrın ortalarında genel olarak hadis kitaplarının, her muhaddise kendi hocasından intikal eden hadislerden oluşturulduğu söylenebilir. Bu tür kitaplar ya “kitâbü fülân” veya “hadîsü fülân” diye isimlendirilmiştir.¹¹ Günümüze ulaşan İsmâil b. Ca'fer'in (ö. 180/796) kitabı buna iyi bir örnektir.¹² Leys b. Sa'd'in (ö.

⁹ Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 8. Baskı (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 99.

¹⁰ Muhammed Mücîr el-Hatîb, *Ma'rifetu medâri'l-İsnâd ve beyânu mekânatihi fi ilmi ileli'l-hadîs* (Riyad: Dâru'l-Meymân, 2007), 1: 157-160.

¹¹ Fuad Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları* (İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi, 1956), 32.

¹² Fuad Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-arabî* (Riyad: Câmî'atu'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1991), 1: 175. Kütüphanelerde bulunan “hadîs” veya “ehadîs” başlıklı yazmalarda başka örnekler de vardır. Msl. Müsenna b. Abdillâh, Mücâ' b. ez-Zübeyr, Fuleyh b. Süleyman ve Alî b. Âsım için sırasıyla bkz. Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-arabî*, 1: 167, 170, 171, 181.

175/791) kâtibi Abdullah b. Sâlih b. Muhammed (ö. 222/837) ile ilgili nakledilen bir olay da aynı şeyi gösterir.

أَخْرَجَ أَبُو صَالِحٍ دَرَجًا قَدْ ذَهَبَ أَعْلَاهُ وَلَمْ يَدِرْ حَدِيثَ مَنْ هُوَ فَقِيلَ لَهُ هَذَا حَدِيثُ ابْنِ أَبِي ذَنْبٍ فَرَوَاهُ عَنِ اللَّيْثِ عَنِ ابْنِ أَبِي ذَنْبٍ

“Ebû Sâlih (Abdullah b. Sâlih) bir defa bir “derac” (kitap/sayfalar) çıkarmıştır. Kitabın başı kayıp olduğu için hadisin/kitabın kime ait olduğunu bilmiyordu. Ona İbn Ebî Zi’b’in kitabı olduğu söylenince Ebû Sâlih; Leys’ten, (onun da) İbn Ebî Zi’b’den şeklinde rivâyet etmeye başladı.”¹³ Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) icazet konusunu işlerken şöyle der:

إِذَا دَفَعَ الْمُحَدِّثُ إِلَى الطَّالِبِ كِتَابًا، وَقَالَ لَهُ: هَذَا مِنْ حَدِيثِ فُلَانٍ، وَهُوَ إِجَارَةٌ لِي مِنْهُ، وَقَدْ أَجَزْتُ لَكَ أَنْ تَرَوِيَهُ عَنِّي، فَإِنَّهُ يَجُوزُ لَهُ رَوَايَتُهُ عَنْهُ.

“Bir muhaddis öğrencisine bir kitap verip ona ‘Bu falancanın hadisindedir, icazet yoluyla aldım ve sana benden rivâyetine icazet veririm’ derse, o zaman öğrencinin hocasından rivâyeti caizdir.”¹⁴ Ebû Zür’a er-Râzî’ye (ö. 264/878) hangi muhaddisin hafızası en güçlü diye sorulduğunda o, şu şekilde cevap vermiştir:

أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ، حُزِرَ كُنْبُهُ الْيَوْمَ الَّذِي مَاتَ فِيهِ فَبَلَغَ اثْنَيْ عَشَرَ جَمَلًا مَا عَلَى ظَهْرِ كِتَابٍ مِنْهَا حَدِيثُ فُلَانٍ وَلَا فِي بَطْنِهِ نَا فُلَانٌ وَكُلُّ ذَلِكَ كَانَ يَحْفَظُهُ مِنْ ظَهْرِ قَلْبِهِ.

“Ahmed b. Hanbel! Vefat ettiğinde onun kitapları on iki hayvan yükü idi. Hiçbir kitabının üstünde ne “hadîsü fülân”, ne de içinde “haddesenâ fülân” ifadesi bulunurdu. Bütün bu bilgileri (yani hadislerin kime ait olduğunu ve hangi edâ sîgasıyla aldığını) ezberliyordu.”¹⁵

Yine Ebû Zür’a’ya senin hafızan mı, Ahmed b. Hanbel’in (ö. 241/855) hafızası mı daha güçlü diye soruldu. Ebû Zür’a, Ahmed b. Hanbel’in hafızasının şu gerekçeyle daha güçlü olduğunu söyledi:

¹³ Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb* (Hindistan: Matba’atu Dâirati'l-Me’ârifî'n-Nizâmiyye, 1326), 5: 257.

¹⁴ Ebû Bekir Ahmed b. Alî Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*, nşr. Ebû Abdillâh es-Sevrakî - İbrahim Hamdi el-Medenî (Medîne: el-Mektebetü'l-İlmiyye, t.y.), 349.

¹⁵ Ebû Bekir Ahmed b. Alî Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâkı'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*, nşr. Mahmûd et-Tahhân (Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1983), 2: 177.

وجدت كتب أحمد بن حنبل ليس في أوائل الأجزاء ترجمة أسماء المحدثين الذين سمع منهم فكان يحفظ كل جزء ممن سمع وأنا فلا أقدر على هذا.

“Ahmed b. Hanbel’in kitaplarının başında kimden sema ettiği bilgisi yoktu. O her cüzü kimden sema ettiğini ezberliyordu. Ben buna güç yetiremem.”¹⁶

Bu tür kitaplar yanında aynı dönemde bir konuyu ihtiva eden eserler veya farklı konuları içeren musannef türü eserler de ortaya çıkmaya başlamıştır. Sonraki nesiller bütün bu kitaplardan istifade ettiklerinde ya da onlardan iktibasta bulduklarında genellikle muhaddisin kitabına atıf yapmayıp sadece senedde ismini vermekle yetinmişler veya sened zikretmeksizin yalnızca kişiye atıf yapmışlardır.¹⁷ O dönemde sadece hadisçiler değil, diğer ilim dallarındaki âlimler de aynı şekilde yapmışlar.¹⁸ Bu uygulama asırlar boyunca böyle devam ettirilmiştir. Hicrî beşinci asırda bile durumun aynı olduğunu görülmektedir. Mesela Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), İbn Ebî Hâtim er-Râzî’nin (ö. 327/938) *el-Cerh ve’t-ta’dil* adlı eserini çokça kullanmasına rağmen çok nadir durumlarda kitabının adına işaret etmiştir.¹⁹

Tirmizî ve Câmî’i

Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî 209 (824) yılında Tirmiz’de veya Tirmiz’e bağlı Buğ köyünde doğmuştur. Erken dönemde hadis tahsiline başlayıp²⁰ Buhârî (ö. 256/870), Dârimî (ö. 255/869), Ebû Zür’a (ö. 264/878), Müslim (ö. 261/875), Ebû Dâvud (ö. 275/888), gibi zamanındaki ünlü hadisçilerin talebesi olmuştur. Tirmizî’nin *Sünen*’inde 200’den fazla hadislerini naklettiği hocaları ise şunlardır: Kuteybe b. Sa’îd (ö. 240/854) – 601 rivâyet, Muhammed b. Beşşâr (ö. 252/866) – 442 rivâyet, Mahmûd b. Gaylân (ö. 239/853) – 292 rivâyet, Hennâd b. es-Serî (ö. 243/857) – 280 rivâyet, Ahmed b. Menî’

¹⁶ Abdurrahmân b. Muhammed İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve’t-ta’dil* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1953), 1: 296.

¹⁷ Sezgin, *Târîhu’t-türâsi’l-arabî*, 1: 144; Muhammed Mustafa el-A’zamî, *Dirâsât fi’l-hadîsi’n-Nebevî ve târîhi tedvînih* (Dimeşk-Beyrut: el-Mektebû’l-İslâmî, 1980), 2: 421.

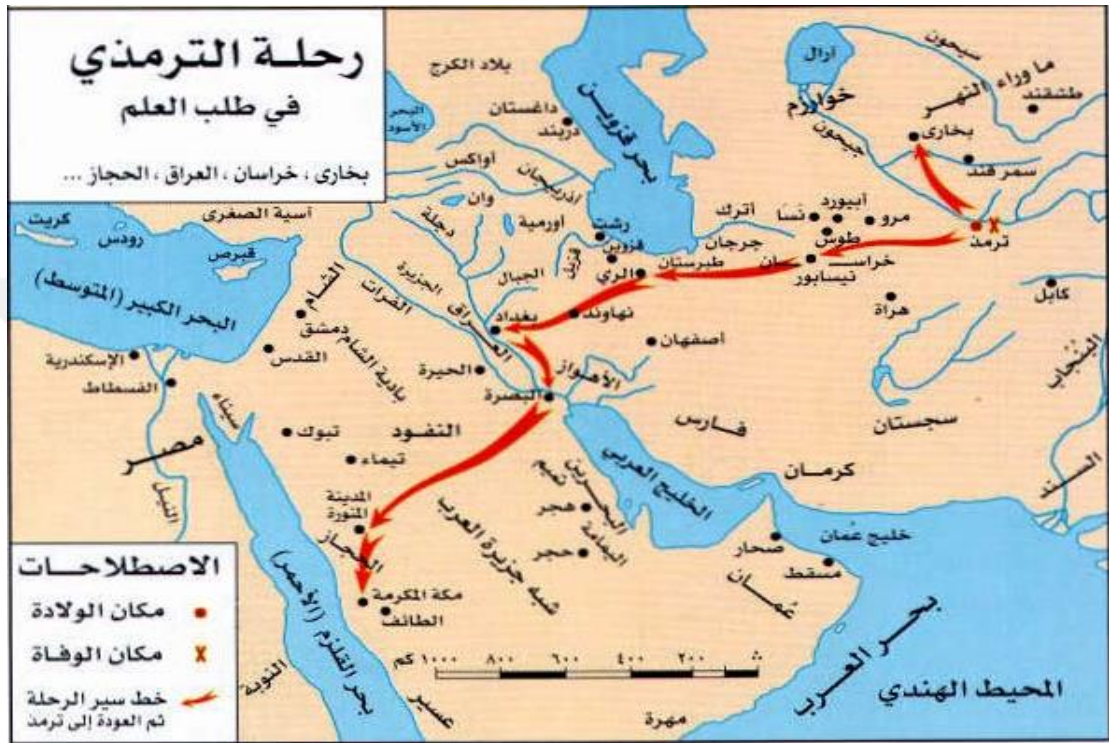
¹⁸ A’zamî, *Dirâsât*, 2: 382.

¹⁹ Ekrem Ziya el-Ömerî, *Mevâridü’l-Hatîb el-Bağdâdî fi Târîhi Bağdâd*, 2. Baskı (Riyad: Dâru Taybe, 1985), 366. Hatîb el-Bağdâdî ve Hâkim en-Nisâbûrî arasında benzer bir duruma gösteren Jonathan Brown’un makalesi vardır. Bkz: Jonathan A. C. Brown, “Sünnî Hadis Tenkidi Silsilesinden Bir Kesit: Hatîb el-Bağdâdî ile Hâkim en-Nisâbûrî Arasındaki Gizemli İrtibat”, *Hadis ve Siyer Araştırmaları = Hadith and Sira Studies*, trc. Dilek Tekin 2/2 (2016): 123-131.

²⁰ Hadis tahsilini başlama konusundaki tartışma için bkz. Erdinç Ahatlı - Selvi Raif Murad, “Sünen-i Tirmizî’de ‘Hüve Hadîsü Fülân’ Kavramı Üzerine”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/35 (2017): 2.

(ö. 244/858) – 249 rivâyet.²¹ Tirmizî, Şam ve Mısır bölgeleri hariç meşhur ilim merkezlerine rihle yapmıştır.

Şekil 1: Tirmizî'nin yaptığı rihleler²²

Bazı kaynaklarda âmâ olarak dünyaya geldiği bilgisi zikredilse de doğrusu, hayatının sonlarına doğru görme yetisini kaybettiğidir.²³ Tirmizî 279 (892) yılında Buğ köyünde veya Tirmiz şehrinde vefat etmiştir.²⁴

²¹ Hamş, *el-İmâmu't-Tirmizî ve menhecuhû fi kitâbihi'l-Câmi'*, 1: 82. “Câmi’u Hâdimi’l-Harameyni’ş-Şerîfeyn li’s-sünneti’n-Nebeviyye” yazılımının 2014 yılı birinci versiyonu kullanılarak aynı hocaların rivâyetlerinin sayısı şu şekilde tespit edilmiştir - Kuteybe b. Sa’id – 611 rivâyet, Muhammed b. Beşşâr – 468 rivâyet, Mahmûd b. Gaylân – 301 rivâyet, Hennâd b. es-Serî – 289 rivâyet, Ahmed b. Menî’ – 256 rivâyet.

²² Şevkî Ebû Halîl, *Atlasü'l-hadîsi’n-nebevî*, 4. Baskı (Dimeşk: Dâru’l-Fikr, 2005), 14.

²³ Şu’ayb el-Arnaût, “Mukaddime”, *Sünenü’t-Tirmizî* içinde, nşr. Şu’ayb el-Arnaût - dğr. (Dimeşk-Beyrut: Dâru’r-Risâleti’l-Âlemiyye, 2009), 1: 29.

²⁴ Tirmizî'nin hayatı hakkında daha fazla bilgi için bkz. Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed ez-Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, nşr. Şu’ayb el-Arnaût - dğr. (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1982), 13: 270-277; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 9: 387-389; Ahmed Muhammed Şâkir, “Mukaddime”, *Sünenü’t-Tirmizî* içinde, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir - dğr. (Mısır: Şeriketü Mektebeti ve matba’ati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1978), 1: 77-83; Hamş, *el-İmâmu’t-Tirmizî ve menhecuhû fi kitâbihi’l-Câmi'*, 1: 65-144; Şu’ayb el-Arnaût, “Mukaddime”, 2009, 1: 25-54; Erdoğan Köycü, *Sünenü’t-Tirmizî’nin Metot Yönünden İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1993), 1-14. M. Yaşar Kandemir, “Tirmizî”,

Tirmizî'nin günümüze ulaşan dört eseri bulunmaktadır:²⁵

1. *Sünenü't-Tirmizî* olarak bilinen *el-Câmi'*,
2. *el-İlelü'l-kebîr*,
3. *eş-Şemâil*,
4. *Tesmiyetü ashâbi'n-Nebî*²⁶ veya *Tesmiyetü ashâbi Rasûlillâh*.²⁷ Bazı yerlerde *el-Esmâ ve'l-küna*²⁸ olarak zikredilen kitap aynı olabilir.²⁹

Kalan şu dört eseri ise günümüze ulaşmamıştır:³⁰

1. *ez-Zühed*,
2. *et-Târîh*,
3. *Kitâbün fhi'l-mevkûf*,
4. *et-Tefsîr*.

Tirmizî'nin en önemli ve en meşhur eseri 270 yılında yazımını bitirdiği³¹ *el-Câmi'*dir. Eser, *Sünenü't-Tirmizî* ismiyle meşhur olmasına rağmen Ebû Gudde'nin tespitine göre Tirmizî, kendi kitabını *Sünen* olarak değil *Câmi'* olarak isimlendirmiştir. Ebû Gudde iddiasına delil olarak İbn Hayr el-İşbîlî'nin (ö. 575/1179) *Fehrese*'sinde geçen kayıt ile hicrî beşinci ve altıncı asırdan kalan eserin en eski yazma nüshalarında bulunan ismi zikretmektedir. Zikredilen yerlerde eserin tam adı şöyledir: *el-Câmi'u'l-muhtasaru mine's-süneni an Rasûlillâhi sallalâhu aleyhi ve sellem ve ma'rifetü's-sahîhi ve'l-*

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41: 202-204; Selim Yılmaz, *Sünen-i Tirmizî'de Hadis İstılahları ve Tirmizî'nin Hadisleri Değerlendirme Usûlü* (Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, 2015), 3-12.

²⁵ Ekrem Ziya el-Ömerî, *Türâsü't-Tirmizî el-ilmî* (Medîne: Mektebetü'd-Dâr, 1412), 14.

²⁶ Kitâbın ilk nâşiri Ali Yardım'dır. Bkz. Ali Yardım, "Ashâb Bilgisinin Kaynakları ve Tirmizî'nin 'Tesmiyetü Ashâb'in-Nebî'si'", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (1985): 291-347.

²⁷ Ebû İshâ Muhammed b. İshâ et-Tirmizî, *Tesmiyetü ashâbi Rasûlillâh*, nşr. İmâdüddîn Ahmed Haydar (Beyrut: Dâru'l-Cinân, 1986).

²⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 9: 389.

²⁹ Ömerî, *Türâsü't-Tirmizî el-ilmî*, 14.

³⁰ Ömerî, *Türâsü't-Tirmizî el-ilmî*, 14.

³¹ Muhammed b. Abdilganî İbn Nukta el-Bağdâdî, *et-Takyîd li ma'rifeti ruvâti's-Süneni ve'l-Mesânîd* (Hindistan: Dâiratu'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1983), 1: 95.

*ma'lûli ve mâ 'aleyhi'l-'amel.*³² Tirmizî'nin kendisinin kitabına verdiği isimden onun hangi amaçla kaleme aldığı epey anlaşılmaktadır.³³ Ebû Îsâ Tirmizî sadece hadisleri konulara göre tasnif etmekle yetinmemiştir. Buna ilâveten hadislerle ilgili hemen her babda değerlendirmede de bulunmuştur. Tirmizî bu değerlendirmelerini yaparken “hadîsü fülân” kavramını da kullanmıştır.

³² İbn Hayr el-İşbilî, *Fehrese*, nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf - Mahmûd Beşşâr Avvâd (Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2009), 156; Abdülfettâh Ebû Gudde, *Tahkîk ismeyi's-Sahîhayn ve'smi Câmi'i't-Tirmizî* (Haleb: Mektebü'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye, 1993), 55; Erdiñç Ahatlı - Selvi Raif Murad, “Sünen-i Tirmizî'de 'Hüve Hadîsü Fülân' Kavramı Üzerine”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/35 (2017): 3.

³³ *Sünen-i Tirmizî*'nin özellikleri için bkz. Kuzudişli, *Hadis Tarihi*, 175.

BÖLÜM 1: SÜNEN-İ TİRMİZÎ’DE SAHÂBÎYE DELÂLET EDEN “HADÎSÜ FÛLÂN” KAVRAMI

Hicrî üçüncü asırda yazılan diğer hadis kitaplarından farklı olarak *Sünen-i Tirmizî*’nin müellifi sadece hadisleri konulara göre tasnif etmekle yetinmemiştir. Buna ilaveten Tirmizî, bir hadisin ardında ya da babın sonunda hadisler hakkında değerlendirmelerde de bulunmaktadır. Ondandır dolayı bu eserin o döneme ait ıstılahlar ve kavramlar açısından çok önemli bir kaynak olduğu söylenebilir.

Tirmizî tarafından dikkat çekici bir şekilde “hadîsü fülân” kavramı da çokça kullanılmıştır. *Sünen-i Tirmizî*’yi başından sonuna kadar tarayarak mezkûr kavramın nerelerde ve hangi anlamda kullanıldığı tespit edilmeye çalışıldı. Bir hususa burada dikkat çekmemiz yerinde olacaktır. “Hadîsü fülân” kavramında geçen “fülân”ın yerinde her zaman bir isim olmayıp bazen zamir de olabilmektedir. Mesela daha önce bir ismin geçtiği bazı durumlarda onun sonrasında müellif حديثه (onun hadisi) diyerek mezkûr isme atıfla açıklama yapmaktadır. Araştırmamıza bunları da dâhil ettik, çünkü bizim için önemli olan konu şudur: Bu durumlarda musannif hadîsi muayyen bir kişiye/raviye nispet etmiş olmaktadır.

Tespit edebildiği kadarıyla farklı şekilleriyle “hadîsü fülân” terkihi *Sünen*’de 1686 defa geçmektedir. Bu yerleri sahâbî ve sahâbî olmayan râviler şeklinde ikiye ayırmak suretiyle incelemeye tabi tutulacaktır. Tespitlerimize göre 843 yerde “fülân” kelimesi sahâbî’ye; diğer 843 yerde ise sahâbî dışındaki râvilere delâlet etmektedir.

1.1. “Hadîsü Fülân” Kavramının İçerisinde Yer Alan Sahâbe

Araştırmalarımızın sonucu, sahâbîye delâlet eden “hadîsü fülân” kavramının yukarıda verilen 843 yerde 156 sahâbî için kullanıldığını ortaya koymuştur. Dört defa tekrar eden sahâbîlere kadar sıralandığında en fazla zikredilen sahâbîler şu şekildedir:³⁴

- Ebû Hureyre (ö. 58/678) – 125 kere
- İbn Abbâs (ö. 68/687) – 78 kere
- İbn Ömer (ö. 73/692) – 74 kere
- Âişe (ö. 58/678) – 63 kere

³⁴ Ek 1’de “hadîsü fülân” kavramının içerisinde yer alan sahâbe ile *Sünen*’de geçtiği yerler verilmiştir.

- Enes b. Mâlik (ö. 93/712) – 56 kere
- Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697) – 37 kere
- Abdullâh b. Mes'ûd (ö. 32/653) – 34 kere
- Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661) – 28 kere
- Ebû Sa'îd el-Hudrî (ö. 74/693) – 23 kere
- Ömer b. Hattâb (ö. 23/644) – 14 kere
- Abdullâh b. Amr b. Âs (ö. 63/683) – 10 kere
- Berâ b. Âzib (ö. 71/690) – 10 kere
- Semüre b. Cündeb (ö. 60/680) – 9 kere
- Büreyde b. Husayb (ö. 63/683) – 9 kere
- Ebû Zer el-Gıfârî (ö. 32/653) – 8 kere
- Ubâde b. Sâmit (ö. 34/654) – 8 kere
- Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö.42/662) – 8 kere
- Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665) – 7 kere
- Ebû Katâde el-Hâris b. Rib'î (ö. 54/674) – 7 kere
- Ümmü Seleme Hind bt. Ebî Ümeyye (ö. 62/682) – 7 kere
- Mugîre b. Şu'be (ö. 50/670) – 6 kere
- Câbir b. Semüre (ö. 72/691) – 6 kere
- Râfî' b. Hadîc (ö. 73/692) – 6 kere
- İmrân b. Husayn (ö. 52/672) – 5 kere
- Sevbân b. Bücdüd (ö. 54/674) – 5 kere
- Abdullâh b. Zeyd b. Âsım (ö. 63/683) – 5 kere
- Ebû Ümâme el-Bâhilî (ö. 86/705) – 5 kere
- Bilâl b. Rebâh (ö. 20/641) – 4 kere
- Selmân el-Fârisî (ö. 36/656) – 4 kere
- Ebû Eyyûb el-Ensârî (ö. 50/670) – 4 kere

Verilen listeye bakıldığı zaman ilk 6 sahâbînin binin üzerinde hadis rivâyet eden ve “müksirûn” denilen sahâbîlerden oldukları müşahede edilmektedir.³⁵ Ancak

³⁵ İbnü'l-Cevzî günümüze ulaşmayan Bakî b. Mahled'in *Müsned*'ini esas alarak sahâbenin toplam rivâyetlerini tespit edip binin üzerinde rivâyeti olan sahâbenin isimlerini şu sırayla vermektedir: Ebû

müksirûn'da yedinci sırada sayılan Ebû Sa'îd el-Hudrî yukarıda verilen listede dokuzuncu sırada yer almaktadır. Sonraki tabloda ilk on sahâbînin “hadîsü fülân” içerisinde yer almaları ile onların toplam rivâyetleri³⁶ mukayese edilecektir. Aşağıdaki tabloda *Sünen-i Tirmizî*'de zikredilen ilk on sahâbînin “ve fi'l-bâb” denilenlerle birlikte toplam rivâyetleri içerisinde “hadîsü fülân”ın oranı görülmektedir.

Tablo 1

Sahâbe kastedilen “hadîsü fülân” ile sahâbenin toplam rivâyetlerinin mukayesesi

Sahâbî'nin adı	Hadîsü fülân içerisinde	Toplam rivâyetleri	“ve fi'l-bâb” altında	Toplam	Hadîsü fülân oranı
Ebû Hureyre	125	618	348	966	% 12.9
İbn Abbâs	78	338	251	589	% 13.2
İbn Ömer	74	313	230	543	% 13.6
Âişe	63	296	222	518	% 12.2
Enes b. Mâlik	56	365	267	632	% 8.9
Câbir b. Abdullah	37	187	252	439	% 8.4
Abdullah b. Mes'ûd	34	156	113	269	% 12.6
Ali b. Ebî Tâlib	28	134	122	256	% 10.9
Ebû Sa'îd el-Hudrî	23	150	131	281	% 8.2
Ömer b. Hattâb	14	59	56	115	% 12.2

Tabloda görüldüğü gibi oranların birbirlerine yakın, bazılarının ana sayıda aynı olup küsuratta değiştiği, ikisinin ise tamamen aynı olduğu dikkati çekmektedir. Dolayısıyla buradan anlaşılan, Tirmizî, sahâbî için “hadîsü fülân” kavramı kullandığı zaman, özellikle muayyen bir sahâbî değil her sahâbî için kullanmaktadır.

Hureyre, Abdullah b. Ömer, Enes b. Mâlik, Âişe, Abdullah b. Abbâs, Câbir b. Abdullah, Ebû Sa'îd el-Hudrî. Ahmed Muhammed Şâkir ise günümüze ulaşan en kapsamlı rivâyet asrı eseri Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'ine dayanarak farklı rakamlarla ve değişik sırayla da olsa aynı yedi sahâbîyi en fazla rivâyet edenler arasında zikretmektedir. Bkz. Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî İbnü'l-Cevzî, *Telkîhu fuhûmi ehli'l-eser fi uyûni't-tarihî ve's-siyer* (Beyrut: Dâru'l-Erkam İbn Ebi'l-Erkam, 1997), 263; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâisu'l-hasîs şerhu ihtisâri Ulûmi'l-hadîs*, 2. Baskı (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.), 182; Abdullah Aydın, *Hadîs Tesbit Yöntemi* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2009), 69.

³⁶ *Sünen*'de kendilerinden hadis alınan sahâbîlerin rivâyetlerinin toplam sayısı ile “ve fi'l-bâb” şeklinde Tirmizî'nin işaret ettiği sahâbîlerin sayısı Adâb el-Hamş tarafından tesbit edilmiştir. Mukayese Adâb el-Hamş'ın verdiği sayılar esas alınarak yapılmıştır. Bkz: Hamş, *el-İmâmu't-Tirmizî ve menhecuhû fi kitâbihi'l-Câmi'*, 1: 1209–1309.

“Hadîsü fülân” kavramının, hadîsin bir sahâbîye nispet edilmesini ifade etmek üzere bu şekilde kullanımı normal ve anlaşılabilir bir durumdur. Çünkü söz konusu sahâbî o hadîsi söyleyen/duyan kişi ve onun ilk râvisidir.

1.2. Sahâbîye Delâlet Eden “Hadîsü Fülân” Kavramının Kullanımı

Aşağıda *Sünen-i Tirmizî*'de sahâbîye delâlet eden “hadîsü fülân” kavramının farklı kullanımları sınıflandırılarak bazı örneklerle beraber ana başlıklar altında incelenecektir.

1.2.1. İlgili Bâbda Hadîsin Hükümünü Verirken Nakledilen Hadise İşaret Eden Kullanımlar

Tirmizî, *Sünen*'inde ilgili bâbda verdiği hadisten ya da hadislerden sonra “hadîsü fülân” diyerek geçen hadise işaretle bulunup onun hükümünü vermektedir. “Hadîsü fülân”dan sahâbe kastedilen 843 yer arasında bunlar en az 680'nini oluşturmaktadır. Durumun daha iyi anlaşılabilmesi için bazı örnekleri zikretmek yerinde olacaktır.

Tirmizî *Sünen*'deki 214 numaralı Ebû Hureyre hadisinin metnini verdikten sonra şunu söyler:

وَفِي الْبَابِ عَنْ جَابِرٍ، وَأَنْسِ، وَحَنْظَلَةَ الْأَسَدِيِّ. قَالَ أَبُو عَيْسَى: حَدِيثُ أَبِي هُرَيْرَةَ حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ.

“Bu konuda Câbir, Enes ve Hanzale el-Useydî'den de hadis rivâyet edilmiştir. Ebû Îsâ³⁷ dedi ki: Ebû Hureyre'nin hadisi hasen sahihtir.”³⁸

Aynı şekilde 839 numaralı İbn Abbâs'ın hadisinin metnini verdikten sonra müellif şunu söyler:

وَفِي الْبَابِ عَنْ أَنْسِ، وَعَبْدِ اللَّهِ ابْنِ بُحَيْنَةَ، وَجَابِرٍ. قَالَ أَبُو عَيْسَى: حَدِيثُ ابْنِ عَبَّاسٍ حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ.

“ Bu konuda Enes, Abdullah b. Buhayne ve Câbir'den de hadis rivâyet edilmiştir. Ebû Îsâ dedi ki: İbn Abbâs'ın hadisi hasen sahihtir.”³⁹

Keza 544 numaralı İbn Ömer'in hadisinin metnini verdikten sonra şöyle der:

وَفِي الْبَابِ عَنْ عُمَرَ، وَعَلِيٍّ، وَابْنِ عَبَّاسٍ، وَأَنْسِ، وَعُمَرَ ابْنَ حُصَيْنٍ، وَعَائِشَةَ. قَالَ أَبُو عَيْسَى: حَدِيثُ ابْنِ عُمَرَ حَدِيثٌ حَسَنٌ غَرِيبٌ.

“Bu konuda Ömer, Alî, İbn Abbâs, Enes, İmrân b. Husayn ve Aişe'den de hadis rivâyet edilmiştir. Ebû Îsâ dedi ki: İbn Ömer'in hadisi hasen gariptir.”⁴⁰

³⁷ Ebû Îsâ, Tirmizî'nin kendisidir. Tirmizî *Sünen*'inde zamanının genel bir uygulamasını ve hocalarının yaptıklarını esas alarak kendi açıklamasını yapmadan önce “kâle Ebû Îsâ” diyerek künyesini kullanmaktadır.

³⁸ Tirmizî, “Salât”, 160.

³⁹ Tirmizî, “Hac”, 22.

⁴⁰ Tirmizî, “Sefer”, 391.

Mezkûr örneklerde görüldüğü gibi Tirmizî, bazen hadisin metninden hemen sonra “ve fi'l-bâbi” diyerek bu konuda rivâyet eden diğer sahâbîleri zikretmiştir. Ardından da söz konusu hadisin hükmünü vermektedir. Kanaatimizce müellif bunun gibi örneklerde hangi hadisin hükmünü verdiği daha açık ve net olsun diye tahrîc ettiği rivâyetin râvisine işaret etmiş olmaktadır.

Aynı durum sonraki örnekte de bulunmaktadır. Tirmizî, Fâtıma'nın hadisini iki sened ile verdikten sonra şu ifadeyi kullanır:

وَفِي الْبَابِ عَنْ أَبِي حُمَيْدٍ، وَأَبِي أُسَيْدٍ، وَأَبِي هُرَيْرَةَ. حَدِيثُ فَاطِمَةَ حَدِيثٌ حَسَنٌ، وَلَيْسَ إِسْنَادُهُ بِمُتَّصِلٍ، وَفَاطِمَةُ بِنْتُ الْحُسَيْنِ لَمْ تُدْرِكْ فَاطِمَةَ الْكُبْرَى إِنَّمَا عَاشَتْ فَاطِمَةَ بَعْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَشْهُرًا.

“Bu konuda Ebû Humejd, Ebû Useyd ve Ebû Hureyre'den de hadis rivâyet edilmiştir. Fâtıma'nın (ö. 11/632) hadîsi hasen olup senedi muttasıl değildir (yani senedde inkıta vardır). Fâtıma bt. Hüseyin (ö. 101/719), Fâtımatü'l-Kübrâ'ya (Fâtıma bt. Muhammed) yetişip ondan hadis rivâyet edememiştir. Zira Fâtımatü'l-Kübrâ Hz. Peygamber'in vefatından sonra ancak birkaç ay yaşamıştır.”⁴¹

Burada önemli olan husus şudur: Tirmizî, Fâtıma'nın hadisinin muttasıl olmadığını belirtmesine rağmen hasen olduğunu söylemektedir. Oysa hasen hadisin şartlarından birisi de muttasıl olmasıdır.⁴² Ebû Bekir İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148) ilgili hadisin şerhini yaparken her ne kadar senedi muttasıl olmasa da metin olarak hadîsin muttasıl olduğunu söylemekte ve delil olarak diğer bir hadis ile bir de âyet de sunmaktadır.⁴³ Keşmîrî (ö. 1353/1934) ise sadece burada değil başka birkaç yerde de Tirmizî'nin aynı şeyi yaptığını söyler ve ardından şunu ilâve eder: “Uzman hadisçiler (hadis ilmindeki) behrelerine göre hareket ederler ve (her zaman) kaidelere uymazlar.”⁴⁴ Öte yandan Mübârekfûrî (ö. 1353/1934) bu durumu şu şekilde izah eder: “Görünen o ki, mezkûr hadisin şahitleri olduğu için Tirmizî, hasen olarak değerlendirmede bulunmuştur.”⁴⁵ Ahmed Muhammed Şâkir (ö. 1377/1958) de *Sünen-i Tirmizî* tahkikinde Mübârekfûrî'nin (ö. 1353/1934) bu konudaki sözlerini naklederek onları kabul etmektedir.⁴⁶

Hamş da araştırmasında Mübârekfûrî'nin sözlerini nakletmekte fakat ondan sonra konumuz ile ilgili şunu söylemektedir: “Eğer Tirmizî ‘**bu hadîs** hasendir’ derse muhtemelen hadisin şahidlerinden dolayı metne hasen hükmü vermektedir. Fakat

⁴¹ Tirmizî, “Salât”, 234.

⁴² Bkz. Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*, nşr. Abdullah b. Zayfullâh er-Rahîlî (Riyad: Matba'atu Sefîr, 1422), 210.

⁴³ Muhammed b. Abdillâh Ebû Bekr İbnü'l-Arabî, *Ârizatü'l-ahvezî bi şerhi Sahîhi't-Tirmizî*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.), 2: 112.

⁴⁴ Muhammed Enver Keşmîrî, *el-'Arfü's-şezî 'alâ Câmi'i't-Tirmizî*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2004), 1: 318.

⁴⁵ Muhammed Abdurrahmân b. Abdirrahîm Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî şerhu Câmi'i't-Tirmizî*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990-1410), 2: 216.

⁴⁶ Ebû İlsâ Muhammed b. İlsâ et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir - dğr., (Mısır: Şeriketü Mektebeti ve Matba'ati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1978), 2: 128.

Tirmizî genel olarak (âdeten) “**hadîsü fülân**” dediğinde -ki burada “hadîsü Fâtîma” demiştir- o zaman bizzat bu hadisin bu sahâbîye ait olduğunu kastetmektedir.”⁴⁷ Hamş’a göre Tirmizî’nin Fâtîma hadisine hasen hükmü vermesi Ehl-i Beyt içerisinde bu hadisin tevarüs etmesinden dolayıdır. Bu gerekçe ile zahiren munkatı olsa da hasen hükmünü vermiştir.

Tirmizî bazen sadece “ve fi’l-bâb” da değil, tahrîc ettiği hadisin ve hükmünün arasında başka hadis veya hadisler de tahrîc eder. Bâbın sonunda ise ilk olarak tahrîc edilen hadisin hükmünü verir. Mesela temettu haccı bâbında 822 numaralı İbn Abbâs’ın hadisi ilk olarak zikredilmiştir. Akabinde musannif, iki hadis zikrettikten sonra “ve fi’l-bâbî” ifadesinin devamında bu konuda diğer hadislerle işaret etmektedir. Babın sonunda ise birinci hadis olan İbn Abbâs’ın hadisinin hükmünü vererek “حَدِيثُ ابْنِ عَبَّاسٍ حَدِيثٌ حَسَنٌ” – İbn Abbâs’ın hadisi hasendir” demektedir.⁴⁸

Aynı şekilde Tirmizî, 1222 numaralı Ebû Hureyre’nin hadisinin ardından “ve fi’l-bâbî” ibaresinden sonra bu konuda diğer bildiği hadislerle işaret etmektedir. Bunun akabinde işaret ettiği hadislerden birisi olan Câbir’in hadisini de tahrîc etmektedir. Sonunda iki hadis hakkında hüküm vererek şöyle demektedir:

حَدِيثُ أَبِي هُرَيْرَةَ حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ، وَحَدِيثُ جَابِرٍ فِي هَذَا هُوَ حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ أَيْضًا.

“Ebû Hureyre’nin hadisi hasen sahihtir. Bu konudaki Câbir’in hadisi de aynı şekilde hasen sahihtir.”⁴⁹

Öte yandan böyle olmayan örnekler de var. Tirmizî bazen tahrîc ettiği hadisin ve hükmünün arasında her ne kadar sözler getirmiş olsa da sonunda “Bu hadis” – هَذَا حَدِيثٌ” diyerek hükmünü vermektedir.⁵⁰ Fakat bunun gibi örnekler başta verilene oranla çok daha azdır. Genel olarak müellif eğer tahrîc ettiği hadisin hemen ardından hükmünü verirse “Bu hadis” – هَذَا حَدِيثٌ” demektir. Aksi takdirde yani hadisin ve hükmünün arasında başka sözler getirirse o zaman hükmünü verirken “hadîsü fülân” diyerek hangi hadisin hükmünü verdiğini tavsîh etmektedir.

1.2.2. Zikredilen Sahâbîden Gelen Hadîsin Ferd Olduğuna İşaret Eden Kullanımlar

Bu başlık altında Tirmizî tarafından kullanılan üç kullanım ele alınacaktır. Bunlar:

⁴⁷ Hamş, *el-İmâmu’t-Tirmizî ve menhecuhû fi kitâbihi’l-Câmi*, 1: 404.

⁴⁸ Tirmizî, “Hac”, 12. Mübârekfûrî şerhinde ve Şu‘ayb el-Arnaût tahkikinde bâbtaki hadisleri farklı şekilde sıralamışlardır. İkisinde de İbn Abbâs’ın hadisi ilk olarak değil son olarak yer almakta ardından Tirmizî “ve fi’l-bâbî” diyerek rivâyetin başka sahâbî ravilerini ve İbn Abbâs’ın hadisinin hükmünü zikretmektedir. Mübârekfûrî, *Tuhfetü’l-ahvezî*, 3: 469; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *Sünenü’t-Tirmizî*, nşr. Şu‘ayb el-Arnaût - dğr., (Dimeşk-Beyrut: Dâru’r-Risâleti’l-‘Âlemiyye, 2009), 2: 347.

⁴⁹ Tirmizî, “Buyû”, 13.

⁵⁰ Tirmizî, “Tahâret”, 30; “Salât”, 330; “Savm”, 83.

“لَا نَعْرِفُهُ مِنْ حَدِيثِ فُلَانٍ إِلَّا مِنْ هَذَا” – falancanın hadisinden garîb/ferddir”, “الوجه/إلا من حديث فلان - Falancanın hadisinden ancak bu vecihten biliyoruz/ancak falancanın hadisinden biliyoruz”, “حديث فلان لا نعرفه إلا من هذا الوجه من حديث فلان” – falancanın hadisini ancak bu vecihten yani falancanın hadisinden biliyoruz”. Tesbit edebildiğimiz kadarıyla bu şekilde kullanımlar *Sünen*'de 85 civarındadır. Bu tür kullanımlar birinci başlıkta zikredilen 680 kullanıma göre çok daha azdır.

Tirmizî, *el-İlelü's-sağîr*'da “garîb” terimini hangi anlamda kullandığını izah etmiştir. Bu konuda hadisçilerin değerlendirmelerini kabul ettiğini söyleyip “garîb” terimini iki kısma ayırmıştır.⁵¹

Tirmizî, birinci kısım olarak tek bir sened ile hadisin gelmesi durumunda onun garîb olacağını belirtmiştir.⁵² Bu kısım hadisçiler tarafından daha sonra “غريب سندا ومثنا – sened ve metin açısından garîb/ferd” ya da ferd-i mutlak şeklinde adlandırılmıştır.⁵³ Nureddîn İtr'in tespitlerine göre Tirmizî böyle hadislere şu şekilde işaret etmiştir: – “هذا حديث – bu garîb bir hadistir”, “غريب لا نعرفه إلا من هذا الوجه – garîbdir, sadece bu vecihten bunu biliyoruz” ve “غريب لا نعرفه إلا من حديث فلان – garîbdir, sadece falancanın hadisinden/hadisi olarak bunu biliyoruz”.⁵⁴

İkinci kısım olarak Tirmizî bir veya birkaç vecihten rivâyet edilen hadisin farklı sened ile gelmesi durumunda söz konu rivâyetin metin açısından değil sened açısından garîb olduğunu söylemektedir.⁵⁵ Daha sonra bu tür rivâyetler hadisçiler tarafından ferd-i nisbî olarak da isimlendirilmiştir.⁵⁶ Nüreddîn İtr'a göre bu kısımda bulunan hadisler için Tirmizî şöyle ifadeler kullanmıştır: “غريب من – bu vecihten garîbdir”, “غريب من – حديث فلان – falancanın hadisinden garîb/ferddir”. Bazen bu iki ifadeyi birleştirerek “غريب – من هذا الوجه من حديث فلان – bu vecihten, falancanın hadisinden garîbdir” der.⁵⁷

a) غريب من حديث فلان – falancanın hadisinden garîb/ferddir

İtr'in bu tespitlerinden hareketle burada Tirmizî'nin özellikle “غريب من حديث فلان – falancanın hadisinden garîb/ferddir” ve daha ayrıntılı olan “غريب من هذا الوجه من حديث فلان – bu vecihten, falancanın hadisinden garîbdir” ifadeleri incelenecektir.

Söz konusu ifadelerle ilgili ilk ele alınacak örnek 2504 ve 2628 numaralı hadislerdir. Tirmizî mezkûr hadisi *Sünen*'inde aynı sened ile iki defa zikretmiştir.⁵⁸ Araştırmamızda

⁵¹ Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, 1978, 5: 758 - (*el-İlelü's-sağîr*); Nüreddîn İtr, *el-İmâmu't-Tirmizî ve'l-muvâzene beyne Cami'ihî ve's-Sahîhayn* (Kahire: Matba'atu Lecneti't-Te'lîfi ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1970), 177.

⁵² Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, 1978, 5: 758 - (*el-İlelü's-sağîr*).

⁵³ Takıyyuddîn Osman b. Abdîrrahman İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs - Mukaddimetü İbni's-Salâh*, nşr. Nüreddîn İtr (Dimeşk-Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1406), 271; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 204.

⁵⁴ İtr, *el-Muvâzene*, 179.

⁵⁵ Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, 1978, 5: 760 - (*el-İlelü's-sağîr*).

⁵⁶ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 204.

⁵⁷ İtr, *el-Muvâzene*, 182.

⁵⁸ Tirmizî, “Sıfatü'l-Kıyâme”, 52; Tirmizî, “İmân”, 12.

esas aldığımız Tirmizî'nin dört tahkikli nüshasında hadisin sonunda Tirmizî şunu ifade eder:

هَذَا حَدِيثٌ صَحِيحٌ غَرِيبٌ مِنْ حَدِيثِ أَبِي مُوسَى

“Bu, Ebû Mûsa'nın hadisinden sahih garîb bir hadistir.”⁵⁹. Tahkiklerinden ikisinde ilaveli olarak aynı anlama yakın şu ifade ile zikredilmiştir:

هَذَا حَدِيثٌ صَحِيحٌ غَرِيبٌ مِنْ هَذَا الْوَجْهِ مِنْ حَدِيثِ أَبِي مُوسَى

“Bu, Ebû Mûsa'nın hadisi olarak bu vecihten sahih garîb bir hadistir.”⁶⁰ Mezkûr iki ifade anlam bakımından aynıdır ve böylelikle Tirmizî hadisin ferd-i nisbi olduğunu göstermektedir.

Sadece İbrahim Atve tahkik ettiği ciltte 2628 numaralı hadisi verdikten sonra Tirmizî'nin sözlerini şu şekilde aktarmıştır:

هَذَا حَدِيثٌ صَحِيحٌ غَرِيبٌ حَسَنٌ مِنْ حَدِيثِ أَبِي مُوسَى

“Bu, Ebû Mûsa'nın hadisinden sahih garîb hasen bir hadistir.”⁶¹ Hasen kelimenin burada bulunması hata olmalıdır çünkü diğer tahkikli nüshalarda yoktur. Ayrıca genel olarak Tirmizî hükümden sonra “min hadîsi fülân” zikrettiği halde mürekkeb hükmün son kelimesi garîb kelimesidir.

Söz konusu hadisin metni şu şekildedir:

حَدَّثَنَا بِذَلِكَ إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعِيدٍ الْجَوْهَرِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ بُرَيْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بُرَيْدَةَ، عَنْ جَدِّهِ أَبِي بُرَيْدَةَ، عَنْ أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سُئِلَ أَيُّ الْمُسْلِمِينَ أَفْضَلُ؟ قَالَ: مَنْ سَلَّمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ.

Ebû Mûsa el-Eş'arî'den gelen rivâyete göre Rasûlullah'a (s.a.) “Müslümanların hangisi daha üstündür” diye soruldu. Rasûlullah (s.a.), “*Müslümanların elinden ve dilinden selamette olan kişidir*” buyurdu.

Anılan hadisin günümüze ulaşan diğer temel kaynaklardan tespit edebilen rivâyetlerinin⁶² senedleri aşağıdaki şemada şöyle gösterilebilir:

⁵⁹ Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, (Beyrut: Dâru'l-Garbu'l-İslâmî, 1996), 4: 313; Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, 2009, 4: 480; 4: 575; Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, 7: 173; 7: 317.

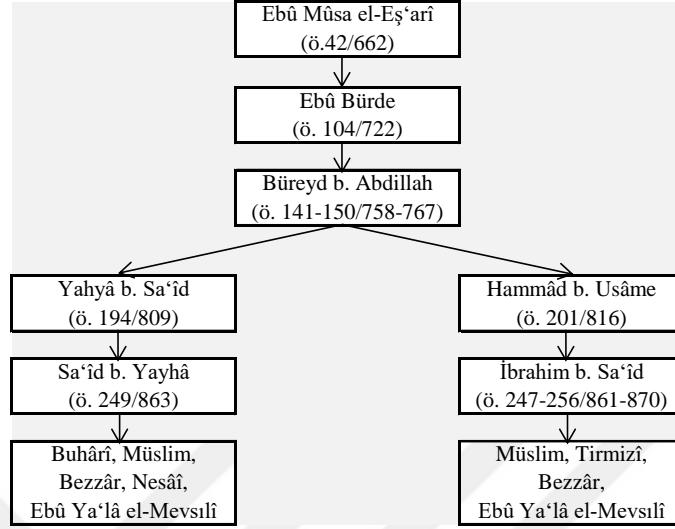
⁶⁰ Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, 1978, 4: 661; Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, 1996, 4: 242.

⁶¹ Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, 1978, 5: 17.

⁶² Buhârî, “İmân”, 11; Müslim, “İmân”, 66; Ebû Bekir Ahmed b. Amr el-Bezzâr, *el-Bahru'z-zehhâr - Müsnedü'l-Bezzâr*, (Medîne: Mektebetü'l-Ulûmi ve'l-Hikem, 2009), 8: 150–51; Nesâî, “İmân”, 11; Ahmed b. Alî el-Mevsilî Ebû Ya'lâ, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, nşr. Hüseyin Selîm Esed, 2. Baskı (Dimeşk: Dâru'l-Me'mûn, 1989), 13: 272–74.

Tablo 2

Garîbun min hadîsi Ebî Mûsa

Tabloda görüldüğü gibi Büreyd b. Abdillâh'a kadar tek sened ile gelen hadisi Büreyd'ten Yahyâ b. Sa'îd ve Hammâd b. Usâme olmak üzere iki kişi rivâyet etmişlerdir. Günümüze ulaşan kaynaklarda bu iki râviden de sadece birer râvi hadisi nakletmiştir. Aynı hadis metninde biraz farklılık olsa da Tirmizî'nin "ve fi'l-bâb" altında işaret ettiği gibi Câbir b. Abdillâh'tan (ö. 78/697) ve Abdullah b. Amr'dan (ö. 63/683) rivâyet edilir. el-Vâilî'nin tespitlerine göre bu hadisi Câbir'den beş kişi rivâyet etmekte⁶³ ve Abdullah b. Amr'dan ise hadisi sekiz kişi⁶⁴ nakletmektedirler. Dolayısıyla söz konusu hadis bu iki sahâbeden daha meşhurdur ve Ebû Mûsa'dan gelen rivâyet garîbdir. Tirmizî de Ebû Mûsa'nın hadisi diyerek hadisin daha meşhur başka tariklerle geldiğini ve bu tarihin garîb (ferd-i nisbî) olduğunu beyan etmektedir.

Sadedinde olduğumuz hadis ile ilgili diğer dikkat çekici bir hususa burada değinmek uygundur. Sa'îd b. Yahyâ'nın rivâyetini tabloda gösterildiği gibi öğrencilerinden Buhârî (ö. 256/870), Müslim (ö. 261/875), Bezzâr (ö. 292/905), Nesâî (ö. 303/916) ve Ebû Ya'lâ el-Mevsilî (ö. 307/919) olmak üzere toplam beş musannif kitaplarına almışlardır. Bu beş kaynakta bulunan hadisin ifadelerinde, cevap kısmı olan Hz. Peygamber'in sözleri değişmeksizin aynı metne sahip olduğu halde, birinci kısmı yani Ebû Mûsa el-Eş'arî'nin sorusunun olduğu kısım, beş farklı şekilde zikredilmiştir.

⁶³ Hasen b. Muhammed el-Vâilî, *Nüzhetü'l-elbâb fî kavli't-Tirmizî "ve fi'l-bâb"*, (Demmam: Dâru İbni'l-Cevzî, 1426), 6: 3287.

⁶⁴ Vâilî, *Nüzhetü'l-elbâb*, 6: 3289.

Buhârî	Dediler ki: Ey Allah'ın Rasülü İslam'ın hangisi daha üstündür?	قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَيُّ الْإِسْلَامِ أَفْضَلُ؟
Müslim	Dedim ki: Ey Allah'ın Rasülü İslam'ın hangisi daha üstündür?	قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَيُّ الْإِسْلَامِ أَفْضَلُ؟
Bezzâr	Nebî'ye (s.a.) “ <u>Müslümanların</u> hangisi daha üstündür” diye soruldu.	سَأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَيُّ الْمُسْلِمِينَ أَفْضَلُ؟
Nesâî	Dedik ki: Ey Allah'ın Rasülü İslam'ın hangisi daha üstündür?	قُلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَيُّ الْإِسْلَامِ أَفْضَلُ؟
Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî	Rasulullah'a (s.a.) <u>sorduk ki</u> : İslam'ın hangisi daha üstündür?	سَأَلْنَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَيُّ الْإِسْلَامِ أَفْضَلُ؟

Yukarıdaki tabloda mezkûr beş musannife kadar tek senedle gelen bu hadisin metninde bulunan farklılıklar Sa'îd b. Yahyâ'nın öğrencilerine rivâyeti farklı şekilde aktardığını göstermektedir. İbn Hacer'in (ö. 852/1448) zikrettiğine göre Salih b. Muhammed (ö. 293/906) ve İbn Hibban (ö. 354/965) gibi âlimler Sa'îd b. Yahyâ'nın bazen yanlış olduğunu söylediler.⁶⁵ Fuad Sezgin'in (ö. 1439/2018) tespitlerine göre Buhârî *Sahîh*'ini kaleme aldığı zaman Yayhâ b. Sa'îd'in kitaplarından faydalanmıştır, dolayısıyla onun oğlu Sa'îd b. Yahyâ senedde sadece râvi olarak bulunmaktadır.⁶⁶

Söz konusu hadisi Büreyd b. Abdullah'tan rivâyet eden diğer râvi ise Ebû Usâme Hammad b. Usâme'dir. Zehebî (ö. 748/1347), bu râvi hakkında Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) şu sözlerini zikretmektedir: “Ebû Usâme'nin kitapları hatasızdır”.⁶⁷ Yine Zehebî, Ebû Usâme'nin şu sözlerini nakletmektedir: “Bu iki parmağımla yüz bin hadis yazdım”.⁶⁸ İbn Hacer ise Ebû Usâme'nin kendi kitaplarını gömdüğünü, daha sonra başkalarının kitaplarını alarak istinsah ettiğini ve onlardan rivâyette bulunduğunu nakletmektedir.⁶⁹ Her ne kadar İbn Hacer bu haberi kabul etmemişse de diğer nakillere binaen Ebû Usame'nin kendi yazılı vesikaları bulunduğu ve büyük ihtimalle ondan rivâyet ettiği söylenebilir. Ebû Usâme kanalıyla gelen incelediğimiz hadisin metni de vakıf olduğumuz bütün kaynaklarda aynı şekilde zikredilmiştir.

Bezzâr hadisi iki senediyle tahrîc ettikten sonra şunu söyler:

وَهَذَا الْحَدِيثُ إِنَّمَا يُعْرَفُ مِنْ حَدِيثِ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ عَنْ بُرَيْدٍ، وَلَا نَعْلَمُ أَحَدًا حَدَّثَ بِهِ عَنْ أَبِي أُسَامَةَ عَنْ بُرَيْدَةَ إِلَّا إِبْرَاهِيمَ بْنَ سَعِيدٍ.

“Bu hadis (Ebû Mûsa'nın hadisi) Büreyd'den Yahya b. Sa'îd'in hadisi olarak bilinmektedir. Bu hadisi Ebû Usâme'den, o da Büreyd'den İbrahim b. Sa'îd dışında hiç

⁶⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 4: 98.

⁶⁶ Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 289.

⁶⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, nşr. Şu'ayb el-Arnaût - dğr., (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982), 9: 278.

⁶⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 9: 278

⁶⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 3: 3.

kimsenin rivâyet ettiğini bilmiyoruz.”⁷⁰ Yukarıda temas ettiğimiz gibi günümüze ulaşan kaynaklarda Yahyâ b. Sa‘îd ve Ebû Usâme’den birer râvi hadisi nakletmesine rağmen Bezzâr hadisin Yahyâ b. Sa‘îd’den bilindiğini ve Ebû Usâme’den sadece bir kişinin rivâyet ettiğini söyler. Bezzâr’ın bu sözlerinden hareketle iki ihtimalden bahsedilebilir. Birincisi, o dönemde bu hadisi oğlunun dışında Yahya b. Sa‘îd’ten başka râviler de rivâyet etmişler fakat onların rivâyetleri günümüze ulaşmamıştır. İkincisi ise bu hadîs sadece Yahyâ b. Sa‘îd’in kitaplarında ya da yazılı vesikalarında yer aldığı biliniyordu. Araştırmanın sonraki bölümünde sahâbî dışındaki râvileri içeren “hadîsü fülân” kavramı ayrıca incelenecektir.

Sonuç olarak Tirmizî’nin, “Ebû Mûsa’nın hadisinden garîbdir” gibi ifadeler kullandığı zaman hadisin metin açısından değil sened açısından “garîb” olduğu anlaşılmaktadır.

Aynı durum şu örnekte de müşahede edilmektedir. Tirmizî 3609 numaralı hadisi tahrîc ettikten sonra şunu söyler:

هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ غَرِيبٌ مِنْ حَدِيثِ أَبِي هُرَيْرَةَ لَا نَعْرِفُهُ إِلَّا مِنْ هَذَا الْوَجْهِ

“Bu, Ebû Hureyre’nin hadisinden hasen sahih garîb bir hadistir. (Ebû Hureyre’nin) hadisi(ni) sadece bu vecihten biliyoruz”⁷¹

Bu değerlendirmesinden sonra Tirmizî, bazı nüshalara göre şunu ilave eder:

وفي الباب عن ميسرة الفجر

“Bu konuda Meyseratü’l-Fecr’den de hadis rivâyet edilmiştir.”⁷²

Tirmizî, *el-‘İlelü’l-kebîr* adlı eserinde iki sahâbîden gelen rivâyeti tahrîc etmektedir. İlk olarak Meyseratü’l-Fecr’in (ö. ?) hadisini tahrîc edip bazı râvilerin onu (sahâbîyi) zikretmediklerini ve hadisi **mürsel** olarak rivâyet ettiklerini söylemektedir. Tirmizî, Ebû Hureyre’nin hadisini zikrettikten sonra bu hadis hakkında Buhârî’ye sorduğunu ve Buhârî’nin bu hadisi bilmediğine işaret etmektedir. Ardında ise Tirmizî şunu ilave eder: “Bu, Velîd b. Müslim’in hadisinden garîb bir hadistir. Velîd b. Müslim’in öğrencilerinden sadece bir kişi rivâyet etmiştir”.⁷³ Buna göre hadisin senedi şu şekildedir: Velîd b. Şucâ‘ (ö. 243/857) > Velîd b. Müslim (ö. 194/810) > Evzâî (ö. 157/774) > Yahyâ b. Ebî Kesîr (ö. 129/747) > Ebû Seleme (ö. 94/713) > Ebû Hureyre (ö. 58/678).

Fakat Bezzâr *Müsned*’inde aynı hadisi mürsel olarak şu sened ile tahrîc etmektedir: Muhammed b. Musennâ (ö. 252/866) > Abbâd b. Cuveyriyye (ö. ?) > Evzâî (ö. 157/774) > Yahyâ b. Ebî Kesîr (ö. 129/747) > Ebû Seleme (ö. 94/713). Ardından Bezzâr

⁷⁰ Bezzâr, *Müsned*, 8: 151.

⁷¹ Tirmizî, “Menâkıb”, 1. Bazı nüshalarda “sahih” kelimesi bulunmamaktadır.

⁷² Tirmizî, *Sünenü’l-Tirmizî*, 1978, 5: 585; Tirmizî, *Sünenü’l-Tirmizî*, 2009, 6: 207.

⁷³ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *İlelü’l-Tirmizî el-kebîr*, nşr. Subhî es-Sâmerrâî - dğr. (Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1989), 368.

şunu ilave eder: “Abbâd, Evzâ’î’den bu şekilde (mürsel olarak) rivâyet etmiştir. Velîd b. Müslim’in öğrencilerinden bazıları da aynı şekilde mürsel olarak rivâyet etmişlerdir. Onun öğrencilerinden bazıları ise Ebû Hureyre’yi ekleyerek hadisi **müsned** olarak rivâyet etmişlerdir.”⁷⁴

Öte yandan Ahmed b. Hanbel, aynı hadis hakkında Evzâ’î’nin yanlış olduğunu söylemektedir. Çünkü Evzâ’î, Yahyâ b. Ebî Kesîr’in kitabını kaybetmiş ve ondan sonra onun hadislerini hafızasından rivâyet etmeye başlamıştır.⁷⁵

Dolayısıyla bu konuda Meyseratü’l-Fecr isimli sahâbîden gelen rivâyet ile **mürsel** olarak gelen diğer rivâyet meşhurdur. Ebû Hureyre’nin **merfû** rivâyetinin ise sened açısından “garîb” olduğu müşahede edilmektedir.

Sünen’deki bazı yerlerde geçen “falancanın (sahâbînin) hadisinden garîbdir” ifadesini ilk bakışta yukarıda belirttiğimiz şekilde anlamak zordur. Mesela 2432 numaralı hadisi verdikten sonra Tirmizî bazı nüshalardaki kayıtlara göre şu değerlendirmede bulunmuştur.

هَذَا حَدِيثٌ غَرِيبٌ مِنْ حَدِيثِ الْمُغِيرَةَ بْنِ شُعْبَةَ لَا نَعْرِفُهُ إِلَّا مِنْ حَدِيثِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ إِسْحَاقَ

“Bu, Muğîre b. Şu‘be’nin (ö. 50/670) hadisinden garîb bir hadistir. Biz bunu sadece Abdurrahmân b. İshâk’ın (ö. ?) hadisinden biliyoruz.”⁷⁶ İbrahim Atve ve Beşşâr Avvâd Ma‘rûf tahkiklerinde bu şekilde verilmiş, ardında da diğer nüshalarda olmayan “ وفي الباب عن أبي هريرة – bu konuda Ebû Hureyre’nin hadisinin de bulunduğu” kısmı kaydedilmiştir.⁷⁷ Fakat Mübârefürî (ö. 1353/1934) şerhinde ve Şu‘ayb el-Arnaût (ö. 1438/2016) tahkikinde mezkûr ifadeyi şu şekilde kaydetmişlerdir.

هَذَا حَدِيثٌ غَرِيبٌ، لَا نَعْرِفُهُ إِلَّا مِنْ حَدِيثِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ إِسْحَاقَ

“Bu hadis garîbdir. Biz bunu sadece Abdurrahmân b. İshâk’ın hadisinden biliyoruz.”⁷⁸ Begavî *Şerhu’s-sünne* adlı eserinde söz konusu hadisi tahrîc ettikten sonra Tirmizî’nin sözlerini aynı şekilde nakletmektedir.⁷⁹ Metinde görüldüğü gibi Mübârefürî ve Şu‘ayb el-Arnaût bu konuda Ebû Hureyre’nin hadisine de işaret etmemişlerdir. Çağdaş araştırmacılardan el-Vâilî, Tirmizî’nin eserinde çok defa zikrettiği “ وفي الباب عن فلان – Bu konuda falancanın rivâyeti de vardır” ifadesine tahsis ettiği geniş çalışmasında İbrahim Atve ve Beşşâr Avvâd Ma‘rûf tahkiklerinde verilen “ وفي الباب عن أبي هريرة – bu konuda Ebû Hureyre’nin hadisi de vardır” ibaresini incelemeye almamıştır. Zira ona

⁷⁴ Bezzâr, *Müsned*, 15: 207.

⁷⁵ Zeynuddîn Abdurrahmân b. Ahmed el-Hanbelî İbn Receb, *Şerhu İleli’t-Tirmizî*, nşr. Hemmâm Abdurrahîm Sa‘îd, 2. Baskı (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1421), 2: 799.

⁷⁶ Tirmizî, “Sıfatü’l-Kıyâme”, 9.

⁷⁷ Tirmizî, *Sünenü’t-Tirmizî*, 1978, 4: 621; Tirmizî, *Sünenü’t-Tirmizî*, 1996, 4: 199.

⁷⁸ Mübârefürî, *Tuhfetü’l-ahvezî*, 7: 101; Tirmizî, *Sünenü’t-Tirmizî*, 2009, 4: 429.

⁷⁹ el-Hüseyn b. Mes‘ûd el-Ferrâ’ el-Begavî, *Şerhu’s-sünne*, nşr. Şu‘ayb el-Arnaût ve Muhammed Zühayr eş-Şâvîş, 2. Baskı (Beyrut: el-Mektebü’l-İslâmî, 1403), 15: 150.

göre daha sahih kabul ettiği Mübârekfûrî şerhinde bu kısım geçmediği için onu incelemeye gerek yoktur.⁸⁰

Zikredilen bu verilerden hareketle şu söylenebilir: Bu konuda Muğîre b. Şu'be'nin hadisi ferddir yani aynı anlamda başka sahâbîden gelen hadis yoktur. Dolayısıyla Muğîre b. Şu'be'den gelen rivâyet sadece sened açısından değil metin açısından da garîbdir. Bu yüzden burada sadece هذا حديث غريب demenin daha sahih olacağı düşünülmektedir. Bunun gibi durumlar bize sağlam bir neticeye ulaşmak için Tirmizî'nin farklı tahkiklerinin karşılaştırılması gerektiğini göstermektedir. *Sünen*'in tamamı göz önünde bulundurulduğunda söz konusu nüsha farklılıklarının fazla olduğu söylenemese de özellikle hadislerin değerlendirme kısmındaki farklılıkların dikkate alınması sonucu ciddi şekilde etkileyebilmektedir. Nitekim yukarıda incelenen kısım somut bir göstergesidir.

Netice olarak Tirmizî herhangi bir yerde sahâbe ile ilgili “غَرِيبٌ مِنْ حَدِيثِ فُلَانٍ – falancanın hadisinden garîb/ferddir” demişse bununla hadisin “ferd-i nisbî” olduğunu kastetmektedir.

b) لَا نَعْرِفُهُ مِنْ حَدِيثِ فُلَانٍ إِلَّا مِنْ هَذَا الْوَجْهِ/إِلَّا مِنْ حَدِيثِ فُلَانٍ – falancanın hadisinden ancak bu vecihten biliyoruz/ancak falancanın hadisinden biliyoruz”

İkinci olarak incelenecek kullanım “لَا نَعْرِفُهُ مِنْ حَدِيثِ فُلَانٍ إِلَّا مِنْ هَذَا الْوَجْهِ/إِلَّا مِنْ حَدِيثِ فُلَانٍ – falancanın hadisinden ancak bu vecihten biliyoruz/ancak falancanın hadisinden biliyoruz” kullanımınıdır. Konu üç örnek üzerinden incelenecektir.

Tirmizî, eserinde “Allah'ın yardımı cemaatle beraberdir” hadisini zikrettikten sonra şu değerlendirmede bulunmuştur:

هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ غَرِيبٌ لَا نَعْرِفُهُ مِنْ حَدِيثِ ابْنِ عَبَّاسٍ إِلَّا مِنْ هَذَا الْوَجْهِ

“Bu, hasen garîb bir hadistir. İbn Abbâs'ın hadisinden sadece bu vecihten biliyoruz”⁸¹ Aynı hadis metinde farklılık olsa da İbn Ömer'den,⁸² Usame b. Şerîk'ten⁸³ ve Arfece b. Şüreyh'ten⁸⁴ de rivâyet edilmiştir. Bu durumda rivâyete bir yönden sened açısından garîb (garîb seneden), diğer yönden ise metinlerde farklılık olduğu için metin ve sened açısından garîb de (garîb seneden ve metnen) denilebilir. Dolayısıyla önceki kullanımdan farklı olarak rivâyetin sadece sened açısından garîbliği kastedilmiş olmamaktadır. Tirmizî bu bapta İbn Abbâs ve İbn Ömer'in hadislerinin metinlerini de zikretmiştir. Değerlendirmede, İbn Abbâs'ın hadisi hakkında “hasen garîb”, İbn

⁸⁰ Vâilî, *Nüzhetü'l-elbâb*, 6: 3235.

⁸¹ Tirmizî, “Fiten”, 7.

⁸² Tirmizî, “Fiten”, 7.; Ebû Bekr Ahmed b. Amr eş-Şeybânî İbn Ebî Âsım, *es-Sünne*, nşr. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1400), 1: 39.

⁸³ İbn Ebî Âsım, *es-Sünne*, 1: 40; Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi, (Kahire: Mektebetü İbni Teymiyye, 1404), 1: 186.

⁸⁴ Nesâî, “Tehrîmu'd-dem”, 6; Ebû Hâtim Muhammed el-Büstî İbn Hibbân, *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbni Hibbân*, nşr. Şu'ayb el-Arnaût, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1412), 10: 437.

Ömer'in hadisi hakkında ise sadece "garîb" hükmünü vermektedir. Anlaşılan, Tirmizî'ye göre İbn Abbâs'ın hadisi daha makbuldür.

Bir başka yerde Tirmizî 3554 numaralı hadisi verdikten sonra şunu söyler:

هَذَا حَدِيثٌ غَرِيبٌ لَا نَعْرِفُهُ مِنْ حَدِيثِ صَفِيَّةَ إِلَّا مِنْ هَذَا الْوَجْهِ مِنْ حَدِيثِ هَاشِمِ بْنِ سَعِيدِ الْكُوفِيِّ، وَلَيْسَ إِسْنَادُهُ بِمَعْرُوفٍ

"Bu, garîb bir hadistir. Safiyye'nin hadisi olarak sadece bu vecihten, Hâşim b. Sa'îd el-Kûfî hadisinden biliyoruz. Onun isnadı maruf değildir."⁸⁵ Tirmizî aynı konuda İbn Abbâs'ın hadisine de işaret etmiş ve babın sonunda Cüveyriyye'nin hadisini de tahrîc etmiştir. Böylece Tirmizî bu konuda Safiyye'nin hadisini "garîb" ve sened açısından maruf olmayan bir hadis şeklinde nitilemekte ve Cüveyriyye ile İbn Abbâs'ın hadislerinin daha makbul olduklarına işaret etmektedir.

Safiyye'nin yukarıdaki temas edilen hadisinin senedi Tirmizî'de şu şekildedir: Muhammed b. Beşşâr (ö. 252/866) > Abdüssamed b. Abdilvâris (ö. 206/821) > Hâşim b. Sa'îd el-Kûfî (ö. ?) > Kinâne (ö. ?) > Safiyye (ö. 50/670). Tirmizî, *Sünen*'inde 3892 numaralı rivâyette aynı sened ile Safiyye'nin başka bir hadisini de tahrîc ettikten sonra şunu söyler:

هَذَا حَدِيثٌ غَرِيبٌ لَا نَعْرِفُهُ مِنْ حَدِيثِ صَفِيَّةَ إِلَّا مِنْ حَدِيثِ هَاشِمِ الْكُوفِيِّ، وَلَيْسَ إِسْنَادُهُ بِذَلِكَ

"Bu, garîb bir hadistir. Safiyye'nin hadisi olarak sadece Hâşim el-Kûfî'nin hadisinden biliyoruz. Senedi de sağlam değildir."⁸⁶ O, aynı konuda/bâbda Enes b. Mâlik'ten de bir hadis rivâyet etmiştir. Tirmizî, Enes'in hadisini de aynı babta tahrîc edip "hasen sahih" değerlendirmesinde bulunduktan sonra mezkûr vecihten garîb hükmünü vermektedir. Dolayısıyla Tirmizî'ye göre Enes'in hadisi Safiyye'nin hadisinden daha makbuldür. Bu durumda Safiyye'nin iki rivâyeti de sened açısından garîb yani ferd-i nisbî olmaktadır.

Önceki kullanım gibi bu kullanım ile de Tirmizî hadisin ferd-i nisbi olduğuna işaret etmekte, çok nadir durumlarda ise bu kullanım ile hadisin ferdi mutlak olduğunu kastetmektedir.

1.2.3. Fakihlerin Görüşlerine Delil Olan Hadîsi Gösteren Kullanımlar

Tirmizî, kendi ifadesinden anlaşıldığı gibi *Sünen*'inde iki hadis dışında herhangi bir fakihin amel ettiği hadisleri almıştır.⁸⁷ Dolayısıyla *Sünen*'de "العمل على هذا عند أهل العلم" – İlim ehli buna göre amel etmektedir" gibi ifadelerin 400'ü aşkın sayıda geçmesi şaşırtıcı bir durum değildir. Tespitlerimize göre sadece dört defa "العمل على هذا" – Buna göre amel edilir" ifadesinin yerine hadisi sahâbîye nispet ederek "العمل على حديث فلان" – Falancanın hadisine göre amel edilir" ifadesini kullanmaktadır.

⁸⁵ Tirmizî, "Da'vât", 104.

⁸⁶ Tirmizî, "Menâkıb", 64.

⁸⁷ Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, 1978, 5: 736 - (el-İlelü's-sağîr).

Tirmizî 643 numaralı hadisi tahrîc ettikten sonra şunu söyler:

وَفِي الْبَابِ عَنْ عَائِشَةَ، وَعَتَّابِ بْنِ أَبِي رَبِيعٍ، وَابْنِ عَبَّاسٍ

“Bu konuda Aişe, Attâb b. Esîd ve İbn Abbâs’tan da hadis rivâyet edilmiştir.”

Ardında sözünü tekrar tahrîc ettiği hadisine çevirerek şunu ilave eder:

وَالْعَمَلُ عَلَى حَدِيثِ سَهْلِ بْنِ أَبِي حَنْمَةَ عِنْدَ أَكْثَرِ أَهْلِ الْعِلْمِ فِي الْحَرِّصِ، وَبِحَدِيثِ سَهْلِ بْنِ أَبِي حَنْمَةَ، يَقُولُ أَحْمَدُ،
وَإِسْحَاقُ

“Tahmin (hars) konusunda ilim adamlarının çoğunluğunun uygulaması Sehl b. Ebî Hasme’nin hadisine göredir. Ahmed ve İshâk da Sehl b. Ebî Hasme’nin hadisine göre görüş beyan ettiler.”⁸⁸

Görüldüğü gibi Tirmizî, tahrîc ettiği hadis ve onunla alakalı sözleri arasında bu konuda diğer hadislerle de işaret etmektedir. Bundan dolayı ilim adamlarının çoğunluğunun diğer hadislerle göre değil, özellikle Sehl b. Ebî Hasme’nin (ö. 50/670) hadisine göre amel ettiklerini zikretme ihtiyacı duymuştur. Zira bu durumda müellif “İlim adamlarının çoğunluğu bu hadise göre amel etmişlerdir” ifadesini kullanmış olsaydı hangi hadisi kastettiği anlaşılmayacaktı. Burada da daha önce gördüğümüz gibi Tirmizî’nin net ifadeleri kullanma gayreti söz konusudur.

Fakihler arasında ihtilaf bulunursa değerlendirme kısmında onu da zikredip görüşlerinin hadis delillerini beyan etmektedir. Bu çerçevede Tirmizî bazı fakihlerin hangi hadise dayandıklarına işaret etmek için “العمل على حديث فلان – Falancanın hadisine göre amel edilir” ifadesi yanında “احتج بحديث فلان – Falancanın hadisine dayandı” gibi ifadeleri de kullanmaktadır.

Tirmizî, “Mescide yürüme” başlıklı bölümünde bu konuda Ebû Hureyre’nin hadisini zikrettikten sonra fakihlerin ihtilafına değinirken meseleyi şöyle ifade etmektedir:

وَمِنْهُمْ مَنْ كَرِهَ الْإِسْرَاعَ، وَاخْتَارَ أَنْ يَمْشِيَ عَلَى ثَوْدَةٍ وَوَقَارٍ، وَبِهِ يَقُولُ أَحْمَدُ، وَإِسْحَاقُ، وَقَالَ: الْعَمَلُ عَلَى حَدِيثِ أَبِي
هُرَيْرَةَ.

“Fakihlerin bazıları koşarak yetişmeyi hoş karşılamamış, teennili ve ağırbaşlı bir şekilde yürüyerek namaza yetişilmesini tercih etmişlerdir. Ahmed ve İshak bu görüşte olup Ebû Hureyre’nin hadisine göre amel edilir, dediler.”⁸⁹ Böylece Tirmizî söz konusu babta tahrîc ettiği hadis ile Ahmed ve İshak’ın amel ettiklerine işaret etmektedir.

Öte yandan Tirmizî, mezkûr kullanımlarla her zaman tahrîc ettiği hadise işaret etmemektedir. Bazen sadece sahâbî ravisini söyleyip hadisin geri kalan senedini zikretmeksizin ona işaret etmektedir. Mesela 1109 numaralı rivâyette Ebû Hureyre’nin hadisini verdikten sonra yetim kızların evlendirilmesi konusunda fakihlerin değişik

⁸⁸ Tirmizî, “Zekât”, 17.

⁸⁹ Tirmizî, “Salât”, 244.

görüşlerinden bahseder. Ahmed (b. Hanbel) (ö. 241/855) ve İshak (b. Râhûye)'nin (ö. 238/853) görüşünü şöyle vermektedir:

وَقَالَ أَحْمَدُ، وَإِسْحَاقُ: " إِذَا بَلَغَتِ الْيَتِيمَةُ تِسْعَ سِنِينَ فَرُوجَتْ، فَارْتَحَاكَ جَائِرٌ، وَلَا خِيَارَ لَهَا إِذَا أَدْرَكَتْ، وَارْتَحَاكَ بِحَدِيثِ عَائِشَةَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَنَى بِهَا وَهِيَ بِنْتُ تِسْعِ سِنِينَ وَقَدْ قَالَتْ عَائِشَةُ: " إِذَا بَلَغَتِ الْجَارِيَةُ تِسْعَ سِنِينَ فَهِيَ امْرَأَةٌ.

“Ahmed ve İshak dediler ki: ‘Yetim kız dokuz yaşına geldiğinde evlendirilir ve buna rıza gösterirse nikâh caizdir. Artık ergenlik çağına ulaşınca seçme hakkı yoktur.’ Ahmed ve İshak Aişe'nin hadisine -ki Aişe dokuz yaşındayken Peygamber (s.a.) ile evlenmiş- dayandılar. Aişe dedi ki: “Kız dokuz yaşında olduğu zaman kadın sayılır.”⁹⁰

Tirmizî Aişe'nin hadisini ne bu babta ne de *Sünen*'inin başka bir yerinde senediyle vermiştir. Aişe'nin dokuz yaşında Peygamber ile evlenmesi diğer hadis kaynaklarında geçmektedir.⁹¹ Fakat verilen paragrafta Aişe'nin müellif tarafından muallak olarak zikredilen sözlerine Tirmizî'den önce hiçbir kaynakta rastlayamadık. Tirmizî'den sonra Beyhakî (ö. 458/1066) ve Begavî (ö. 516/1122), Aişe'nin bu sözlerini kitaplarına almışlardır fakat yine de muallak olarak zikretmişlerdir.⁹² Büyük ihtimalle bu iki müellif söz konusu sözleri Tirmizî'den almışlardır.

Tirmizî, *el-İlelü's-sağîr*'da belirttiği gibi, Ahmed ve İshak'ın görüşlerini genel olarak ikisinin de talebesi olan İshak b. Mansûr (ö. 251/865) vasıtasıyla almıştır. Sadece “Hac”, “Diyât” ve “Hudûd” bölümünde bulunan bu iki fakihin görüşlerini direkt olarak İshak b. Mansûr'dan değil, onun öğrencisi Muhammed b. Mûsa'dan (ö. 289/902) almıştır (Tirmizî > Muhammed b. Musa > İshak b. Mansûr).⁹³ Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) verdiği bilgilere göre İshak b. Mansûr, Ahmed ve İshak b. Râhûye'nin fikhî görüşlerini tedvin etmiştir.⁹⁴ Tirmizî, bölümler halinde okuduğu için büyük ihtimalle İshak b. Mansûr'un bu eserini kullanmış ve oradan da Aişe'nin mezkûr sözlerini almıştır.

İbnü'l-Arabî şerhinde Aişe'nin söz konusu sözlerinin muhtemelen senedsiz ve muallak olması sebebiyle sahih olmadığını ileri sürerken,⁹⁵ Mübârekfûrî eserinde haberin sıhhat durumundan hiç bahsetmeksizin rivâyeti şerh etmiştir.⁹⁶ Ayrıca Ebû Nu'aym (ö. 430/1039) ve İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), İbn Ömer'den merfû olarak aynı anlamda

⁹⁰ Tirmizî, “Nikâh”, 19.

⁹¹ Msl bkz: Buhârî, “Nikâh”, 38; Müslim, “Nikâh”, 69.

⁹² Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, nşr. Muhammed Abdulkâdir Atâ, 3. Baskı (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 1: 476; el-Begavî, *Şerhu's-sünne*, 9: 37.

⁹³ Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, 1978, 5: 737 - (*el-İlelü's-sağîr*).

⁹⁴ Ebû Bekir Ahmed b. Alî Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu medîneti's-selâm (Târihu Bağdâd)*, nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2001), 7: 385.

⁹⁵ Muhammed b. Abdillâh Ebû Bekr İbnü'l-Arabî, *Ârizatü'l-ahvezî bi şerhi Sahîhi't-Tirmizî*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.), 5: 28.

⁹⁶ Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, 4: 208.

hadis rivâyet etmektedirler,⁹⁷ fakat bu rivâyet, senedlerinde bilinmeyen (mechûl) râviler olduğu için el-Elbânî tarafından çok zayıf olarak nitelenmiştir.⁹⁸

Bu kısımda son örnek 834 numaralı hadisinden sonra müellifin değerlendirmesinin yer aldığı ifade olacaktır. İhram için sandalet bulamayanın mest giyebileceği konusunda Tirmizî, Ahmed'in şart koşmaksızın caiz dediğini dile getirmektedir. Ondan sonra Tirmizî şunu söyler:

وَقَالَ بَعْضُهُمْ عَلَى حَدِيثِ ابْنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا لَمْ يَجِدْ نَعْلَيْنِ فَلْيَلْبَسِ الْخُفَّيْنِ، وَلْيَقْطَعْهُمَا أَسْفَلَ مِنَ الْكَعْبَيْنِ»، وَهُوَ قَوْلُ سُفْيَانَ الثَّوْرِيِّ، وَالشَّافِعِيِّ.

“İlim adamlarının bazıları İbn Ömer'in, Peygamber'den (s.a.) rivâyet ettiği şu hadise göre hüküm verdiler: “Sandalet bulamazsa mest giysin fakat onların topluklardan aşağısını kessin.” Süfyân es-Sevrî ve Şâfiî bu görüştedirler”⁹⁹

İbn Ömer'in bu hadisini öğrencilerinden Sâlim (ö. 105/723), Nâfi (ö. 116/734), Amr b. Dînâr (ö. 126/744) ve Abdullah b. Dînâr (ö. 127/745) biraz da olsa farklı metinlerle rivâyet etmişlerdir.¹⁰⁰ Tirmizî önceki babta Nâfi'in rivâyetini tahrîc etmiştir.¹⁰¹ Hâlbuki verdiğimiz değerlendirmede Tirmizî, İbn Ömer'in aynı hadisine işaret etmekte, fakat burada Nâfi'in metnini değil kendisinin *Sünen*'de zikretmediği ancak başka kaynaklarda bulunan Abdullah b. Dînâr'ın metnini¹⁰² kullanmaktadır. Bu durum Tirmizî'nin zengin ve farklı kaynakları kullandığının bir göstergesidir.

Daha önce vurgulandığı gibi Tirmizî genel olarak verdiği hadisten sonra “العمل على هذا – İlim adamlarının bazıları/çoğunluğu buna göre amel etmektedirler” ifadesini kullanmaktadır. Tirmizî, tahrîc ettiği hadisten sonra başka rivâyet ve görüşlere yer verirse veya uygulamaya kaynaklık teşkil eden görüşün sened ve metnini *Sünen*'inde zikretmediyse, o zaman “العمل على حديث فلان – amel/uygulama falancanın hadisine göredir” ifadesini kullanmayı daha münasip görmüştür.

1.2.4. Mukayese Yoluyla Zikredilen Kullanımlar

İsminde beyan ettiği üzere Tirmizî'nin *Sünen*'ini kaleme alma gerekçelerinden birisi sahih hadisi malûl hadisten ayırt etmektir. Dolayısıyla Tirmizî'nin kitabında iki hadis arasında mukayese yapması gayet normal ve bu mukayeselerde farklı hadislerle işaret

⁹⁷ Ebû Nu'aym Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî, *Zikru ahbâri İsbahân (Târîhu İsbahân)*, nşr. Seyyid Kisrevî Hasan, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990), 2: 243; Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî İbnü'l-Cevzî, *et-Tahkîk fî ehâdîsi'l-hilâf*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 2: 267.

⁹⁸ Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, *İrvâü'l-galîl fî tahrîci ehâdîsi Menâri's-sebîl*, (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1985), 1: 199.

⁹⁹ Tirmizî, “Hac”, 19.

¹⁰⁰ Vâilî, *Nüzhetü'l-elbâb*, 3: 1460.

¹⁰¹ Tirmizî, “Hac”, 18.

¹⁰² Abdullah b. Dînâr'ın kanalıyla gelen rivâyet şu şekildedir: “مَنْ لَمْ يَجِدْ نَعْلَيْنِ فَلْيَلْبَسِ الْخُفَّيْنِ وَلْيَقْطَعْهُمَا أَسْفَلَ مِنَ الْكَعْبَيْنِ”. Bkz. Muvatta', “Hac”, 3; Buhârî, “Libâs”, 37; Müslim, “Hac”, 3.

etmesi zorunluluktur. Söz konusu mukayeselerde Tirmizî, karışıklığa meydan vermemek için rivâyetleri sahâbî ravilerine nispet ederek kullanmaktadır.

Mesela Tirmizî “Namaza başlama ve bitirme konusunda gelen haberler” bölümünde sadece Ebû Sa‘îd el-Hudrî’den gelen hadisi tahrîc etmiştir. Müellif hadisi verdikten sonra bu konuda Alî ve Aişe’den de hadis rivâyet edildiğini söyleyerek şunu ilave eder:

وَحَدِيثُ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ أَجْوَدُ إِسْنَادًا وَأَصَحُّ مِنْ حَدِيثِ أَبِي سَعِيدٍ، وَقَدْ كَتَبْنَاهُ فِي أَوَّلِ كِتَابِ الْوُضُوءِ.

“Ali b. Ebî Tâlib’in hadisi sened açısından Ebû Sa‘îd’in hadisinden daha ceyyid (iyi) ve daha sahihtir. Biz bu hadisi abdest bölümünün başında yazdık.”¹⁰³

Burada Tirmizî açık bir şekilde iki hadis arasında tercih yapmakta ve hadisleri sahâbîlere nispet etmektedir.

Bazen ise mukayese o kadar açık olmamaktadır. Örneğin Tirmizî bir konuda bir babta hadisi tahrîc ettikten sonra hükmünü şu şekilde vermektedir.

”حَدِيثُ فَلَانٍ أَحْسَنُ شَيْءٍ فِي الْبَابِ وَأَصَحُّ - Falancanın hadisi bu konuda en iyi ve en sahihtir -

Diğer rivâyetlere işaret edilmeden yapılmış olsa da nihayet bu ifade bir mukayese ve tercih anlamındadır. Nitekim 12 numaralı Aişe’nin hadisi için bu ifade kullanılmıştır. Aynı konuda işaret ettiği diğer iki rivâyet olan Ömer ve Büreyde’nin hadislerini Tirmizî, birisini zayıf diğerini ise gayr-i mahfuz olarak nitelemiştir.¹⁰⁴

Zikredilen örneklerden farklı olarak aşağıdaki örnekte Tirmizî, birinci hadisi sahâbîye ikinci hadisi ise râvilerden birisine nispet ederek mukayese yapmaktadır. “Tuvalet yaparken kıbleye dönmeye izin veren haberler” bölümünde Câbir b. Abdillâh’ın hadisini şu sened ile vermektedir:¹⁰⁵

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، وَمُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَا: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ أَبِيَانَ بْنِ صَالِحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ

Muhammed b. Beşşâr (ö. 252/866) ve Muhammed b. el-Musennâ (ö. 252/866) > Vehb b. Cerîr (ö. 206/821) > Babası (Cerîr b. Hâzim) (ö. 170/786) > Muhammed b. İshâk (ö. 150/767) > Ebân b. Sâlih (ö. 115/733) > Mucâhid (ö. 104/722) > Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697).

Tirmizî aynı babta sonraki hadisi şöyle vermiştir:

وَقَدْ رَوَى هَذَا الْحَدِيثَ ابْنُ لَهْبَعَةَ، عَنْ أَبِي الرَّبِيعِ، عَنْ جَابِرٍ، عَنْ أَبِي قَتَادَةَ، «أَنَّهُ رَأَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُبُولُ مُسْتَقْبِلَ الْقِبْلَةِ»، أَخْبَرَنَا بِذَلِكَ قُتَيْبَةُ قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ لَهْبَعَةَ، وَحَدِيثُ جَابِرٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَصَحُّ مِنْ حَدِيثِ ابْنِ لَهْبَعَةَ

¹⁰³ Tirmizî, “Salât”, 176.

¹⁰⁴ Tirmizî, “Tahâret”, 8.

¹⁰⁵ Tirmizî, “Tahâret”, 7.

“İbn Lehîa (ö. 174/790), bu hadisi Ebu’z-Zübeyr’den (ö. 126/744), o da Cabîr’den (ö. 78/697), o da Ebû Katâde’den (ö. 54/674) rivâyet etmiş ki o, Rasûlullah’ı (s.a.) kibleye dönerek tuvalet ihtiyacını giderdiğini görmüş. [Tirmizî diyor ki:] Bunu bize, Kuteybe (ö. 240/854), ona da İbn Lehîa haber verdi. Câbir’in hadisi İbn Lehîa’nın hadisinden daha sahihtir.”¹⁰⁶

Görüldüğü gibi Tirmizî, mezkûr örnekte birinci hadisi sahâbîye (Câbir) ikinci hadisi ise râvilerden birisine (İbn Lehîa) nispet ederek mukayese yapmaktadır. Tirmizî’ye göre İbn Lehîa zayıf bir râvidir. Dârekutnî (ö. 385/995) söz konusu hadisi Ebû Katâde’den sadece İbn Lehîa’nın rivâyet ettiğini ve bunun mahfuz rivâyet olmadığını, bu konuda Câbir’in hadisinin meşhur olduğunu söylemektedir.¹⁰⁷ Dolayısıyla Tirmizî Ebû Katâde’nin böyle bir hadisi bulunmayıp esasen bunun İbn Lehîa’nın bir yanlışı olduğundan dolayı burada rivâyeti sahâbîye nispet etmemiştir.

Müellif *Sünen*’inde bazen aynı hadisin farklı senedlerine şu ifadelerle işaret etmektedir: – “حديث فلان رواه/روي - Falancanın hadisi (bu sened ile de) rivâyet edilir/ (O râvi de) falancanın hadisini rivâyet eder.” Verilen bu değişik senedlerde bazen ihtilaf bulunmamakta fakat mutâbaat olarak zikredilmektedir. Bazen de hadisin ikinci senedi farklı bir şekilde geldiği için Tirmizî bu ifade ile onu dile getirip birinci senedi ile mukayeseye tabi tutmaktadır. Bu iki durumu gösteren şu örnekler verilebilir:

Tirmizî Abdullah b. Zeyd’in rivâyet ettiği “Rasûlullah’ın ezanı da kameti de ikişer ikişerdir” hadisini şu sened ile tahrîc etmiştir.¹⁰⁸

حَدَّثَنَا أَبُو سَعِيدٍ الْأَشَجُّ قَالَ: حَدَّثَنَا عُقْبَةُ بْنُ خَالِدٍ، عَنْ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ

Ebû Sa’îd el-Eşec (Abdullah b. Sa’îd) (ö. 257/871) > Ukbe b. Hâlid (ö. 188/804) > İbn Ebî Leylâ (Muhammed b. Abdurrahmân) (ö. 148/765) > Amr b. Mürre (ö. 118/736) > Abdurrahmân b. Ebî Leylâ (ö. 83/702) > Abdullah b. Zeyd (ö. 32/653).

Tirmizî hadisi verdikten sonra şunu söyler:

حَدِيثُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ، رَوَاهُ وَكَيْعٌ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ زَيْدٍ رَأَى الْأَذَانَ فِي الْمَنَامِ. وَقَالَ شُعْبَةُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَصْحَابُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ زَيْدٍ رَأَى الْأَذَانَ فِي الْمَنَامِ، وَهَذَا أَصَحُّ مِنْ حَدِيثِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى

“Abdullah b. Zeyd’in hadisini Vekî de, A‘meş’ten, (o da) Amr b. Mürre’den, (o da) Abdurrahmân b. Ebî Leylâ’dan rivâyet etmiştir ki Abdullah b. Zeyd rüyasında ezanı gördü. Şu‘be’nin Amr b. Mürre’den, onun da Abdurrahmân b. Ebî Leylâ’dan naklettiğine göre o, şöyle dedi: Bize Muhammed’in (s.a.) ashâbı, Abdullah b. Zeyd’in

¹⁰⁶ Tirmizî, “Tahâret”, 7.

¹⁰⁷ Ebû’l-Hasen Alî b. Ömer ed-Dârekutnî, *el-İlelü’l-vâride fi’l-ehâdîsi’n-nebeviyye*, nşr. Mahfûzurrahmân Zeynullah es-Selefi, (Riyad: Dâru Taybe, 1985), 6: 166.

¹⁰⁸ Tirmizî, “Salât”, 142.

rüyasında ezanı gördüğünü rivâyet ettiler. Bu rivâyet İbn Ebî Leylâ'nın hadisinden daha sahihtir"¹⁰⁹

Görüldüğü gibi Tirmizî tahrîc ettiği hadisinden sonra Vekî (ö. 197/812) ve Şu'be'den (ö. 160/776) naklen iki rivâyeti muallak olarak vermektedir. Tirmizî, muallak olarak verdiği Şu'be'nin rivâyetinin muttasıl senedle zikrettiği Muhammed b. Abdirrahman b. Ebî Leylâ'nın rivâyetinden daha sahih olduğunu söylemektedir. Sonuç olarak Tirmizî'nin aynı hadis farklı senedlerini zikrederken senedlerin aidiyetini tespit için "hadîsü fülân" kavramını kullanmış olduğu mülâhaza edilmektedir.

İkinci örnek 187 numaralı İbn Abbâs'ın hadisidir. Tirmizî, İbn Abbâs'ın öğrencilerinden Sa'îd b. Cubeyr'in (ö. 95/714) rivâyetini tahrîc edip ardında bu konuda Ebû Hureyre'nin hadisine işaret etmektedir. Ondan sonra şunu söyler:

حَدِيثُ ابْنِ عَبَّاسٍ قَدْ رُوِيَ عَنْهُ مِنْ غَيْرِ وَجْهٍ، رَوَاهُ جَابِرُ بْنُ زَيْدٍ، وَسَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ، وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ شَقِيقٍ الْعُقَيْلِيُّ.

"İbn Abbâs'ın hadisi birçok vecihle ondan rivâyet edilmiştir. (Öğrencilerinden) Câbir b. Zeyd (ö. 93/712), Sa'îd b. Cubeyr (ö. 95/714) ve Abdullah b. Şakîk el-Ukaylî (ö. 108/726) ondan rivâyet etmişlerdir."¹¹⁰

Tirmizî bu durumda hadisin değişik tariklerini gösterirken senedlerinde veya metinlerinde bulunan farklılığa işaret için değil, tahrîc ettiği rivâyeti desteklemek amacıyla zikretmiş olmaktadır. Zaten günümüze ulaşan kaynaklarda da bu rivâyetler yer almaktadır.¹¹¹ Böylece Tirmizî "hadîsü İbn Abbâs" sözünü, İbn Abbâs'ın hadisi ile aynı konuda zikrettiği Ebû Hureyre'nin hadisini ayırt etmek için kullanmış olmaktadır.

1.2.5. Diğer kullanımlar

Sünen-i Tirmizî'de sahâbe ile ilgili "hadîsü fülân" kavramının kullanımlarından az da olsa bazıları bu dört kısım içerisine dâhil edilememiştir. Bunlardan birkaç tanesini burada zikretmek uygun olacaktır.

Tespit edilebildiği kadarıyla Tirmizî *Sünen*'inde iki defa hadîsi râvi olan sahâbîye değil hadis metni içinde adı geçen sahâbîye nispet etmiştir.¹¹² Bunların ilki 1128 numaralı İbn Ömer'den rivâyet edilen hadistir. Tirmizî hadîsi tahrîc edip metnin farklı varyantlarına işaret ettikten sonra şunu ilave eder.

وَالْعَمَلُ عَلَى حَدِيثِ عَلِيٍّ بْنِ سَلْمَةَ عِنْدَ أَصْحَابِنَا مِنْهُمْ الشَّافِعِيُّ، وَأَحْمَدُ، وَإِسْحَاقُ

¹⁰⁹ Burada Ahmed Şakîr'in ve Beşşâr Avvâd Ma'rûf'un tahkikleri değil Şu'ayb el-Arnaût'un tahkiki esas alınmıştır. Şu'ayb el-Arnaût'un belirttiği gibi kullandığı bütün el yazma nüshalarında ve Mübârekfûri'nin şerhinde bu şekilde geçmiştir. Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, 2009, 1: 244.

¹¹⁰ Tirmizî, "Salât", 138.

¹¹¹ Câbir b. Zeyd'in rivâyeti için bkz. Buhârî, "Mevâkîf", 12; Buhârî, "Teheccüd", 30; Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 55–56. Abdullah b. Şakîk'in rivâyeti için bkz: Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 57.

¹¹² Tirmizî, "Nikâh", 33; Tirmizî, "Nikâh", 44.

“Aralarında Şâfîî, Ahmed ve İshâk’ın da olduğu âlimlere göre, Gaylân b. Seleme’nin hadisiyle amel edilir.”¹¹³

Bu kullanım (وَالْعَمَلُ عَلَى حَدِيثِ فُلَانٍ) yukarıda “Fakihlerin görüşlerine delil olan hadisi gösteren kullanımlar” başlığı altında ele alınmıştı. Oradaki örneklerden farklı olarak incelenen bu ifadede Tirmizî, hadisi İbn Ömer’e nispet etmeyip rivâyetin içinde adı geçen başka bir sahâbî ve olayın kahramanı olan Gaylân b. Seleme’ye nispet etmiştir.¹¹⁴ Oysa daha önce yaptığı gibi Tirmizî’nin rivâyeti İbn Ömer’e nispet etmesi beklenirdi. Nitekim rivâyet asrında ale’r-ricâl sistemle yazılan kaynaklarda da bu hadis “Müsnedü İbn Ömer” kısmına alınmıştır.¹¹⁵ Dolayısıyla hadisçiler Gaylân’ı ravî olarak hiç düşünmemişlerdir. Tirmizî’nin rivâyeti niçin Gaylân’a nispet ettiği hakkında iki ihtimal düşünülebilir. Birinci ihtimale göre bu rivâyet ulema arasında olayın kahramanı Gaylân ile meşhur olup tanındığı için Tirmizî hadisi ona nispet etmiştir. Zira Tirmizî’den önce Şâfîî (ö. 204/819) de söz konusu hadisi zikrederken Gaylân’a nispet etmektedir.¹¹⁶

İkinci bir ihtimal ise şöyledir: Tirmizî hadisi, Hennâd b. es-Serî (ö. 243/857) > Abde b. Süleymân (ö. 187/803) > Sa’îd b. Ebî Arûbe (ö. 156/773) > Ma’mer b. Râşid (ö. 154/771) > Zührî (ö. 124/742) > Sâlim b. Abdillâh (ö. 106/724) > Abdullâh b. Ömer (ö. 73/692) senediyle tahriç ettikten sonra bu sened hakkında Buhârî’nin gayr-i mahfûz değerlendirmesini zikretmiştir.¹¹⁷ Tirmizî *el-İlelü’l-kebîr* adlı eserinde Buhârî’nin sözünün devamını da zikredip şöyle der:

هُوَ حَدِيثٌ غَيْرٌ مَحْفُوظٌ إِنَّمَا رَوَى هَذَا مَعْمَرٌ بِالْعِرَاقِ وَقَدْ رُوِيَ عَنْ مَعْمَرٍ عَنِ الرَّهْرِيِّ هَذَا الْحَدِيثُ مُرْسَلًا.

“Bu, “gayr-i mahfûz” bir hadistir. Ma’mer Irak’tayken bu şekilde rivâyet etmiştir. Oysa bu hadis Ma’mer’den, o da Zühre’den mürsel olarak rivâyet edilmiştir.”¹¹⁸

Abdürrezzâk (ö. 211/826) *Müsannef*’inde ilk olarak Ma’mer’in mürsel rivâyetini verip peşine “ve zekerahû” diyerek muttasıl rivâyetini de vermektedir.¹¹⁹ Keza Ahmed b. Hanbel, Ma’mer’in Irak’tayken bu hadisi yanlış rivâyet ettiğini ve mürsel olan rivâyetin daha sahih olduğunu söylemektedir. Çünkü Ma’mer Irak’taki rivâyetlerini hafızasından fakat Yemen’deki rivâyetlerini genellikle kitaplarından yapmıştır.¹²⁰

¹¹³ Tirmizî, “Nikâh”, 33.

¹¹⁴ Rivâyet şu şekildedir: İbn Ömer’den nakledildiğine göre “Cahiliyye döneminde Gaylân b. Seleme es-Sekafî’nin on karısı vardı. Kendisiyle beraber hepsi müslüman oldular. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.) dördünü seçip diğerlerini bırakmasını emretti.”

¹¹⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 8: 220; Ebû Ya’lâ el-Mevsilî, *Müsned*, 9: 325.

¹¹⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs Şâfîî, *Müsned* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1400), 274.

¹¹⁷ Tirmizî, “Nikâh”, 33.

¹¹⁸ Tirmizî, *İlelü’l-kebîr*, 164.

¹¹⁹ San’ânî Abdurrazzâk, *el-Musannef*, nşr. Habîburrahmân el-A’zamî, (Beyrut: el-Mektebü’l-İslâmî, 1403), 7: 162.

¹²⁰ İbn Receb, *Şerhu İleli’t-Tirmizî*, 2: 767.

Öyle görünüyor ki Tirmizî de mürsel olan rivâyeti kabul edip muttasıl olan rivâyetin ise Ma‘mer’in hatası olduğunu düşünmüştür. Dolayısıyla mürsel olması durumunda İbn Ömer’in böyle bir hadisi olmadığı için Tirmizî rivâyeti ona nispet etmemiştir.

Sahâbe ile ilgili “hadîsü fülân” kavramının kullanımları hakkında yapılan tasnife dâhil edilemeyen başka bir örnek şu şekildedir: *Sünen*’de tespit edilen bütün “hadîsü fülân” kullanımlarının birisi hariç tamamı, hadis sened ve metni ile verildikten sonra ya Tirmizî’nin kendi ifadelerinde veya başkalarından naklettiği sözlerinin değerlendirme kısmında geçtiği müşahede edilmektedir. Bunun tek bir istisnası olarak “hadîsü fülân” kavramı sened içerisinde zikredilmiştir. Bu usulün kullanıldığı 3153 numaralı hadisin senedini Tirmizî şu şekilde vermektedir:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ وَعَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي بَشَّارٍ وَاللَّفْظُ لِابْنِ بَشَّارٍ، قَالُوا: حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي رَافِعٍ، عَنْ حَدِيثِ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي السَّيِّدِ قَالَ.

“Bize Muhammed b. Beşşâr ve birçok kimse aynı anlamda – ki, (zikredilecek metnin) sözleri İbn Beşşâr’ın (rivâyetine) aittir – rivâyet edip dediler ki, bize Hişâm b. Abdilmelik rivâyet edip dedi ki, bize Ebû Avâne, Katâde’den, (O) Ebû Râfi’den, (O) Ebû Hureyre’nin hadisinden, (O da) Hz. Peygamber’den rivâyet etti ki, O (s.a.) (Zülkarneyn’in) seddi konusunda şöyle buyurdu.”¹²¹

Mübârekfûrî, şerhinde kullandığı bütün el yazması nüshalarda “an hadisi Ebû Hureyre” ifadesindeki “hadis” kelimesinin bulunduğunu söylemektedir. Ancak ona göre “hadis” kelimesi buraya yanlış olarak konulmuştur ve silinmesi daha evladır. Çünkü aynı rivâyet Ahmed’in *Müsned*’inde ve İbn Mâce’nin *Sünen*’inde geçmekte ve bu iki kaynaktan “hadis” kelimesi yer almamaktadır.¹²² Ahmed ile İbn Mâce rivâyetlerinin senedi, Tirmizî’nin rivâyetinin senedi ile karşılaştırıldığında bütün rivâyetlerde senedin “Katâde (ö. 117/735) > Ebû Râfi’ (ö. 91/710) > Ebû Hureyre (ö. 58/678) > Hz. Peygamber” kısmının müşterek olduğu görülmektedir. Müşterek ravi Katâde’den sonra, onun öğrencilerinden en az üç kişi rivâyeti nakletmiştir. Tirmizî Ebû Avâne’nin (Veddâh b. Abdillâh) (ö. 179/795) kanalıyla, İbn Mâce, Sa‘îd b. Ebî Arûbe’nin (ö. 156/773) kanalıyla, Ahmed b. Hanbel ise Sa‘îd b. Ebî Arûbe ve Şeybân b. Abdirrahmân’ın (ö. 164/781) kanalıyla rivâyeti tahrîc etmişlerdir.¹²³ Hâkim (ö. 405/1014) de Tirmizî gibi Ebû Avâne’nin kanalıyla rivâyeti tahrîc etmiş fakat verdiği senedde “hadîs” kelimesini zikretmemiştir.¹²⁴ Dolayısıyla Tirmizî’nin verdiği senedde “hadîs” kelimesini kimin ilâve ettiğini tespit etmek imkânsız denecek kadar zordur.

¹²¹ Tirmizî, “Tefsîr”, 19. İbrahîm Atve tahkikinde “عن” yerine “من” olarak kaydedilmiştir. Mübârekfûrî, Beşşâr Avvâd Ma‘rûf ve Şu‘ayb el-Arnaût ise gösterdiğimiz şekilde yani “عن” olarak kaydetmişlerdir.

¹²² Mübârekfûrî, *Tuhfetü’l-ahvezî*, 8: 474.

¹²³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 16: 369; İbn Mâce, “Fiten”, 33.

¹²⁴ Ebû Abdillâh Muhammed Hâkim en-Nisâbü’rî, *el-Mustedrek ale’s-Sahîhayn*, nşr. Mustafa Abdulkâdir Atâ, 2. Baskı (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2002), 4: 534.

Benzeri başka örnek olmadığı için de böyle bir ziyadenin ne anlama gelebileceğine dair hiçbir kesin kanaate ulaşılammıştır. Ancak İbn Kesîr (ö. 774/1372) hadisin senedi hakkında “ceyyid” demesine rağmen metni Kuran’a aykırı olduğu için rivâyeti merfû olarak kabul etmemiştir. İbn Kesîr’e göre Ebû Hureyre bu rivâyeti Ka’b el-Ahbâr’dan (ö. 32/653) almıştır. Fakat râviler bunu Hz. Peygamber’den zannederek merfû olarak nakletmişlerdir.¹²⁵ Beşşâr Avvâd Ma’rûf ve Şu’ayb el-Arnaût İbn Kesîr’in bu görüşünü naklederek sanki kabul etmişlerdir.¹²⁶ Buna binaen Tirmizî’deki senedde bulunan “an hadisi Ebî Hureyre” ifadesinin rivâyetin merfû olmadığına dair bir gösterge şeklinde değerlendirmek mümkündür. Yine de Mübârekfûri’nin ileri sürdüğü gibi bir râvinin ziyadesi olarak nakledilmesi ihtimali de söz konusudur.

¹²⁵ İsmail b. Ömer Ebu’l-Fidâ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kurâni’l-Azîm*, nşr. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn, (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1419), 5: 177.

¹²⁶ Tirmizî, *Sünenü’t-Tirmizî*, 1996, 5: 220; Tirmizî, *Sünenü’t-Tirmizî*, 2009, 5: 375.

BÖLÜM 2: SÜNEN-İ TİRMİZÎ'DE SAHÂBE DIŞINDAKİ RÂVİLERE DELÂLET EDEN “HADÎSÜ FÛLÂN” KAVRAMI

2.1 “Hadîsü Fülân” Kavramının İçerisinde Yer Alan Sahâbe Dışındaki Râviler

Tespitlerimize göre “hadîsü fülân” kavramı *Sünen-i Tirmizî*'de sahâbî dışındaki râvilerin isimleri zikredilerek 843 defa geçmektedir. Sahâbe nesli sonrası zikredilen isimler daha geniş bir dağılım göstermekte ve 418 farklı râviye ulaşmaktadır. Yapılan araştırmadan sonra dört defa tekrar eden râviler kadar sıralandığında en fazla zikredilen râviler şunlardır:

- Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) – 26 kez
- Leys b. Sa'd (ö. 175/791) – 20 kez
- Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) – 19 kez
- İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742) – 18 kez
- Hammâd b. Seleme (ö. 167/784) – 14 kez
- Şerîk b. Abdillâh en-Nehâî (ö. 177/794) – 12 kez
- Katâde b. Di'âme (ö. 117/735) – 10 kez
- Muhammed b. İshâk (ö. 151/768) – 10 kez
- Abdullâh b. Lehî'a (ö. 174/790) – 10 kez
- Mâlik b. Enes (ö. 179/795) – 10 kez
- Ebû İshâk es-Sebî'î Amr b. Abdillâh (ö. 127/745) – 9 kez
- Süleyman b. Mihrân el-A'meş (ö. 148/765) – 9 kez
- İsrâîl b. Yûnus b. Ebî İshâk es-Sebî'î (ö. 160/777) – 9 kez
- Şu'be b. el-Haccâc (ö. 160/776) – 9 kez
- Ubeydullâh b. Ömer (ö. 147/764) – 8 kez
- Rişdîn b. Sa'd (ö. 188/804) – 8 kez
- Sâbit el-Bünânî (ö. 127/744) – 7 kez
- Süheyl b. Ebî Sâlih (ö. 140/757) – 7 kez
- Ebû Mu'âviye Hüseyim b. Beşîr (ö. 183/799) – 7 kez
- İbn Ebî Leylâ Muhammed b. Abdirrahman (ö. 148/765) – 6 kez
- İbn Cüreyc Abdülmelik b. Abdilazîz (ö. 150/767) – 6 kez

- Ebû Bekir b. Ayyâş (ö. 193/809) – 6 kez
- Velîd b. Müslim (ö. 194/810) – 6 kez
- Abdürrezzâk es-San‘ânî (ö. 211/826) – 6 kez
- Ebû Sâlih es-Semmân (ö. 101/719) – 5 kez
- Mücâlid b. Sa‘îd (ö. 144/761) – 5 kez
- Hişâm b. Urve (ö. 145/762) – 5 kez
- Ebû Avâne el-Vaddâh b. Abdillâh (ö. 179/795) – 5 kez
- Ebû Seleme İyâs b. Seleme (ö. 119/737) 4 kez
- Muhammed b. el-Münkedir (ö. 130/747) – 4 kez
- Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/748) – 4 kez
- Süleyman b. Tarhân et-Teymî (ö. 143/760) – 4 kez
- Muhammed b. Amr (ö. 145/762) – 4 kez
- Amr b. Ebî Amr (ö. 150/767) – 4 kez
- İmrân el-Kattân (ö. 153/770) – 4 kez
- Mûsa b. Ubeyde (ö. 153/770) – 4 kez
- Ma‘mer b. Râşid (ö. 154/771) – 4 kez
- Abdurrahman b. Ebi’z-Zinâd (ö. 174/790) – 4 kez
- Ebu’l-Ahvas Sellâm b. Süleym (ö. 179/795) – 4 kez
- Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795) – 4 kez
- Yahyâ b. Süleym et-Tâifî (ö. 193/809) – 4 kez
- Muhammed b. Fudayl (ö. 195/810) – 4 kez
- Vekî b. el-Cerrâh – (ö. 197/812) – 4 kez
- Zeyd b. Hubâb (ö. 203/818) – 4 kez

Toplam kırk dört râvîden oluşan verilen listeye bakıldığı zaman iki önemli husus göze çarpmaktadır. Birincisi Alî b. el-Medîni’nin (ö. 234/849) meşhur sözünde¹²⁷ bahsedilen

¹²⁷ Anılan söz şöyledir: “Hadis ricaline baktığımda, isnadın şu altı kimse arasında döndüğünü gördüm: Medine’den; Ebû Bekr Muhammed b. Müslim İbn Şihâb ez-Zuhrî, Mekke’den; Ebû Muhammed Amr b. Dînar, Basra’dan; Ebû’l-Hattâb Katâde b. Di‘âme, Ebû Nasr Yahya b. Ebî Kesîr, Kûfe’den; Ebû İshâk (es-Sebî) Amr b. Abdillâh b. Ubeyd, Ebû Muhammed Süleyman b. Mihrân (el-A‘meş). Sonra bu altı kişinin ilmi, hadis musanniflerinden şu tasnif sahiplerine intikal etti: Medine’den; Mâlik b. Enes, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Yesâr, Mekke’den; Ebû’l-Velîd Abdülmelik b. Abdilazîz b. Cüreyc, Ebû Muhammed Süfyân b. Uyeyne, Basra’dan; Ebû’n-Nadr Sa‘îd b. Ebî Arûbe, Ebû Seleme Hammâd b. Seleme, Ebû ‘Avâne el-Vaddâh b. Hâlid, Ebû Bistam Şu‘be b. el-Haccâc, Ebû Urve Ma‘mer b. Râşid, Kûfe’den; Ebû Abdillâh Süfyân b. Sa‘îd es-Sevrî, Şam’dan; Ebû Amr Abdurrahmân b. Amr el-Evzâi,

on sekiz râviden on dördü bu listede yer almaktadır. Kalan dört râviden Evzâî (ö. 157/774) dışındaki üçü, *Sünen*'de en az bir defa da olsa "hadîsü fülân" içerisinde zikredilmiştir.¹²⁸ Dolayısıyla İbnü'l-Medîni'nin saydığı on sekiz isimden sadece Evzâî hiçbir yerde bu terkiib içerisinde zikredilmemiştir. İkinci sonuç şudur: Verilen listedeki râvilerin vefat tarihlerine bakılacak olursa genelde hicrî ikinci asırda vefat ettikleri görülmektedir. Ebû Sâlih es-Semman, Katâde b. Di'âme, Ebû Seleme İyâs b. Seleme ve İbn Şihâb ez-Zührî gibi hicrî ikinci asrın ilk çeyreğine kadar vefat edenler çok daha azdır. Râvilerin çoğunun h. 140 – h. 210 yılları arasında vefat ettikleri müşahede edilmektedir. Dolayısıyla verilen listedeki râvilerin yaşadıkları zaman dilimi tasnif döneminin başlangıcına tekabül etmektedir. Şu halde bu râviler hacimli hadis kitabı/hadis nüshası sahibi olmasalar bile kuvvetli bir ihtimalle hadis nüshası râvileri idiler.

Yukarıdaki tabloda verilen ilk on râvinin kitaplarının ya da yazılı vesikalarının bulunduğu dair kaynaklarda geçen bazı kayıtları zikretmek uygun olacaktır.

Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) fakih ve muhaddis oluşu yanında kitap sahibi olarak da meşhurdur.¹²⁹ Onun *el-Câmi 'u'l-kebîr* ve *el-Câmi 'u's-sağîr* adlı eserlerinin yanında bazı kaynaklarda Sevrî'nin, hocası İbn Cüreyc'ten (ö. 150/767) aldığı hadis rivâyetlerini içeren bir semâ derlemesi bulunduğu geçmekte ve Yayhâ b. Ma'în'in (ö. 233/848) bu kitabı incelediği kaydedilmektedir.¹³⁰ Tirmizî *el-İlelü's-sağîr*'de önceki fakihlerin görüşlerini nasıl aldığını zikretmektedir. Tirmizî'nin aynı fakihten bazı konuları diğer konulara göre farklı sened ile aldığı göze çarpmaktadır.¹³¹ Dolayısıyla Tirmizî fakihlerin görüşlerini onların veya öğrencilerinin kitaplarından istifade ederek nakletmiş olmalıdır.¹³² Bazı kayıtlara göre Sevrî ölmeden önce kitaplarının imha edilmesini

Vâsit'tan; Ebû Muâviye Hüseyim b. Beşîr." Bkz. Alî b. Abdillâh el-Medîni, *el-İlel*, nşr. Muhammed Mustafa el-A'zamî, 2. Baskı (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1980), 36-40.

¹²⁸ "Hadîsü fülân" terkiibi içerisinde yer alan sahâbe dışındaki râvilerin isimleri ile *Sünen*'de geçtiği yerler Ek 3'te verilmiştir.

¹²⁹ Geniş bilgi için bkz. Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist*, nşr. Rıza Teceddüd, t.y., 281; İbn Hayr el-İşbilî, *Fehrese*, 176; Ömer Faruk Akpınar, "Süfyân es-Sevrî'nin Hayâtı ve Eserleri", *Usûl: İslam Araştırmaları*, 22 (2014): 115-167.

¹³⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5: 295; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 9: 533; Recep Özdirek - Ali Hakan Çavuşoğlu, "Süfyân es-Sevrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 24.

¹³¹ Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, 1978, 5: 736-737 - (*el-İlelü's-sağîr*).

¹³² Hams, *el-İmâmu't-Tirmizî ve menhecuhû fî kitâbihi'l-Câmi*, 1: 80.

vasiyet etmiş ve bu vasiyet yerine getirilmiştir.¹³³ Birçok muhaddis ehil olmayanların eline geçer endişesiyle kitaplarını imha ettirmişlerdir.¹³⁴ Fakat bu durum onların vefatlarından sonra kitaplarının hiç bulunmaması anlamına gelmez, çünkü imha edilen nüshalar sadece müelliflerin yanındaki nüshalardır. Mezkûr muhaddislerin daha hayattayken öğrencilerinin eline geçen ya da istinsah edilen nüshaların bulunduğu da düşünülmalıdır.

Mısır'da zamanının önde gelen fakih ve muhaddisleri arasında zikredilen Leys b. Sa'd'ın (ö. 175/791) *Kitâbü't-târîh* ve *Kitâbü mesâil fi'l-fikh* isimli kitapları olduğu kaydedilmiştir.¹³⁵ Onun *el-Musannef* adlı eseri de zikredilmektedir.¹³⁶ Ayrıca Fesevî (ö. 277/890), Leys'in derlediği hadis mecmuası (asıl) ve *Kitâbü'r-Rik* adıyla başka eserinin olduğunu ileri sürmektedir.¹³⁷ Zikredilen bu eserleri yanında Leys'in icazet ile rivâyete cevaz vermesi,¹³⁸ arzı semadan üstün görmesi ve Nâfi'den (ö. 116/734) bütün hadisleri arz yoluyla aldığı bilgisi,¹³⁹ onun elinde yazılı nüshaların bulunduğunu göstermektedir. Tirmizî *Sünen*'inde Leys b. Sa'd'ın 166 rivâyetini tahrîc etmiştir. Bunlardan 153 rivâyeti Kuteybe b. Sa'îd (ö. 240/854) vasıtasıyla nakletmektedir. Dolayısıyla büyük ihtimalle Tirmizî, Leys'in kitaplarını kullanmıştır ve Kuteybe b. Sa'îd'den semâsını almıştır.

Hicâz muhaddisi namıyla meşhur olan Süfyân b. Uyeyne'ye (ö. 198/814) *Tefsîr*¹⁴⁰ ve *Musannef*¹⁴¹ adlı eserler nispet edilmiştir. Ayrıca ondan rivâyet edilen bir cüz kütüphane kayıtlarında bulunmaktadır.¹⁴² Nitekim günümüzde Süfyân'dan nakledilen bir *Cüz* tesbit edilmiştir.¹⁴³ Râmeürmüzî (ö. 360/971) hadisleri bâblara göre tasnif eden ilk

¹³³ İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1: 116.

¹³⁴ Ahmet Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996), 38.

¹³⁵ Nedîm, *el-Fihrist*, 252.

¹³⁶ Hasan Cirit, "Hicrî II. Asır Muhaddis ve Fakihlerden Leys b. Sa'd, İlmi Kişiliği ve Eserleri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18 (2000): 199.

¹³⁷ Yakub b. Süfyân Ebû Yûsuf el-Fesevî, *Kitâbü'l-ma'rife ve't-târîh*, nşr. Ekrem Ziya el-Ömerî (Medîne: Mektebetü'd-Dâr, 1410), 2: 217.

¹³⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi'lmi'r-rivâye*, 322.

¹³⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi'lmi'r-rivâye*, 279.

¹⁴⁰ Nedîm, *el-Fihrist*, 282.

¹⁴¹ İbn Hayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 174.

¹⁴² Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-arabî*, 1: 179.

¹⁴³ Abdulkadir Evgin, "Süfyân b. Uyeyne (107-198/725-813) ve Hadis Cüz'ü", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3/3 (2003): 77.

musannifleri sıralarken Süfyân b. Uyeyne'yi de zikretmiştir.¹⁴⁴ Ondan önce İbn Uyeyne'nin talebelerinden İbnü'l-Medîni (ö. 234/849) de hocasının adını ilk musannifler arasında vermektedir.¹⁴⁵ Ayrıca İbnü'l-Medîni hocasının hadislerinde bulunan illetleri hacimli bir derlemede bir araya getirmiştir.¹⁴⁶ *İlelü Hadîsi İbn Uyeyne* olarak kaydedilen bu eser İbn Uyeyne'nin yazılı hadis nüshaları olduğuna işaret etmektedir. Hatta bazı kayıtlara göre ilel konusunda bizzat İbn Uyeyne'ye ait eser bulunmakta olup Ali b. el-Medîni bu eserin râvisidir.¹⁴⁷

Tedvîn döneminde en önemli âlimlerden biri Medîneli İbn Şihâb ez-Zührî'dir (ö. 124/742). Her ne kadar bazı haberlere göre Zührî'nin kendi kavminin soyunu içeren kitap dışında başka kitabı bulunmadığı¹⁴⁸ söylenirse de onun gençliğinden beri sadece Hz. Peygamber'den gelen rivâyet değil sahâbîlerden gelen haberleri hatta her duyduğunu yazdığı nakledilmektedir.¹⁴⁹ Zührî hocalığı döneminde ilk başta öğrencilerinden hadisleri ilk duydukları anda ezberlemelerini istemiş ve yazdırma (imlâ) kullanmamıştır. Farklı sebeplerden dolayı zaman içerisinde tavrını değiştirip imlâyı çokça kullanmaya başlamıştır.¹⁵⁰ Hatta onun bazı öğrencilerine kitaplarını istinsah etmeleri için verdiği nakledilmektedir. Nitekim İbn Cüreyc (ö. 150/767), Zührî'den hiçbir hadis işitmediğini söyler. Zührî'nin İbn Cüreyc'e bir cüzü verdiği sonra İbn Cüreyc'in bu cüzü istinsah ettiği ve icazetini aldığı haberi kaynaklarda geçmektedir.¹⁵¹ Aynı şekilde Yezîd b. Ebî Habîb (ö. 128/746) Zührî'den hiçbir hadis işitmediği halde Zührî'nin ona gönderdiği kitaptan rivâyette bulunmuştur.¹⁵² Halîfe Velîd b. Yezîd (ö. 126/744) öldürüldüğünde Ma'mer b. Râşid (ö. 154/771) tarafından "Zührî'nin ilmi"

¹⁴⁴ Ebû Muhammed el-Hasen er-Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*, nşr. Muhammed 'Accâc el-Hatîb, 3. Baskı (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1404), 612.

¹⁴⁵ Alî b. Abdillâh el-Medîni, *el-İlel*, 37.

¹⁴⁶ Ebû Abdillâh Muhammed Hâkim en-Nisâbüri, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, nşr. Ahmed b. Fâris es-Sellüm (Beyrut: Dâru İbni Hazm, 2003), 262. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*, 2: 302.

¹⁴⁷ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân es-Sehâvî, *Fethu'l-mugîs bi şerhi Elfiyyeti'l-hadîs li'l-İrâkî*, nşr. Alî Hüseyin Alî (Kahire: Mektebetü's-Sünne, 2003), 3: 310.

¹⁴⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 5: 333. Bu sözün kaynağı Medîne asıllı olan fakat hayatını Mısır'da geçiren zayıf olarak nitelendirilen Kurre b. Abdirrahman'dır (ö. 147/764). Bkz. Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 3: 388.

¹⁴⁹ Yûsuf b. Abdirrahmân Ebu'l-Haccâc el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*, nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992), 26: 433-434.

¹⁵⁰ Halit Özkan, "Tedvîn Tarihinde Emevî Sarayı ve Zührî'nin Mirasına Bir Örnek: Şuayb b. Ebû Hamza Nüshası", *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 17/32 (2012): 17.

¹⁵¹ İbn Ebî Hâtîm er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5: 357.

¹⁵² Ebû Abdillâh Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'l-İlel ve ma'rifeti'r-ricâl*, nşr. Vasiyyullah b. Muhammed Abbâs, 2. Baskı (Riyad: Dâru'l-Hânî, 2001), 1: 538.

olarak anılan çok sayıda kitap deve yükleriyle Emevî sarayından çıkartılmıştır.¹⁵³ Muhammed Mustafa el-A‘zamî (ö. 1439/2017) Zührî'nin rivâyetlerinin 51 öğrencisinde yazılı olarak bulunduğunu tespit etmiştir.¹⁵⁴

Listedeki beşinci sırada bulunan isim Basralı muhaddis ve fıkıh âlimi Hammâd b. Seleme'dir (ö. 167/784). Bazı alimeler tarafından Hammâd b. Seleme kitaplarında Ebû Bekir b. Ayyâş (ö. 193/809) ile ihticac ettiği için tenkit edilmiştir.¹⁵⁵ Aynı zamanda Basra'daki Hammâd'ın akranlarından hiç kimsenin fazilet, din, ibadet, ilim ve kitap sahibi olma konusunda onun gibi olmadıkları ileri sürülmüştür.¹⁵⁶ Bazı bilgilere göre Hammâd b. Seleme'nin üvey oğlu onun hadisine (kitaplarına) ondan olmayan şeyleri sokardı.¹⁵⁷ Hammâd b. Seleme ile İbn Ebî Arûbe'nin (ö. 156/773) Basra'nın ilk musannifleri oldukları zikredilmektedir.¹⁵⁸ Onun *Kitâbü's-Sünen*¹⁵⁹ adlı eserinin yanında *Musannef*¹⁶⁰ adlı eseri de bulunduğu kayıt edilmektedir. Ebû Dâvud (ö. 275/888), Hammâd'ın elinde sadece Kays b. Sa'd'ın (ö. 119/737) kitabının bulunduğu söylerse de¹⁶¹ bu bilgi yukarıda verilen kayıtlara aykırıdır. Büyük ihtimal Ebû Dâvud'un kastettiği şey, Hammâd'ın kendi kitapları olduğu için Kays dışında hocalarının kitaplarını kullanmamış olmasıdır. Fakat nakledilen bazı bilgilerden anlaşıyor ki Hammâd'ın elinde başka hocalarının nüshaları da vardı. Bu bilgilere göre, Hammâd hocalarının nüshalarından naklettiği zaman hadisleri sahihtir fakat kendi kitaplarından naklettiği zaman zayıftır.¹⁶² Bâcî (ö. 474/1081) de aşağıdaki ifadesiyle bu nüshaları kastetmiş olmalıdır:

كَانَ هَدْبَةُ بْنُ خَالِدٍ ثِقَّةً وَكَانَ عِنْدَهُ حَدِيثُ حَمَّادِ بْنِ سَلَمَةَ نَسَخَتَيْنِ نُسَخَةَ عَلِيِّ الْمَصْنُفِينَ وَنَسَخَةَ عَلِيِّ الشُّيُوخِ.

¹⁵³ Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, nşr. Muhammed Abdulkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), 2: 297.

¹⁵⁴ A'zamî, *Dirâsât*, 1: 204-210.

¹⁵⁵ Ebû Hâtim Muhammed el-Büstî İbn Hibbân, *Kitâbü's-sikât* (Hindistan: Dâiratü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1973), 6: 216.

¹⁵⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 3: 13.

¹⁵⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 3: 15.

¹⁵⁸ Râmehmürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 612. Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed ez-Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffâz*, nşr. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1374), 1: 203.

¹⁵⁹ Nedîm, *el-Fihrist*, 283.

¹⁶⁰ İbn Hayr el-İşbîlî, *Fehrese*, 174.

¹⁶¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7: 451. Hammâd'ın bu kitabı kaybolmuş ve Hammâd hafızasından nakletmeye başlamıştır. Bundan dolayı Hammâd'ın Kays'tan olan rivâyetlerinde yanlışlar bulunduğu söylenmiştir. Bkz. İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, 2: 782.

¹⁶² İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, 2: 784.

Buna göre Hammâd b. Seleme'nin öğrencilerinden biri olan Hüdbe b. Hâlid (ö. 235/849), kendi elinde Hammâd'ın hadislerini içeren hocalara göre ve musanniflere göre tertip edilmiş iki nüsha bulunduğunu zikretmektedir.¹⁶³ Bu cümlede Bâcî'nin musanniflere göre ifâdesi yanlış olmalıdır, çünkü Bâcî'den önce aynı bilgiyi İbn Adî (ö. 365/976) de zikretmiş ancak o “ واحدة على الشيوخ وواحدة على التصنيف ” – hocalara göre ve (Hammâd'ın) tasnif ettiğine (konulara) göre” demiştir.¹⁶⁴ Tirmizî *el-İlelü's-sağîr*'de kendisinden önce yazılan kitapların en kıymetlilerinden ve en çok faydalı bulduklarından bazılarının yazarlarını tadat ederken Hammâd b. Seleme'yi de zikretmiştir.¹⁶⁵ Tirmizî'nin tam olarak onun hangi kitabını kullandığı belli değilse de önemli olan husus, bir asır önce vefat eden Hammâd'ın kitaplarının Tirmizî'ye kadar ulaşmış ve Tirmizî'nin onlara vakıf olmasıdır.

Buhâra'da doğan ve hayatını Irak bölgesinde geçiren muhaddis ve kadı Şerîk b. Abdillâh en-Nehâî (ö. 177/794), Kûfe'de bulunduğu sırada çalışırken para kazanıp bu para ile ilim ve hadis yazmak için defter ve kâğıtlar satın aldığını anlatmıştır.¹⁶⁶ Nitekim Şerîk'in 30 cüz hacmindeki musannefâtının öğrencisi Hâtîm b. İsmâil (ö. 186/802) kanalıyla Dâvud el-Ca'ferî'ye (ö. 230/845) ulaştığı nakledilmiştir.¹⁶⁷ Ayrıca Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân'ın (ö. 198/814), Şerîk'in kitaplarında (*usûl*) bazı karışıklıklar gördüğü kaydedilmiştir.¹⁶⁸

Kâhire'de doğan Abdullah b. Lehîa (ö. 174/790) Mısır'ın önde gelen âlimlerinden biri sayılmıştır. Kaynaklarda İbn Lehîa'ya ait eser zikredilmese de onun elinde birçok yazılı vesikanın (sahifeler ve kitaplar) bulunduğu ve onları kullandığı bilinmektedir.¹⁶⁹ Ebû Zür'a'nın (ö. 264/878) verdiği bilgilere göre Abdullah b. el-Mübârek (ö. 181/797) ve İbn Vehb (ö. 197/813), İbn Lehîa'nın kitaplarını (*usûl*) istinsah etmişler, İbn Lehîa'nın

¹⁶³ Süleymân b. Halef Ebü'l-Velîd el-Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh li men harrace lehu'l-Buhârî fi'l-Câmi'i's-Sahîh*, nşr. Ebû Lübâbe Hüseyin (Riyad: Dâru'l-Livâ, 1986), 3: 1187; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 11: 25.

¹⁶⁴ Ebû Ahmed Abdullah el-Cürcânî İbn Adî, *el-Kâmil fi du'fâ'i'r-ricâl*, nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Alî Muhammed Mü'avvad (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.), 8: 457; Ebû Ahmed Abdullah el-Cürcânî İbn Adî, *Esâmî men ravâ anhüm Muhammed b. İsmâ'il el-Buhârî min meşâyihihî ellezîne zekerahüm fi Câmi'ihî's-Sahîh*, nşr. Âmir Hasan Sabrî (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1994), 219.

¹⁶⁵ Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, 1978, 5: 738 - (*el-İlelü's-sağîr*).

¹⁶⁶ Muhammed b. Halef b. Hayyân Vekî, *Ahbâru'l-kudât* (Beyrut: Âlemü'l-kütüb, t.y.), 3: 151; Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 10: 385.

¹⁶⁷ İbn Ebî Hâtîm er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 3: 417.

¹⁶⁸ Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed ez-Zehabî, *Mîzânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, nşr. Alî Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1963), 2: 270.

¹⁶⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 5: 376.

diğer öğrencileri ise asıllarından değil farklı nüshalardan istinsah edip sonra da icazetini almışlardır.¹⁷⁰ Fuad Sezgin (ö. 1439/2018) bir Alman kütüphanesinde İbn Lehîa'nın sahifesinin bulunduğundan bahseder.¹⁷¹ Raîf Hûrî (ö. 1387/1967) tarafından neşredilen bu sahife bazı fıkıh konularının yanında *fiten* ve *melâhime* dair 200'e yakın hadis içermektedir.¹⁷²

Hadis rivâyetinin yanı sıra tefsir ilminde de önemli yere sahip olan Katâde b. Di'âme (ö. 117/735) *Kitâbü't-Tefsîr*, *Avâşiru'l-Kur'an*, *en-Nâsîh ve'l-mensûh* ve *Kitâbü'l-Menâsik* adlı eserler telif etmiştir.¹⁷³ Evzâî (ö. 157/774), hocası Katâde'nin bazı hadisleri kendisine gönderdiğini bildirmektedir.¹⁷⁴ Bu bilgiler, Katâde'nin âmâ olarak doğduğu¹⁷⁵ bilgileriyle çelişkili gözükse de Katâde'nin bunları birilerine yazdırdığı ihtimali de söz konusudur. Nitekim Katâde'nin İbrahim b. Yezîd en-Nehaî'ye (ö. 96/715) "süt emme konusunda bir soru sormak için mektup yazdık" dediği nakledilmiştir.¹⁷⁶ Muhammed Mustafa el-A'zamî (ö. 1439/2017) ise Katâde'nin öğrencilerinden 16'sının Katâde'den hadis yazdıklarını tespit etmiştir.¹⁷⁷

Günümüze ulaşan en eski hadis eserlerinden biri olan *Muvatta*'nın sahibi Mâlik b. Enes'in (ö. 179/795) hayatı ile ilgili bilgilerden hareketle onun yazmaya çok önem verdiği anlaşılmaktadır. *Muvatta*'sının dışında başka kitaplarının da bulunduğu fakat günümüze ulaşmadığı ihtimâli büyüktür. Nitekim Bişr b. Ömer'in (ö. 207/822) bir râviyi sorduğunda Mâlik ona "Bu râviyi kitaplarımda gördün mü?" diye karşılık vermiş, Bişr b. Ömer râviyi Mâlik'in kitaplarında görmediğini söyleyince Mâlik ona "Eğer bu râvi sika olsaydı kitaplarımda onu mutlaka görürdün" cevabını vermiştir.¹⁷⁸ Bu haberden Mâlik'in birden fazla kitabınının olduğu anlaşılmaktadır. Mâlik'in diğer öğrencilerinin de ondan hadis yazmaya özen gösterdiği,¹⁷⁹ İbn Vehb (ö. 197/813) gibi bazılarının

¹⁷⁰ İbn Ebî Hâtîm er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 5: 147.

¹⁷¹ Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-arabî*, 1: 174.

¹⁷² Nihat Dalgın, "İbn Lehîa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20: 159.

¹⁷³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7: 202; Nedîm, *el-Fihrist*, 36; Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-arabî*, 1: 75.

¹⁷⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 21: 50; Müslim, "Salât", 52; Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 441.

¹⁷⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ'il el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr* (Hindistan: Dâiratü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, t.y.), 7: 185; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 5: 270.

¹⁷⁶ Nesâî, "Nikâh", 51; Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 441.

¹⁷⁷ A'zamî, *Dirâsât*, 1: 196.

¹⁷⁸ İbn Ebî Hâtîm er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1: 24.

¹⁷⁹ İbn Ebî Hâtîm er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1: 26.

yazdıklarını tashih için ona gösterdikleri,¹⁸⁰ Tirmizî'nin Mâlik'in bazı eserlerine vakıf olduğu bilinmektedir.¹⁸¹

Siyer ve megâzî bilgini İbn İshâk'ın (ö. 151/768) *Kitâbü's-Siyer ve'l-megâzî* adını taşıyan kitabının yanı sıra ahkâm konusunda da çokça rivâyetlerinin bulunduğu söylenmektedir. Hatta onun öğrencilerinden olan İbrahim b. Sa'd'ın (ö. 185/801) yanında ondan aldığı megâzî dışında, yani ahkâm konusunda 17 000 hadisin olduğu nakledilmektedir.¹⁸² İbn İshâk'ın *Sünen* adlı kitabı da bulunmaktadır.¹⁸³ Ahmed b. Hanbel ise İbn İshâk hakkında şu bilgiyi vermektedir: "İbn İshâk hadise oldukça düşküdü. Hocalarının kitaplarını alır, onların içindeki hadisleri kendi kitaplarına koyardı."¹⁸⁴ Buradan hareketle, İbn İshâk'ın birçok kitabının bulunduğu ifade edilebilir.

Bu bilgiler doğrultusunda yukarıdaki listede geçen ilk on ismin tamamının kitap sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Listedeki diğer isimlerin büyük kısmı hakkında da aynı şey söylenebilir.¹⁸⁵ Bazılarıyla ilgili kaynaklarda büyük eser ya da kitap mevcudiyeti konusunda bilgi bulunmasa bile tasnif döneminde yaşadıkları için onların en azından yazılı vesikalarının olduğu ya da hocalarının nüshalarının râvileri oldukları söylenebilir. Tirmizî'den bir asır önce yazılan bu eserlerden en azından bir kısmının Tirmizî tarafından bilinip kullanıldığı belirtilebilir.

"Hadîsü fülân" kavramının içerisinde yer alan sahâbe dışındaki râvilerin 10 kereden daha fazla geçen isimlerine bakılacak olursa yukarıda verilen bilgilerden hareketle onların ünlü fakihler ya da meşhur muhaddisler olduğu görülmektedir. Mezkûr on

¹⁸⁰ Ebü'l-Fazl İyâs b. Mûsa es-Sebtî Kâdî İyâz, *Tertîbu'l-medârik ve takrîbu'l-mesâlik li ma'rifeti a'lâmi mezhebi Mâlik*, nşr. Abdulkâdir es-Sahrâvî - dğr., 2. Baskı (Fas: Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şu'ûni'l-İslâmiyye, 1983), 3: 236.

¹⁸¹ Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, 1978, 5: 738 - (el-İlelü's-sağîr).

¹⁸² Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 6: 605.

¹⁸³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 2: 29; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 6: 500.

¹⁸⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, 2: 28; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7: 46.

¹⁸⁵ Msl: Amr b. Abdillâh Ebü İshâk es-Sebî'î için bkz. A'zamî, *Dirâsât*, 1: 194. İsrâîl b. Yûnus için bkz. A'zamî, *Dirâsât*, 1: 229. Şu'be b. el-Haccâc için bkz. A'zamî, *Dirâsât*, 1: 267. Süleyman b. Mihrân el-A'meş için bkz. A'zamî, *Dirâsât*, 1: 180. Ubeydullah b. Ömer için bkz. A'zamî, *Dirâsât*, 1: 290. Hüseyim b. Beşîr Ebü Mu'âviye için bkz. A'zamî, *Dirâsât*, 1: 318. Sâbit el-Bünânî için bkz. A'zamî, *Dirâsât*, 1: 171. Süheyl b. Ebî Sâlih için bkz. A'zamî, *Dirâsât*, 1: 265. Abdülmelik b. Abdilazîz İbn Cüreyc için bkz. A'zamî, *Dirâsât*, 1: 286. Abdürrezzâk es-San'ânî için bkz. A'zamî, *Dirâsât*, 2: 356. Ebü Bekir b. Ayyâs için bkz. A'zamî, *Dirâsât*, 1: 227. Muhammed b. Abdirrahman İbn Ebî Leylâ için bkz. A'zamî, *Dirâsât*, 1: 305. Velîd b. Müslim için bkz. A'zamî, *Dirâsât*, 1: 304. Hişâm b. Urve için bkz. A'zamî, *Dirâsât*, 1: 217. Mücâlid b. Sa'îd için bkz. A'zamî, *Dirâsât*, 1: 301. Vaddâh b. Abdillâh Ebü Avâne için bkz. A'zamî, *Dirâsât*, 1: 319. Zekvan Ebü Sâlih es-Semmân için bkz. A'zamî, *Dirâsât*, 1: 147.

kişinin Tirmizî'nin tahrîc ettiği toplam rivâyet sayıları ile “hadîsü fülân” kavramı ile zikredildikleri yerlerin sayısı aşağıdaki gibidir:¹⁸⁶

Tablo 3

Râvilerin “hadîsü fülân” içerisinde yer aldıkları rivâyetlerle toplam rivâyetlerinin mukayesesi

Râvinin adı	“Hadîsü fülân” içerisinde yer aldıkları	Toplam rivâyetleri	Oran
1. Süfyân es-Sevrî	26	312	% 8.3
2. Leys b. Sa'd	20	166	% 12
3. Süfyân b. Uyeyne	19	285	% 6.7
4. İbn Şihâb ez-Zührî	18	293	% 6.1
5. Hammâd b. Seleme	14	77	% 18.2
6. Şerîk b. Abdillâh en-Nehâî	12	60	% 20
7. Abdullâh b. Lehî'a	10	34	% 29.4
8. Katâde b. Di'âme	10	219	% 4.6
9. Mâlik b. Enes	10	142	% 7
10. Muhammed b. İshâk b. Yesâr	10	53	% 18.9

Tabloda görüleceği üzere adalet ve zabt ile meşhur râvilerin “hadîsü fülân” şeklinde zikredilme oranı en fazla % 12 olup zabtı daha düşük seviyede olan râvilerde ise bu oran en az % 18'dir. Dolayısıyla zabt açısından zayıf ya da zayıfa yakın râviler, toplam zikredilen rivâyetlerine göre daha çok “hadîsü fülân” kavramı içerisinde yer almaktadırlar. Bu râviler, İbn Lehî'a, Şerîk b. Abdillâh, İbn İshâk ve Hammâd b. Seleme'dir. Bunlardan İbn Lehî'a'nın kitaplarının yanarak yok olduğu,¹⁸⁷ daha önce yazan bazı öğrencilerinin çokça hatalarının olduğu, hatalı rivâyetler kendisine arz edildiğinde onun telkine maruz kalıp bunları kendi rivâyetleri olarak kabul ettiği

¹⁸⁶ *Sünen*'deki râvilerin toplam rivâyetleri “*Câmi'u Hâdimi'l-Harameyni's-Şerîfeyn li's-sünneti'n-Nebeviyye*” yazılımının 2014 yılı birinci versiyonu kullanılarak tesbit edilmiştir.

¹⁸⁷ Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 2: 476; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 5: 376.

bilinmektedir.¹⁸⁸ Sika olarak tanınan Şerîk b. Abdillâh'ın çok hata yaptığı,¹⁸⁹ İbn İshâk'ın tek kaldığı rivâyetine itibar edilmediği,¹⁹⁰ Hammâd b. Seleme'nin de yaşlandıkça hafızasının bozulduğu ve bundan ötürü Buhârî'nin *Sahîh*'ine Hammâd'ın rivâyetlerini almadığı¹⁹¹ kaydedilmiştir. Bu gerekçelerle bu dört râvî zayıf kabul edilmiştir.

Zayıf râvîlerin “hadîsü fülân” içinde daha sık geçtiği tespiti, sâlih ve âbid olmasına rağmen hafızasının pek sağlam olmadığı için ona itimat edilemeyeceği¹⁹² ve kendisine verilen her kitabı rivâyet ettiği¹⁹³ belirtilen Rişdîn b. Sa'd'ın¹⁹⁴ (ö. 188/804) rivâyetlerinde de açıkça görülmektedir. Onun toplam 18 rivâyeti bulunurken, 8 defa “hadîsü fülân” terkininde yer almıştır. Yani bu şekilde zikredilme oranı %44'e ulaşmıştır.

Bu durum şu şekilde izah edilebilir. Daha önce geçtiği üzere *Sünen-i Tirmizî*'de “hadîsü fülân” kavramı genelde değerlendirme kısmında geçmektedir. Tirmizî sika ve zabt ile meşhur olan râvîlerin rivâyetlerini eserine aldığı zaman onlarla ilgili râvinin toplam rivâyetlerine göre nispeten daha az değerlendirmede bulunmaktadır. Burada değerlendirmeden kastettiğimiz şey sadece hadîsin hükmü değil teferruatlı bir şekilde hadîs ile ilgili Tirmizî'nin kendi sözünü ya da naklettiği diğer bilgilerdir. Fakat Tirmizî zabtı nakıs olanların rivâyetlerinin değerlendirmesine toplam rivâyetlerine göre daha çok ihtiyaç duymuştur. Tirmizî bazen teferrüdü ibraz etmek, bazen mukayese yapmak, bazen de bir rivâyetin merfû ya da mevkûf olduğunu göstermek için ya da başka bir gerekçe ile “hadîsü fülân” kavramını kullanmıştır. Tirmizî'nin kitabına koyduğu isimde “معرفة المعلول – mualleli bilme” ifadesi yer aldığına göre bu durum şaşırtıcı değildir. O, bazı hadîsleri sadece illetini göstermek için kitabına almıştır.

Sünen'de “hadîsü fülân” kavramı içerisinde dört ve daha fazla geçen râvîler sıralanmıştır. Buna göre 14'ü tâbiûn, 30'u tebe-i tabiinden olan toplam 44 râvî bulunmaktadır. Ayrıca çok nadir olmakla birlikte tebe-i tâbiinden sonraki nesilden yani

¹⁸⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 5: 376.

¹⁸⁹ Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 2: 270.

¹⁹⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 7: 46.

¹⁹¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 3: 14.

¹⁹² Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 2: 49.

¹⁹³ Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 2: 49; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 3: 279.

¹⁹⁴ İlk tabloda 15. sırada yer alan râvî.

Tirmizî'nin hocalarından bazı râviler de “hadîsü fülân” kavramı içinde zikredilmiştir. *Sünen*'de toplam 843 yerde tespit edilen “hadîsü fülân” ifadelerinde Tirmizî ile fülân arasındaki râvî sayısı şu şekilde bir tabloda gösterilebilir:

Tablo 4

Tirmizî ile “fûlân” arasında bulunan râvî sayısı

Senedlerde Tirmizî ve fülânın arasındaki bulunan râvî	
0 (Tirmizî'nin hocası olur)	33 kez
1 (Tirmizî'nin hocasının hocası olur)	227 kez
2 (Tirmizî'nin hocasının hocasının hocası olur)	342 kez
3	144 kez
4	42 kez
5	6 kez
6	1 kez
muallak	48 kez

Tabloda görüldüğü gibi Tirmizî ve “fûlân'ın” arasında iki ya da bir râvinin bulunması fûlân'ın en çok tâbiun ve sonraki nesilde bulunan kimselerden olduğunu göstermektedir. Bu netice önceki neticemizi, yani “fûlân'ın” en çok tebe-i tâbiin ve tâbiun tabakasından oluştuğunu desteklemektedir.

2.2 Sahâbe Dışındaki Râvilere Delâlet Eden “Hadîsü Fülân” Kavramının Kullanımı

Sünen-i Tirmizî'de sahâbe dışındaki râvileri içeren “hadîsü fülân” kavramı 843 defa geçmektedir. Tirmizî'nin bu kavramı kullanmasının muhtemel gerekçeleri örneklerle işlenecektir. Söz konusu kavramın geçtiği ifadelerin anlamı veya şekli dikkate alınarak aşağıdaki başlıklarda görülen sınıflandırma yapılmıştır. Buna göre konu, hadîsin ferd olduğuna işaret eden, hüküm ile beraber veya mükayese yoluyla zikredilen, hadîsin bir râviden ferd olduğuna işaret eden, hadîsin aynı veya farklı lafızlarına işaret eden, rivâyetin merfû olarak ferd olduğuna işaret eden ve bu gruplara dâhil edilemeyen diğerler şeklinde altı başlık halinde incelenecektir.

2.2.1. Hadîsin Ferd Olduğuna İşaret Eden Kullanımlar

Sünen-i Tirmizî'de “hadîsü fülân” kavramının en sık kullanımlarından biri, hadisin ferd olduğuna işaret eden kullanımdır. Tespit edilebildiği kadarıyla Tirmizî, bu anlamla “hadîsü fülân” içeren üç farklı ifade kullanmıştır. Bunlardan “لَا نَعْرِفُهُ إِلَّا مِنْ حَدِيثِ فُلَانٍ – Onu (rivâyeti) ancak falancanın hadisinden biliyoruz” ifadesi 281, aynı anlamdaki “نَعْرِفُهُ – Onu (rivâyeti) falancanın hadisinden biliyoruz” ifadesi 49, “hadîs” kelimesini bir kişiye isnad eden en sarîh kullanım olan “هُوَ/ هَذَا حَدِيثُ فُلَانٍ – Bu falancanın hadisidir” kullanımının ise 21 yerde geçmektedir. Birkaç yerde 1. ve 3. cümleler birlikte zikredilmiştir.¹⁹⁵ Toplamda 352 yerde geçen bu tür kullanım, bölüm konumuzu teşkil eden toplam sayının (843) üçte birinden daha fazlasına tekabül etmektedir. Söz konusu üç kullanım *Sünen*'de geçen bazı örneklerle beraber burada incelenecektir.

a) لَا نَعْرِفُهُ إِلَّا مِنْ حَدِيثِ فُلَانٍ - Onu (rivâyeti) ancak falancanın hadisinden biliyoruz

Sünen'deki 3566 numaralı hadisi zikrettikten sonra Tirmizî şöyle ifade eder:

هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ غَرِيبٌ لَا نَعْرِفُهُ إِلَّا مِنْ هَذَا الْوَجْهِ مِنْ حَدِيثِ حَمَّادِ بْنِ سَلَمَةَ

“Bu, hasen garîb bir hadistir. Hammâd b. Seleme'nin hadisi olarak sadedce bu vecihten bilmekteyiz.”¹⁹⁶

Mezkûr hadîsin geçtiği diğer temel kaynaklar¹⁹⁷ da dikkate alındığında sened şeması şöyle olmaktadır:

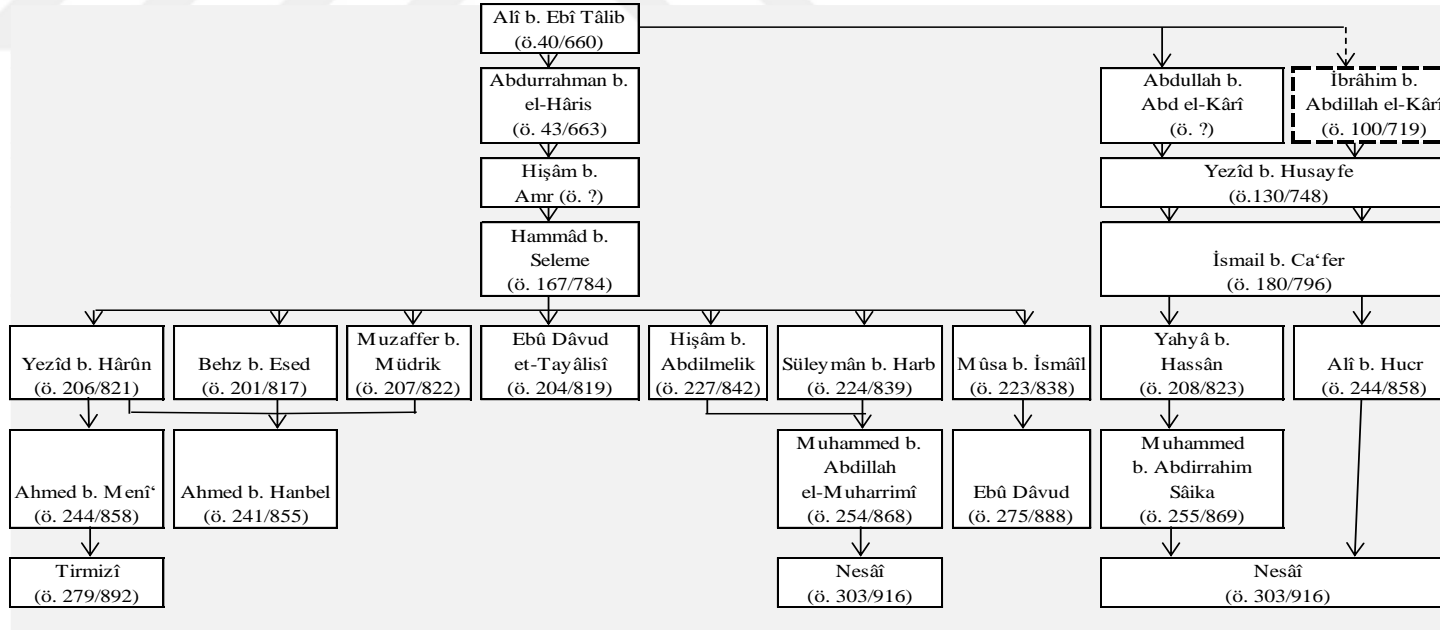
¹⁹⁵ Tirmizî, “Hac”, 36; “Siyer”, 45; “Tefsîr”, 10.

¹⁹⁶ Tirmizî, “Da‘vât”, 113. Kullandığımız dört tahkikli nüshanın üçünde söz konusu ifade gösterdiğimiz şekildedir. Sadece İbrahim Atve tahkik ettiği ciltte Tirmizî'nin sözlerini şu şekilde aktarmıştır: “هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ غَرِيبٌ مِنْ حَدِيثِ عَلِيٍّ، لَا نَعْرِفُهُ إِلَّا مِنْ هَذَا الْوَجْهِ مِنْ حَدِيثِ حَمَّادِ بْنِ سَلَمَةَ”. Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, 1978, 5: 561; Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, 10: 9; Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, 1996, 5: 528; Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, 2009, 6: 164.

¹⁹⁷ Süleyman b. Dâvud Ebû Dâvud et-Tayâlisî, *Müsnedü Ebî Dâvud et-Tayâlisî*, nşr. Muhammed b. Abdilmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hecr, 1999), 1: 114; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2: 147, 266; Ebû Dâvud, “Salât”, 338; Nesâî, “Kıyâmü'l-leyl”, 51; Ahmed b. Ali en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, nşr. Hasan Abdülmun'im Şelebi (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 9: 328.

Tablo 5

Lâ na‘rifuhû illâ min hadîsi Hammâd

Tabloda görüldüğü gibi bu hadis Hammâd b. Seleme ve İsmail b. Ca'fer olmak üzere iki ravinin tarihiyle gelmiş olmaktadır. İki rivâyet arasında küçük bir fark bulunmaktadır. Hammâd b. Seleme'nin rivâyeti şöyle başlamaktadır:

عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَقُولُ فِي وَثْرِهِ/ فِي آخِرِ وَثْرِهِ

“Ali b. Ebî Tâlib'den gelen rivâyete göre Nebî (s.a.) vitr namazında/namazının sonunda şöyle dua ederdi”

İsmail b. Ca'fer'in rivâyeti ise şu şekildedir:

عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ، قَالَ: بَثُّ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَاتَ لَيْلَةٍ، فَكُنْتُ أَسْمَعُهُ إِذَا فَرَغَ مِنْ صَلَاتِهِ وَتَبَوَّأَ مَضْجَعَهُ يَقُولُ

“Ali b. Ebî Tâlib diyor ki: Bir gece Rasulullah'ın (s.a.) evinde kaldım. Namazını bitirdikten sonra yatağına geçerken onun şöyle dua ettiğini işittim.”

Bu cümleden sonra iki rivâyette yer alan dua hemen hemen aynıdır. Birinci rivâyette dua vitr namazıyla, ikinci rivâyette ise genel olarak ya yatsı ya da teheccüd namazıyla ilgilidir. Peygamber'in gece kıldığı son namazın vitr namazı olduğu düşünüldüğünde bu iki rivâyetin aynı olduğu belirtilebilir. Ancak Tirmizî'nin, kendisinden 34 rivâyeti Alî b. Hucr tarihiyle naklettiği hocası İsmâil b. Ca'fer'in bu rivâyetini biliyor olması beklenirdi. Çünkü İsmâil b. Ca'fer'in cüzü Ali b. Hucr rivâyetiyle günümüze kadar gelmiştir. Üstelik bu hadis, bu cüzde yer almaktadır.¹⁹⁸ İsmail b. Ca'fer mezkûr kitabını birkaç şeyhin hadislerinden seçmiştir. Buradan hareketle o günkü hadis kitaplarının “kitabu fülân” veya “hadisü fulân” şeklinde adlandırıldığı öne sürülebilir.¹⁹⁹

Bu durumda, İsmâil'in cüzüne ulaşma ihtimali üzerinde durulan Tirmizî'nin, bu hadisi “sadece Hammâd'ın hadisinden biliyoruz” ifadesi nasıl anlaşılmalıdır? Acaba Tirmizî bu rivâyetleri farklı hadisler olarak mı düşünmüştür? Yoksa İsmâil b. Ca'fer tarihinde rivâyeti Hz. Ali'den nakleden İbrâhim b. Abdillâh el-Kârî'nin Hz. Ali'den rivâyetlerinin mürsel/munkatı' olması²⁰⁰ sebebiyle mi bu rivâyeti dikkate almamıştır? Bu sorulara net

¹⁹⁸ İsmail b. Ca'fer, *Hadisü Alî b. Hucr es-Sa'dî an İsmail b. Ca'fer el-Medenî*, nşr. Ömer b. Refûd b. Rafîd es-Süfyânî (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1998), 384.

¹⁹⁹ Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 33.

²⁰⁰ İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 2: 108; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 1: 134.

bir cevap vermek zor gözükmektedir. Üstelik Ebû Hâtim (ö. 277/890) de hadisin sadece Hammâd'ın rivâyetiyle bilindiğine dikkat çekmiştir.²⁰¹

Daha önce söylendiği gibi Tirmizî, Hammâd'ın eseri/eserlerini faydalı ve farklı eserler arasında zikretmektedir.²⁰² Tirmizî Hammâd'ın eseri/eserlerini kullanmadan böyle bir neticeye ulaşamazdı. Söz konusu hadisin senedine de bakılacak olursa burada Hammâd'ın eseri/hadis kitabı görülmektedir. Tirmizî hadisin senedini şu şekilde vermektedir:

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مَنِيعٍ قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ قَالَ: أَخْبَرَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ

Mezkûr senedde Hammâd'a kadar “haddesena/ahberana” edâ sîgaları var iken ondan sonra “an” edâ sîgası bulunmaktadır. Bu durumda Hammâd'ın eserinin Tirmizî'ye kadar ulaştığı ve Tirmizî'nin ondan rivâyette bulunduğu söylenebilir.²⁰³ Bütün bu bilgilerden hareketle Tirmizî'nin “Biz bu hadisi ancak Hammâd'ın hadisinden bilmekteyiz” şeklindeki ifadesi “Biz bu hadisi ancak Hammâd'ın kitabından bilmekteyiz” şeklinde anlaşılabilir.

Sonraki örnek *Sünen*'de 1910 numaralı hadisin ardından Tirmizî'nin şu sözüdür:

حَدِيثُ ابْنِ عُيَيْنَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مَيْسَرَةَ لَا نَعْرِفُهُ إِلَّا مِنْ حَدِيثِهِ

“İbn Uyeyne'nin, İbrahim b. Meysere'den rivâyet ettiği hadisi ancak onun hadisinden bilmekteyiz.”²⁰⁴

Tespit edilebildiği kadarıyla hadisi İbrahim b. Meysere'den Süfyân b. Uyeyne ve Muhammed b. Müslim²⁰⁵ olmak üzere iki kişi rivâyet etmişlerdir. Süfyân b. Uyeyne'den ise hadisi Muhammed b. Ebî Ömer,²⁰⁶ Ahmed b. Hanbel²⁰⁷ ve Abdullah b. ez-Zübeyr el-

²⁰¹ Abdurrahmân b. Muhammed İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *Kitâbü'l-İlel*, nşr. Sa'd b. Abdillâh Humeyyid - Hâlid b. Abdirrahman el-Cüreysî (Riyad: Metâbi'u'l-Humeydî, 2006), 2: 224.

²⁰² Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, 1978, 5: 738 - (*el-İlelü's-sağîr*).

²⁰³ Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Sezgin, *Târihu't-türâsi'l-arabî*, 1: 147-150.

²⁰⁴ Tirmizî, “Bir”, 11.

²⁰⁵ İshâk b. Râhûye, *Müsnedü İshâk b. Râhûye*, nşr. Abdulgafûr Abdülhak Hüseyin el-Belûşî (Medîne: Mektebetü'l-Îmân, 1991), 5: 46.

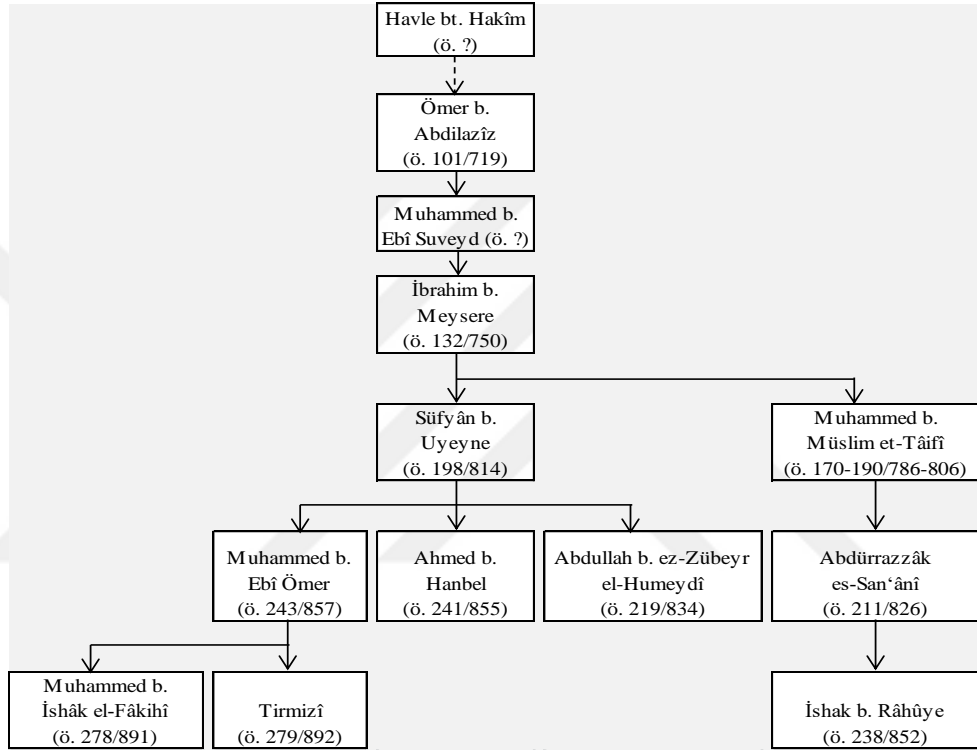
²⁰⁶ Muhammed b. İshâk el-Fâkihî, *Ahbâru Mekke fî kadîmi'd-dehri ve hadîsihî*, nşr. Abdülmelik b. Abdillâh b. Düheys, 2. Baskı (Beyrut: Dâru Hadr, 1994), 3: 193. Tirmizî, “Bir”, 11.

²⁰⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 45: 293.

Humeydî²⁰⁸ olmak üzere en az üç kişi nakletmişlerdir. Hadisin geçtiği diğer kaynakları tespit ettikten sonra sened şeması şu şekilde gösterilebilir.

Tablo 6

Lâ na‘rifuhû illâ min hadîsi Süfyân b. Uyeyne

Tabloda görüldüğü üzere “fûlân”ın yerinde olan Süfyân b. Uyeyne bir önceki örnekteki gibi müşterek râvi değildir. İshâk b. Râhûye’nin tahrîc ettiğine göre Muhammed b. Müslim hadisi İbrahim b. Meysera’dan rivâyet ederek Süfyân b. Uyeyne’ye mütabaat etmiştir. Önceki örnekten farklı olarak burada Tirmizî’nin İshâk b. Râhûye’nin rivâyetini bilmeme ihtimali çok daha kuvvetlidir. Her ne kadar Hatîb el-Bağdâdî²⁰⁹ (ö. 463/1071), Zehebî²¹⁰ (ö. 748/1347) ve İbn Hacer²¹¹ (ö. 852/1448), Tirmizî’nin İshâk’tan rivâyet ettiğini söylese de Tirmizî *Sünen*’inde ve hatta mevcut diğer kitaplarında İshâk

²⁰⁸ Abdullah b. ez-Zübeyr el-Humeydî, *Müsnedü’l-Humeydî*, nşr. Hüseyin Selîm Esed (Dimeşk: Dâru’s-Sekâ, 1996), 1: 331.

²⁰⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 7: 363.

²¹⁰ Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, 11: 360.

²¹¹ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 1: 217.

b. Râhûye'yi râvi olarak hiç kullanmamıştır. Hâlbuki *Sünen*'inde İshâk'ın fıkhıdaki görüşlerine çokça yer vermektedir ve *el-İlelü's-sağîr*'de İshâk'ın bu görüşlerini genelde İshâk b. Mansûr (ö. 251/865) senedi ile aldığını da zikretmektedir.²¹² *Sünen*'de sadece bir yerde Buhârî'den şöyle bir nakilde bulunmuştur:

قَالَ مُحَمَّدٌ: وَرَوَى إِسْحَاقُ بْنُ إِبرَاهِيمَ، عَنْ مُعَاذِ بْنِ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

“Muhammed (Buhârî) diyor ki: İshâk b. İbrahim (Râhûye), Mu‘âz b. Hişâm'dan, (o) babasından, (o) Katâde'den, (o) Enes'ten, (o da) Peygamber'den (s.a.) naklen rivâyet etti”.²¹³ Akabinde Tirmizî, Buhârî'nin bu sened hakkında “gayru mahfûz” değerlendirmesini zikretmektedir. Bunun dışında *Sünen*'de râvi olarak İshâk hiç geçmemektedir. Dolayısıyla Tirmizî söz konusu hadisi İshâk'ın rivâyetiyle bilmemiş olabilir.

İbn Uyeyne'den gelen rivâyetin senedinde bulunan eda sîgalarına bakılacak olursa şu fark dikkatimizi çekmektedir. Humeydî'nin *Müsned*'inde sened şu şekildedir:

حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ: حَدَّثَنَا إِبرَاهِيمُ بْنُ مَيْسَرَةَ عَنْ ...

Tirmizî'nin *Sünen*'inde ise sened şu şekildedir:

حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عُمَرَ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ إِبرَاهِيمَ بْنِ مَيْسَرَةَ عَنْ ...

Ahmed b. Hanbel ve Fâkihî'nin eserlerinde eda sîgaları Tirmizî'nin verdiği şekil ile aynıdır. Süfyân b. Uyeyne ve İbrahim b. Meysere arasında ilkinde “haddesenâ” olan eda sîgasının ikincilerde “an” şeklinde değişmesinin bir anlamı olmalıdır. Abdullah Aydınli'nin başka örneklerle ortaya koyduğu tespitleri²¹⁴ dikkate alınacak olursa, burada Humeydî'nin rivâyetinde, Süfyân, İbrahim b. Meysere'nin kitabını ya da ondan kalan yazılı vesikaları almış ve talebelerine bu nüshadan rivâyet etmiş olmalıdır. Bu sebeple söz konusu rivâyetlerde “haddesenâ” lafzını kullanmıştır. Daha sonra Süfyân, İbrahim b. Meysere rivâyetini kendi kitabında toplayarak nakletmeye başlamıştır. Tirmizî'nin hocası olan Muhammed b. Ebî Ömer'in rivâyetinde Süfyân, kendi derlediği hadis

²¹² Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, 1978, 5: 737 - (*el-İlelü's-sağîr*).

²¹³ Tirmizî, “Cihâd”, 27.

²¹⁴ Aydınli, “Hadis Rivayetinde Yazının Kullanımı ve Güvenilirliği”, 313.

kitabından nakilde bulunduğu için İbrahim b. Meysere'den aldığı hadisleri gösterirken “haddesenâ” yerine “an” lafzını kullanmış olmalıdır. Humeydî (ö. 219/834), Muhammed b. Ebî Ömer'den (ö. 243/857) 24 yıl önce vefat ettiğine göre, muhtemelen bu hadisi Süfyân'dan daha önce almış olmalıdır.²¹⁵

Humeydî *Müsned*'inde başka bir yerde Süfyân b. Uyeyne ile ilgili şu bilgileri aktarmaktadır:

قَالَ سُفْيَانُ: " وَجَدْتُ فِي كِتَابِي عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مَيْسَرَةَ، عَنْ وَهْبِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَارِبٍ، وَحَفْطِيِّ قَارِبٍ، وَالنَّاسِ يَقُولُونَ: قَارِبٌ كَمَا حَفِظْتُ، فَأَنَا أَقُولُ: قَارِبٌ، أَوْ مَارِبٌ "

Süfyân dedi ki: “İbrahim b. Meysere'den olan kitabımda, Vehb b. Abdillâh b. Mârib'den şeklinde buldum. Ezberimde “Kârib” şeklinde kalmış. Diğer râviler ise ezberimde olduğu gibi “Kârib” olarak rivâyet ederler. Bundan dolayı ben “Kârib ya da Mârib” demeye başladım.”²¹⁶

Bu ifadeden anlaşılacağı üzere İbrahim b. Meysere'nin bu rivâyeti Süfyân'ın elinde yazılı olarak bulunmaktadır. Burada kitaptan kastedilenin Süfyân'ın kendi telif ettiği kitabı mı yoksa hocasından ona intikal eden ya da hocasından istinsah ettiği kitaplar mı olduğunu tespit etmek ise zordur.

Yukarıda geçtiği üzere Tirmizî *Sünen*'inde Süfyân b. Uyeyne'nin toplam 285 hadisini tahrîc etmiştir. Bunların 169 tanesini İbn Ebî Ömer vasıtasıyla rivâyet etmiş ve hep şu şekilde vermiştir:

حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عُمَرَ ، قَالَ : حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ ، عَنْ ...

Bu şekildeki eda sîgaları Tirmizî'nin Süfyân'ın kitabını/kitaplarını kullandığının bir göstergesidir. Öyle anlaşılıyor ki Tirmizî, İbn Ebî Ömer'in vasıtasıyla Süfyân'ın kitaplarının sema'ını ve rivâyet hakkını almıştır.

Buradan hareketle Tirmizî'nin “İbn Uyeyne'nin, İbrahim b. Meysere'den rivâyet ettiği hadisi ancak onun hadisinden bilmekteyiz” ifadesini “Süfyân b. Uyeyne'nin kitabından”

²¹⁵ Süfyân b. Uyeyne ile ilgili Tirmizî ve Humeydî arasındaki bunun gibi başka bir örnek için bkz. Erdinç Ahatlı - Selvi Raif Murad, “Sünen-i Tirmizî'de ‘Hüve Hadîsü Fülân’ Kavramı Üzerine”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/35 (2017): 12.

²¹⁶ Humeydî, *Müsned*, 2: 173.

şeklinde anlamamız da mümkündür. Dolayısıyla Tirmizî'nin Süfyân'ın kitabını kullandığı söylenebilir.

Zikredilen iki örnekte de “fûlân”ın yerinde olan râvi hadisin medarı değildir. Fakat aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere “fûlân” ile kastedilen râvi hadisin medarı da olabilir hatta bu durum belki daha çok rastlanan durumdur.

Mesela *Sünen*'de 2256 numaralı hadis örnek olarak verilebilir. Tirmizî hadisi verdikten sonra şunu söyler:

هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ غَرِيبٌ مِنْ حَدِيثِ ابْنِ عَبَّاسٍ، لَا نَعْرِفُهُ إِلَّا مِنْ حَدِيثِ الثَّوْرِيِّ

“Bu, İbn Abbâs'ın hadisinden hasen garîb bir hadistir. Biz bu rivâyeti ancak Sevrî'nin hadisinden bilmekteyiz”²¹⁷

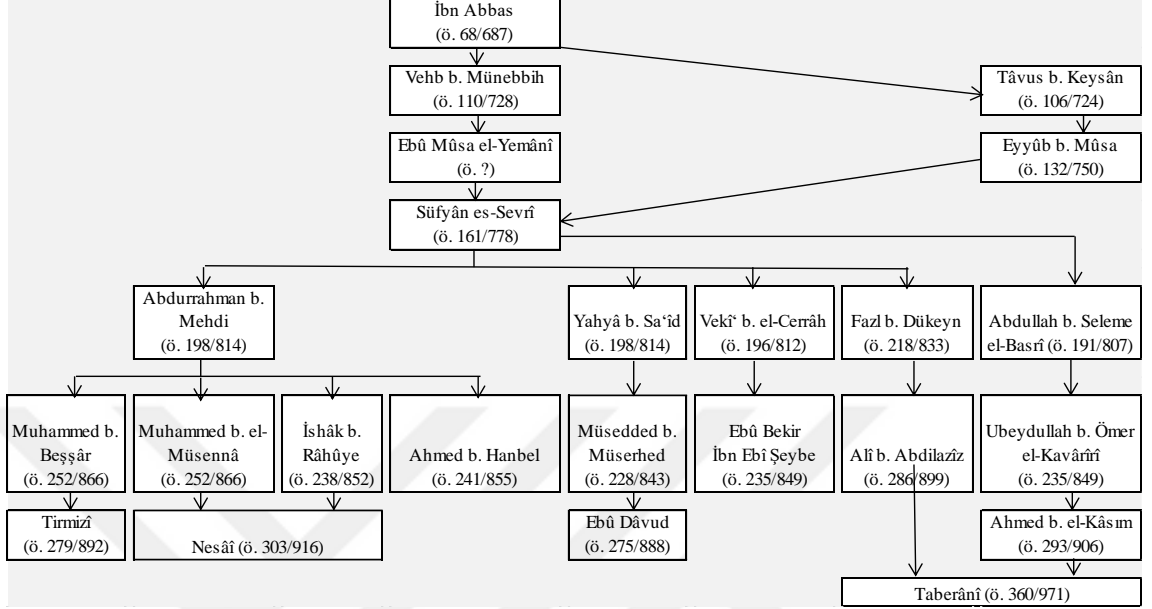
Söz konusu hadisin geçtiği diğer hadis kaynakları²¹⁸ dikkate alınarak senedin şeması şu şekilde gösterilebilir:

²¹⁷ Tirmizî, “Fiten”, 69. İbrahim Atve hasen ve garîb kelimelerin arasında sahih kelimesini de ilave etmiştir. Bu yanlış olmalıdır, çünkü senedde görüleceği üzere mechûl bir râvi bulunmaktadır. Kullandığımız diğer tahkikli nüshalarda ise metin verdiğimiz şekildedir.

²¹⁸ Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût (Beyrut: Dâru't-Tâc, 1989), 6: 464; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5: 361; Ebû Dâvud, “Sayd”, 4; Nesâî, “Sayd”, 24; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 11: 56; Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, nşr. Târik b. İvezullah b. Muhammed (Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1995), 1: 175.

Tablo 7

Lâ na‘rifuhû illa min hadîsi Süfyân es-Sevrî

Tabloda görüldüğü gibi önceki örneklerden farklı olarak Süfyân es-Sevrî bu senedin medarıdır. Tirmizî'nin kullandığı eda sîgalarına bakılacak olursa Süfyân b. Uyeyne ile ilgili örnekte olduğu gibi burada da aynı eda sîgalarının geçtiği görülmektedir. Tirmizî'nin verdiği sened şu şekildedir:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَسَّارٍ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ

Tirmizî ve Süfyân b. Uyeyne arasında bir râvi olduğu halde Süfyân b. Uyeyne'den (ö. 198/814) 37 sene önce vefat eden Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) ve Tirmizî arasında iki râvi bulunmaktadır. Buna rağmen Tirmizî, Süfyân es-Sevrî'ye kadar “haddesena” eda sîgasını kullanırken ondan sonra “an” eda sîgasını kullanmaktadır. Tirmizî, *Sünen*'inde Süfyân'a kadar bu sened ile 65 rivâyet tahrîc etmiştir. Bunlardan 54'ünde eda sîgaları bu şekildedir. Sadece 11'inde “haddesena Süfyân” yerine “an Süfyân” geçmektedir.

Ayrıca Tirmizî, *Sünen*'de bazen “ravâ es-Sevrî” şeklinde muallak olarak onun rivâyetini zikretmektedir.²¹⁹ Musanniflerin yazılı hadis vesikası kullanması bağlamında Abdullah Aydınlı, “İmam Mâlik'le meşhur olan belâğ rivâyetleri, vicâde yoluyla, diğer bir

²¹⁹ Tirmizî, “Buyû”, 58; “Hudûd”, 15; “Da‘vât”, 43.

ifadeyle hadis kitabından alınmışlardır” demektedir.²²⁰ Fuad Sezgin’e (ö. 1439/2018) göre de Buhârî’nin yaptığı ta’likler vicâde yoluyla alınmış hadisler olarak değerlendirilmelidir.²²¹

Tirmizî, Sevrî’den muallak rivâyette bulunduğunda, bazen hemen ifadenin peşinde, bazen de kitabın başka bir yerinde, kimi zaman da *Sünen* dışındaki eserlerinden birisinde es-Sevrî’ye kadar ulaşan muttasıl senedi zikreder. Fakat bazı muallak rivâyetler, ne Tirmizî’nin *Sünen*’inde ve başka kitaplarında ne de günümüze ulaşan diğer temel kaynaklarda bulunmaktadır. Mesela bir hadisten sonra Tirmizî şöyle der:

وَقَدْ رَوَى سُفْيَانُ النَّوْرِيُّ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ بَعْلِ بْنِ عَطَاءٍ هَذَا الْحَدِيثَ

“Bu hadisi Süfyân es-Sevrî, Şu‘be’den, o da Ya‘lâ b. Atâ’dan rivâyet etmiştir”²²² Taradığımız hadis kaynaklarının sadece ikisinde söz konusu hadis Süfyân es-Sevrî kanalıyla yer almaktadır.²²³ Bu gibi durumlar Tirmizî’nin es-Sevrî’nin kitaplarını kullandığı ihtimalini güçlendirmektedir.

Dolayısıyla da Tirmizî’nin “Biz hadisi ancak Sevrî’nin hadisinden bilmekteyiz” ifadesini “Biz hadisi ancak Sevrî’nin kitabından bilmekteyiz” şeklinde anlamak mümkündür.

Bir diğer örnekte Tirmizî, Savm bölümünün ilk babında bir hadis hakkında şu değerlendirmede bulunmuştur:

حَدِيثُ أَبِي هُرَيْرَةَ الَّذِي رَوَاهُ أَبُو بَكْرٍ بْنُ عَيَّاشٍ حَدِيثٌ غَرِيبٌ، لَا نَعْرِفُهُ مِنْ رِوَايَةِ أَبِي بَكْرٍ بْنِ عَيَّاشٍ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ إِلَّا مِنْ حَدِيثِ أَبِي بَكْرٍ

“Ebû Bekir b. Ayyâş’ın rivâyet ettiği Ebû Hureyre hadisi garîbdir. Bunu Ebû Bekir b. Ayyâş’ın A‘meş’ten, (onun), Ebû Sâlih’ten, (onun da), Ebû Hureyre’den rivâyetiyle ancak Ebû Bekir’in hadisinden bilmekteyiz.”²²⁴ Yani Tirmizî “Biz bu hadisi Ebû Bekir’in rivâyetiyle ancak Ebû Bekir’in hadis kitabından bilmekteyiz.” demektedir. Ebû

²²⁰ Aydınlı, “Hadis Rivayetinde Yazının Kullanımı ve Güvenilirliği”, 314.

²²¹ Sezgin, *Buhârî’nin Kaynakları*, 84-107.

²²² Tirmizî, “Buyû”, 6.

²²³ Ebû Bekir Muhammed b. Ca‘fer el-Harâîfî, *Mekârimü’l-ahlâk ve me‘âlîhâ ve mahmûdu tarâikihâ*, nşr. Eymen Abdülcebbar el-Buhayrî (Kahire: Dâru’l-Âfâki’l-Arabiyye, 1999), 272; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2: 466.

²²⁴ Tirmizî, “Savm”, 1.

Bekir b. Ayyâş'ın (ö. 193/809) özellikle ileri yaşlarında ezberinden rivâyet ettiği zaman çok hata yaptığı fakat kitaplarının hatasız olduğu nakledilir.²²⁵ Bundan dolayı Tirmizî söz konusu ifadesiyle bu hadisin Ebû Bekîr b. Ayyâş'ın kitabında bulunduğunu vurgulamak istemiş olmalıdır. Aksi takdirde hadis kelimesinin mesela rivâyet anlamına geldiğini düşünürsek o zaman karşımıza “Biz bu hadisi Ebû Bekîr'in rivâyetiyle ancak Ebû Bekîr'in rivâyetinden bilmekteyiz” şeklinde anlamsız bir cümle çıkmaktadır.

b) نَعْرِفُهُ مِنْ حَدِيثِ فُلَانٍ – Onu (rivâyeti) falancanın hadisinden biliyoruz

Bu başlık altında dâhil ettiğimiz ifade “نَعْرِفُهُ مِنْ حَدِيثِ فُلَانٍ – Onu (rivâyeti) falancanın hadisinden biliyoruz” kullanımımızdır. Bu ifade şimdiye kadar incelediğimiz “لَا نَعْرِفُهُ إِلَّا مِنْ حَدِيثِ فُلَانٍ – Onu (rivâyeti) ancak falancanın hadisinden biliyoruz” ifadesine çok yakındır, hatta aynı anlamı taşımaktadır. Bu lafzın örneği *Sünen*'de Tefsîr kitabının 31. babında (3193 numaralı hadis) şu şekilde görülmektedir:

هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ غَرِيبٌ، إِنَّمَا نَعْرِفُهُ مِنْ حَدِيثِ سُفْيَانَ الثَّوْرِيِّ، عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي عَمْرَةَ

“Bu, hasen garîb bir hadistir. Biz onu sadece Süfyân es-Sevrî'nin Habîb b. Ebî Amra'den olan hadisiyle bilmekteyiz.”²²⁶ Hadisin bulabildiğimiz diğer rivâyetlerini²²⁷ dikkate alarak sened şeması şu şekilde gösterilebilir.

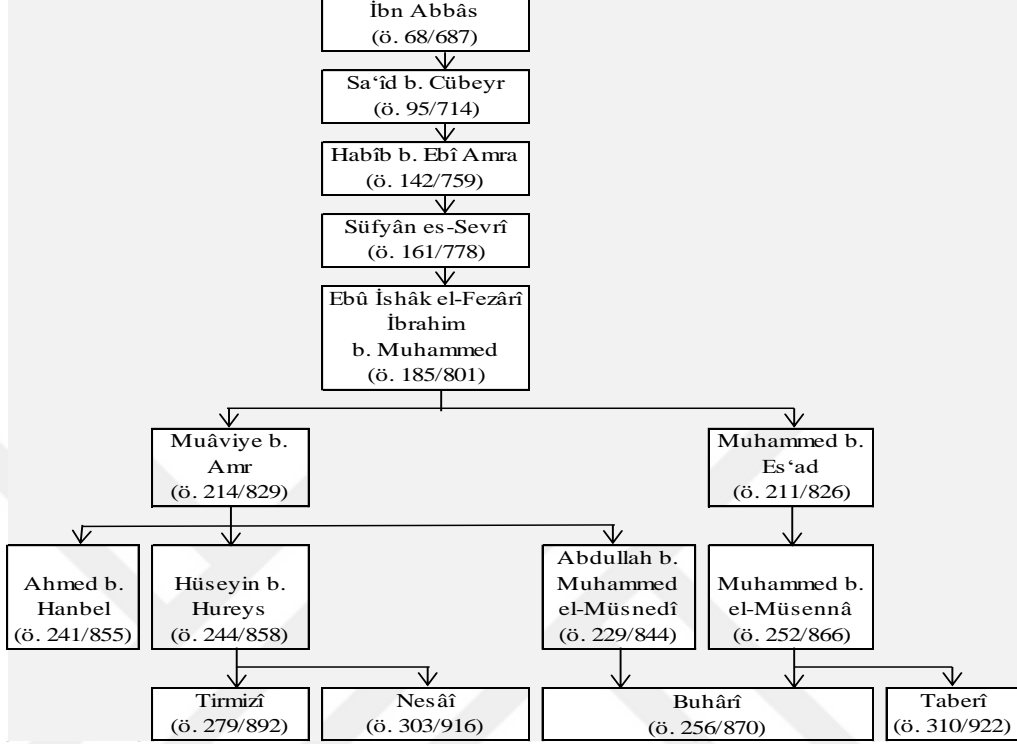
²²⁵ İbn Hibbân, *Kitâbü's-sikât*, 7: 669; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 4: 500.

²²⁶ Tirmizî, “Tefsîr”, 31. İbrahim Atve'nin tahkikinde hasen ve garîb kelimelerin arasında sahih kelimesi de kaydedilmiştir. Şu'ayb el-Arnaût belirttiği gibi sahih kelimesi sadece bir yazma nüshasında bulunup diğer nüshalarda bulunmamaktadır.

²²⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4: 296, 490; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl el-Buhârî, *Halku ef'âli'l-ibâd*, nşr. Abdurrahmân Umeyra, 2. Baskı (Cidde: Dâru Ukâz, t.y.), 45; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 10: 212; Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an (Tefsîru't-Taberî)*, nşr. Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Heccr, 1422), 18: 447.

Tablo 8

Na‘rifuhû min hadîsi Süfyân es-Sevrî

Tabloda görüldüğü üzere Süfyân es-Sevrî ne bu senedin medarı ne de medarı olan ravinin öğrencisidir. Önceki örneklerin tam tersine rivâyetin medârı olan ravinin hocasıdır. Dolayısıyla eğer “hadîsü fülân”ın rivâyetü fülân veya medâr anlamına geldiği düşünülürse bu durumda Tirmizî’nin “نعرفه من حديث أبي إسحاق – bu hadîsi Ebû İshâk rivâyetiyle bilmekteyiz” ifadesini kullanması gerekirdi. Hâlbuki Tirmizî, bu ifade ile Süfyân’ın yazılı vesikalarına işarette bulunmuş olmaktadır. Hatta “hadîsü Süfyân an Habîb” ifadesinden anlaşıldığına göre Süfyân’ın Habîb’ten olan rivâyetlerini topladığı bir nüsha olmalıdır.

Hadisin Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde tahrîc edilen metninin son kısmında şöyle bir ifade geçmektedir:

فَذَكَرَ ذَلِكَ أَبُو بَكْرٍ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: " أَلَا جَعَلْتَهَا إِلَى دُونَ، قَالَ: أَرَأَاهُ قَالَ: الْعَشْرُ؟ " - قَالَ: قَالَ سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ: الْبِضْعُ: مَا دُونَ الْعَشْرِ - ثُمَّ ظَهَرَتِ الرُّومُ بَعْدُ.

(İbn Abbâs, Rûm süresinin ilk ayetleri ile ilgili Ebû Bekir ve müşrikler arasındaki olayı anlatıyor. İbn Abbâs dedi ki:) “Ebû Bekir Nebî’ye (s.a.) durumdan bahsetti. (Rasulullah s.a.) buyurdu ki: “Bu süreyi, altında yapsaydın ya! (O) dedi ki: ‘Zannediyorum ki on yılın altında söylemiştir’” (O) dedi ki: Sa’îd b. Cübeyr “bîd’in” ondan az bir rakamı ifade ettiğini söylemiştir. Bundan sonra Rumlar galip geldiler.”²²⁸

Bu metinde altı çizili olan üç “kâle”nin fâilinin kim olduğunu tespit çok önemlidir. Birincisi ve ikincisi için birkaç ihtimalden bahsedilebilir. Buna göre ya İbn Abbâs, Hz Peygamber’den veya Sa’îd b. Cübeyr, İbn Abbâs’tan yahut da Habîb b. Ebî Amra Sa’îd b. Cübeyr’den duyduğu rakam hakkında şüphe etmiştir. Fakat üçüncü “kâle”nin fâili ise Sa’îd’in öğrencisi olan Habîb b. Ebî Amra olmalıdır. Dolayısıyla metnin bu hali Süfyân es-Sevrî’nin lafzıdır, çünkü Habîb b. Ebî Amra’nın lafzı olsaydı “قلت” veya “قال حبيب” diyecekti.

Rivâyetin aynı kısmı Tirmizî’de şu şekildedir:

فَذَكَرَ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «أَلَا جَعَلْتُهُ إِلَى دُونَ» - قَالَ: أَرَأَهُ الْعَشْرَ، قَالَ سَعِيدٌ: وَالْبِضْعُ مَا دُونَ الْعَشْرِ - قَالَ: ثُمَّ ظَهَرَتِ الرُّومُ بَعْدُ.²²⁹

Sa’îd’in açıklaması zikredilirken yukarıdaki metinde işaret ettiğimiz üç “kâle” kelimesinin Tirmizî’nin metninde sadece birincisi yer almaktadır. Fakat yine de vardığımız sonuca bu metinden hareketle de ulaşabiliriz, çünkü Sa’îd’in “bîd” kelimesiyle ilgili açıklaması metin içerisinde mevcuttur. Nesâi ve Tirmizî bu hadisi aynı hocadan almalarına rağmen Nesâi belki ihtisar yaparak bu son kısmı hiç zikretmemektedir.²³⁰

c) هُوَ/ هَذَا حَدِيثٌ فَلَان - Bu falancanın hadisidir

Bu başlık altında incelenecek son kullanım “hüve/hâzâ hadîsü fülân” kullanımımızdır. Söz konusu ifade kaynaklarda yazılı hadis vesikası kaydı bulunanlar ve herhangi bir eserde yazılı hadis vesikası tespit edilemeyenler olarak ikiye ayrılarak incelenmiştir.²³¹

Tirmizî *Sünen*’inde 1801 numaralı hadisin senedini şu şekilde vermektedir:

²²⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4: 296, 490.

²²⁹ Tirmizî, “Tefsir”, 31.

²³⁰ Nesâi, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 10: 212.

²³¹ Ahatlı - Murad, “Sünen-i Tirmizî’de ‘Hüve Hadîsü Fülân’ Kavramı Üzerine”, 7-21.

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ أَبِي الشَّوَّارِبِ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ الْمُخْتَارِ عَنْ سُهَيْلِ بْنِ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ

Tirmizî, hadisin metnini verdikten sonra şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

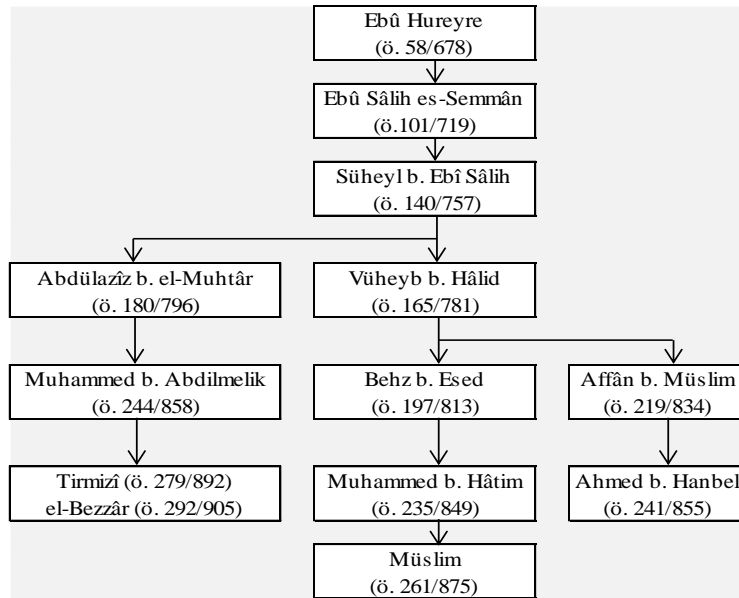
هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ غَرِيبٌ لَا نَعْرِفُهُ إِلَّا مِنْ هَذَا الرَّجُلِ مِنْ حَدِيثِ سُهَيْلٍ. وَسَأَلْتُ مُحَمَّدًا عَنْ هَذَا الْحَدِيثِ فَقَالَ هَذَا حَدِيثٌ عَبْدُ الْعَزِيزِ مِنَ الْمُخْتَلَفِ لَا يُعْرَفُ إِلَّا مِنْ حَدِيثِهِ.

“Bu, hasen garîb bir hadistir. Süheyl’in hadisi olarak sadece bu vecihten bilmekteyiz. Muhammed’e (Buhârî) bu hadis hakkında sordum. ‘Bu, Abdülazîz’in “muhtelif” hadisidir/rivâyetidir. Sadece onun hadisi olarak bilinmektedir’ dedi.”²³² Dikkat edilirse Tirmizî ilgili rivâyetin, Süheyl’in hadisi olduğunu söylerken; Buhârî ise onun talebesi olan Abdülazîz’in hadisi olduğunu söylemektedir.

Söz konusu hadisin günümüze ulaşan kaynaklardan tespit edilebilen rivâyetlerinin²³³ senedleri aşağıdaki şemada şöyle gösterilebilir:

Tablo 9

Lâ ne‘arifuhî illâ min hadîsi Süheyl

²³² Tirmizî, “Et‘ime”, 10.

²³³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 14: 195; Müslim, “Eşribe”, 137; Bezzâr, *Müsned*, 16: 22.

Tabloda görüldüğü gibi hadisin medar/müşterek râvîsi Süheyl b. Ebî Sâlih'tir. Ondan Abdülazîz b. el-Muhtâr ve Vüheyb b. Hâlid rivâyet etmiştir. Aynı hadis A'zamî'nin tahkik ettiği Süheyl'in nüshasında bulunmaktadır.²³⁴ A'zamî'nin verdiği bilgilere göre nüshanın başında şu yazılıdır: “ جزء فيه نسخة عبد العزيز بن المختار البصري عن سهيل بن أبي صالح – عن أبيه – Bu, içerisinde Abdülazîz b. el-Muhtâr'ın, Süheyl'den, onun da babasından naklettiği rivâyetlerden oluşan hadis nüshası bulunan cüzdür”. Sonunda ise, آخر نسخة – سهيل بن أبي صالح – “Süheyl b. Ebî Sâlih'in nüshasının sonu” yazmaktadır. A'zamî, nüshanın sonunda geçen bu kaydı esas alarak anılan cüzün, Süheyl'in nüshası olduğunu benimsemiştir. Ona göre Abdülazîz b. el-Muhtâr, sadece nüshanın râvîsi olarak değerlendirilmelidir.²³⁵ Öyle anlaşılıyor ki Tirmizî mezkûr nüshanın Süheyl'e ait olduğunu kabul ederken, Buhârî bunu Abdülazîz'in nüshası saymaktadır. Ama aslında ikisi de aynı nüshayı kastetmiş olmaktadırlar. Burada önemli olan Buhârî veya Tirmizî'den hangisinin haklı olduğunu tespit değil, bahsi geçen nüshanın yazılı bir belge olarak günümüze ulaşmış ve aynı hadisin bu nüshada bulunmuş olmasıdır. Böylece sadece Tirmizî'nin değil, Buhârî'nin de “hüve/hâzâ hadîsu fülân” kavramını yazılı bir kaynağa işaret etmek amacıyla kullandığı anlaşılmaktadır.

Verilen şemada görüldüğü üzere Süheyl'den, Abdülazîz dışında Vüheyb de hadisi nakletmektedir. Onun rivâyetine ne Buhârî ne de Tirmizî vakıf olmuştur veya muhtemelen mükâtebe yoluyla olduğu için dikkate almamışlardır. Râmeürmüzî'nin (ö. 360/971) verdiği bir habere göre Süheyl, bu senedle (babasından, o da Ebû Hureyre'den) Vüheyb'e mükâtebe yoluyla bir hadîs –incelediğimiz hadisten başka- göndermiştir.²³⁶ A'zamî, Süheyl'in sadece bir hadis değil, bütün nüshası olmasa da, en azından birkaç hadisini mükâtebe yoluyla gönderdiğini söylemektedir.²³⁷ Nitekim Ahmed b. Hanbel incelediğimiz hadisin senedini şöyle verir: حَدَّثَنَا عَفَّانُ بِهَذَا الْإِسْنَادِ عَنِ النَّبِيِّ - “Affân, Peygamber'den (s.a.) bu senedle, yani önceki hadisin senediyle (Vüheyb b. Hâlid-Süheyl-Babası-Ebû Hureyre) bize tahdis etti.”²³⁸ Bilindiği gibi Ahmed b. Hanbel

²³⁴ A'zamî, *Dirâsât*, 2: 493.

²³⁵ A'zamî, *Dirâsât*, 2: 473.

²³⁶ Râmeürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 447.

²³⁷ A'zamî, *Dirâsât*, 2: 475.

²³⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 14: 195.

bir sahifeden naklelerken bu şekilde rivâyet etmektedir.²³⁹ Dolayısıyla Ahmed b. Hanbel, Affân'dan sahifeyi semâ etmiştir. Ayrıca söz konusu hadisin metni de onun yazılı bir vesika olduğunu göstermektedir. Zira bu hadisin metni A'zamî tarafından tahkik edilen *Cüz*'de, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde, Müslim'de, Tirmizî'de ve Bezzâr'da tamamen aynıdır.

Bir başka örnekte Tirmizî, hadisin senedini şöyle vermektedir.

حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ حُرَيْثٍ وَعَبْدُ وَاجِدٍ قَالُوا حَدَّثَنَا الْفَضْلُ بْنُ مُوسَى عَنْ حُسَيْنِ بْنِ وَاقِدٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ

Tirmizî, hadisin metnini verdikten sonra şu değerlendirmeyi yapar: هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ غَرِيبٌ – “Bu, hasen garîb bir hadistir. O, Hüseyin b. Vâkîd'in hadisidir/rivâyetidir.”²⁴⁰ Tirmizî bu hadisi aynı sened, fakat metinde iki kelime farkla (“nebî” yerine “rasûl” ve “cezûr” yerine “ba'îr” olarak) *Sünen*'in başka bir yerinde daha zikretmiş ve şu değerlendirmeyi yapmıştır: “ حَدِيثُ ابْنِ عَبَّاسٍ حَدِيثٌ حَسَنٌ غَرِيبٌ لَا نَعْرِفُهُ إِلَّا مِنْ – حَدِيثِ الْفَضْلِ بْنِ مُوسَى – İbn Abbâs'ın hadîsi “hasen garîb”tir. Bu hadisi sadece Fadl b. Mûsa'nın hadîsi/rivâyeti olarak bilmekteyiz”.²⁴¹ Görüldüğü üzere ilk geçtiği yerde rivâyeti Hüseyin b. Vâkîd'a nispet ederken, ikincisini Fadl b. Mûsa'ya izafe etmiştir. Söz konusu hadisin geçtiği diğer kaynaklar da²⁴² dikkate alındığında sened şeması şöyle olmaktadır:

²³⁹ A'zamî, *Dirâsât*, 2: 477.

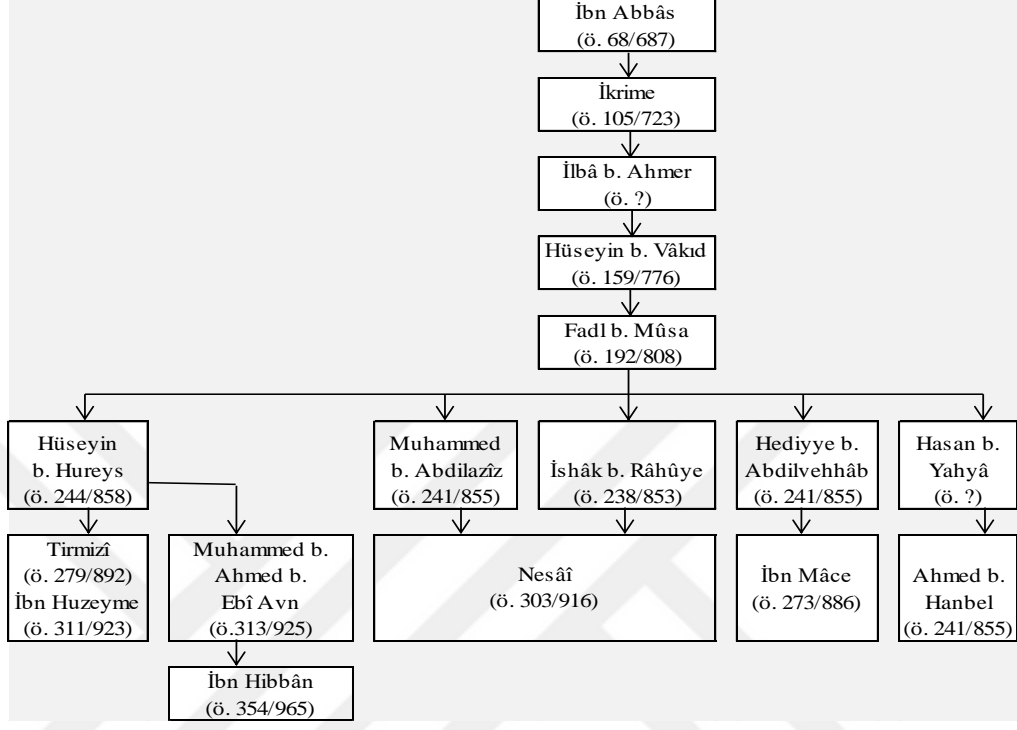
²⁴⁰ Tirmizî, “Hac”, 66. Hadîsin metni şu şekildedir: كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سَفَرٍ، فَحَضَرَ الْأَضْحَى، فَاشْتَرَكْنَا فِي الْبَقْرَةِ سَبْعَةً، وَفِي الْجَزُورِ عَشْرَةً

²⁴¹ Tirmizî, “Edâhî”, 8. Metin şöyledir: كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سَفَرٍ فَحَضَرَ الْأَضْحَى فَاشْتَرَكْنَا فِي الْبَقْرَةِ سَبْعَةً، وَفِي الْبَعِيرِ عَشْرَةً

²⁴² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4: 287; İbn Mâce, “Edâhî”, 5; Nesâî, “Dahâyâ”, 15; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 4: 203; Muhammed b. İshâk İbn Huzeyme, *Sahih*, nşr. Muhammed Mustafa el-A'zamî, 3. Baskı (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 2003), 2: 1367; İbn Hibbân, *el-İhsân fî takribi Sahîhi İbni Hibbân*, 9: 318.

Tablo 10

Hüve hadîsü Hüseyin b. Vâkîd

Görüldüğü gibi hadisin müşterek/medâr râvîsi Hüseyin b. Vâkîd değil, Fadl b. Mûsa’dır. Dolayısıyla Tirmizî “hüve hadîsu Hüseyin” diyerek medar râvîyi değil, bu hadisin Hüseyin’in nüshasından alındığını kastetmiş olmalıdır. Nitekim İbn Huzeyme’nin verdiği rivâyet de aynı duruma işaret etmektedir. İbn Huzeyme bu hadisi aynı senedle şu şekilde vermektedir: Önce senedin bir kısmını zikretmiştir: “ وَقَدْ رَوَى الْحُسَيْنُ بْنُ وَاقِدٍ عَنْ – “Hüseyin b. Vâkîd, İlbâ b. Ahmer’dan, o İkrime’den, o da İbn Abbâs’tan rivâyet etti ki”. Ardından hadisin metnini sevk ettikten sonra Hüseyin’e kadar kendi senedini vermiştir:²⁴³

ح وَثَّنَاهُ أَبُو عَمَّارٍ حَدَّثَنَا الْفَضْلُ بْنُ مُوسَى عَنْ الْحُسَيْنِ بْنِ وَاقِدٍ؛ ح

İbn Huzeyme Sahîh’inde en az kırk kadar rivâyeti mezkûr şekilde vermektedir. Burada dikkati çeken husus, İbn Huzeyme’nin rivâyete Hüseyin b. Vâkîd ile başlamış olmasıdır. Öyle anlaşılıyor ki Tirmizî gibi İbn Huzeyme de Hüseyin’in hadis nüshasını

²⁴³ İbn Huzeyme, *Sahîh*, 2: 1367.

kullanmıştır. Öyleyse Tirmizî'nin ikinci rivâyet için kullandığı “Bu hadisi sadece Fadl b. Mûsa'nın hadîsi/rivâyeti olarak bilmekteyiz” ifadesi nasıl anlaşılmalıdır? Kanaatimize göre Fadl b. Mûsa, Hüseyin'in nüshasını istinsah etmiş ve Tirmizî ikinci rivâyette bu nüshayı kullanmıştır. Dolayısıyla o, burada nüshanın râvîsi konumundadır. Hadis metinlerindeki iki kelime farklılığı da bunu göstermektedir.

Bu başlık altında son örneğimiz şu olacaktır. Tirmizî, Tahâret bölümündeki 61. babta asıl hadisi verdikten sonra konu ile ilgili “ve fi'l-bâbi” şeklinde Ümmü Habîbe'nin rivâyetinin de bulunduğunu söylemektedir. O, rivâyeti zikretmeksizin şunu ifade eder:

وَقَالَ أَبُو زُرْعَةَ: حَدِيثُ أُمِّ حَبِيبَةَ فِي هَذَا الْبَابِ صَحِيحٌ وَهُوَ حَدِيثُ الْعَلَاءِ بْنِ الْحَارِثِ عَنْ مَكْحُولٍ عَنْ عُنْبَسَةَ بِنِ
أَبِي سُفْيَانَ عَنْ أُمِّ حَبِيبَةَ

“Ebû Zür'a dedi ki: Bu konudaki Ümmü Habîbe hadisi sahihtir.” (Sözün devamı Ebû Zür'a'ya (ö. 264/878) ait olabileceği gibi, Tirmizî'nin yorumu olarak da değerlendirilebilir.) “Bu, Alâ b. el-Hâris'in Mekhûl'den, onun Anbese'den, onun da Ümmü Habîbe'den naklettiği hadisidir.”²⁴⁴ *Sünen*'de sadece atıf yapılan Ümmü Habîbe rivâyetine Tirmizî *el-İlelü'l-kebîr* adlı eserinde muttasıl olarak yer vermiştir.²⁴⁵ Hadisin geçtiği diğer temel kaynaklar²⁴⁶ da dikkate alındığında sened şeması şöyle olmaktadır:

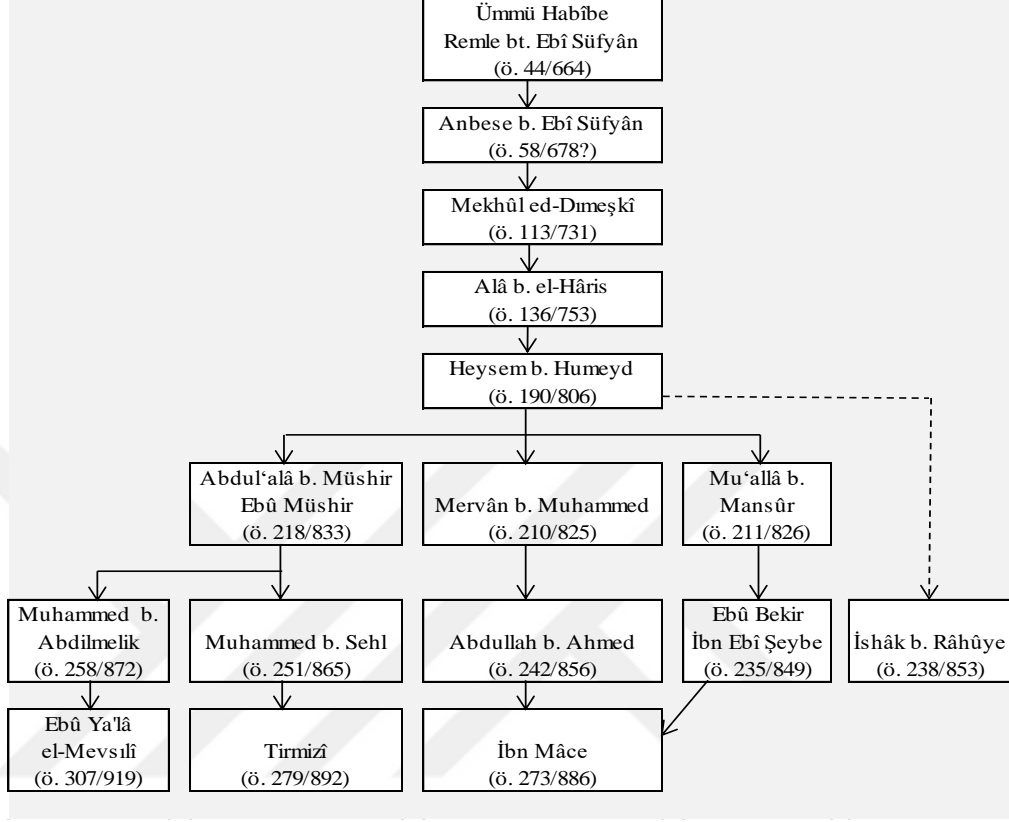
²⁴⁴ Tirmizî, “Tahâret”, 61.

²⁴⁵ Tirmizî, *İlelü't-Tirmizî el-kebîr*, 49.

²⁴⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 1: 150; İshâk b. Râhûye, *Müsned*, 4: 249; İbn Mâce, “Tahâret”, 63; Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *Müsned*, 13: 65.

Tablo 11

Hüve hadîsü Alâ b. el-Hâris

Alâ b. el-Hâris rivâyetin müşterek/medâr râvîsi olmadığı halde Ebû Zür'a veya Tirmizî hadisi ona nispet etmektedir. Alâ b. el-Hâris'in kaynaklarda kitap sâhibi olarak kaydı geçmese de onun hocası Mekhûl ed-Dîmeşkî kitap sahibi olarak meşhurdur.²⁴⁷ Söz konusu hadis için kaynaklarda kullanılan eda sîğaları şu şekildedir:

حَدَّثَنِي/حَدَّثَنَا الْهَيْثَمُ بْنُ حُمَيْدٍ حَدَّثَنَا الْعَلَاءُ بْنُ الْحَارِثِ عَنْ مَكْحُولٍ

Bu ifadelerden hareketle Mekhûl'un meşhur kitabının ya da yazılı vesikalarının Alâ'ya intikal ettiği ve Alâ'nın da ondan rivâyette bulunduğu tahmin edilebilir. Nitekim İbn Sa'd, Mekhûl'un öğrencileri arasında Alâ'yı, onunla en fazla beraber olan ve

²⁴⁷ Nedîm, *el-Fihrist*, 283; Sami Öner, "Sünen Edebiyatı ve Mekhûl ed-Dîmeşkî'nin Sünen'i", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/27 (2013): 239.

Mekhûl'un rivâyetlerini en iyi bilen olarak nitelemiştir.²⁴⁸ Hattâ bazı kayıtlara göre Mekhûl, kitaplarını Alâ'ya vasiyet etmiş ve kimi râviler Mekhûl'un hac ile ilgili kitabını Alâ'dan almışlardır.²⁴⁹

Hülâsâ, Tirmizî, hadisin ferd olduğunu ifade etmek üzere “hadîsü fülân” kavramını kullandığında fülân ile işaret edilen râvî, yazılı bir vesikaya sahiptir ve Tirmizî, bu vesikalari kullanmıştır. Her ne kadar kaynaklarda bu râvîlerden bazılarında ait yazılı vesikalara işaret edilmemişse de yazılı vesika sahibi olmaları ihtimali yüksektir. Bu hususta ikinci bir ihtimal ise bu kimselerin kitap sahibi olmayıp, hocalarına ait kitapların râvîleri konumunda olmalarıdır. Dolayısıyla Tirmizî, onlar kanalıyla gelen kitapları kullanmıştır.

2.2.2. Hüküm İle Beraber veya Mukayese Yoluyla Zikredilen Kullanımlar

Giriş kısmında zikredildiği gibi Tirmizî, kendi kitabını *Câmi'* olarak isimlendirmiş ve “sahih (hadisleri) ile muallel (hadisleri) bilme/ayırt etme” ifadesini eserinin adında kullanmıştır. Nitekim onun, hadislerle verdiği hükümlerin yanı sıra iki ya da birkaç hadis arasında mukayese yapıp tercih etmesi çokça rastlanan bir durumdur.

Tirmizî, hadisleri değerlendirirken veya mukayese ederken bazen “hadîsü fülân” kavramını da kullanmıştır. Tespit edilebildiği kadarıyla *Sünen*'de 212 yerde sahâbe dışındaki râviler “hadîsü fülân” kavramı içerisinde hüküm ile beraber veya mukayese esnasında zikredilmiştir. Bu değerlendirme ve mukayeselerde farklı kullanımlar söz konusudur. Bunların bazıları şunlardır: “حَدِيثُ فُلَانٍ حَسَنٌ/صَحِيحٌ/غَرِيبٌ - falancanın hadisi hasen/sahih/garîb hadistir”,²⁵⁰ “وَحَدِيثُ فُلَانٍ أَصَحُّ شَيْءٍ فِي هَذَا الْبَابِ” - bu babta falancanın hadisi en sahihtir”,²⁵¹ “حَدِيثُ فُلَانٍ أَصَحُّ مِنْ حَدِيثِ فُلَانٍ” - falancanın hadisi falancanın hadisinden daha sahihtir”,²⁵² “الْمَعْرُوفُ عِنْدَ النَّاسِ حَدِيثُ فُلَانٍ” - insanlar arasında malum olan falancanın hadisidir”,²⁵³ “حَدِيثُ فُلَانٍ غَيْرُ مَحْفُوظٍ” - falancanın hadisi gayru mahfuzdur”,²⁵⁴ “الصَّحِيحُ عِنْدَ” - falancanın hadisi daha iyidir/uygundur.”²⁵⁵

²⁴⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1990, 7: 321.

²⁴⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 8: 178.

²⁵⁰ Tirmizî, “Salât”, 259; “Salât”, 282; “Hac”, 15; “Talâk”, 1.

²⁵¹ Tirmizî, “Tahâret”, 64.

²⁵² Tirmizî, “Salât”, 114.

²⁵³ Tirmizî, “Salât”, 308.

²⁵⁴ Tirmizî, “Salât”, 284; “Hudûd”, 8; “Cihâd”, 23.

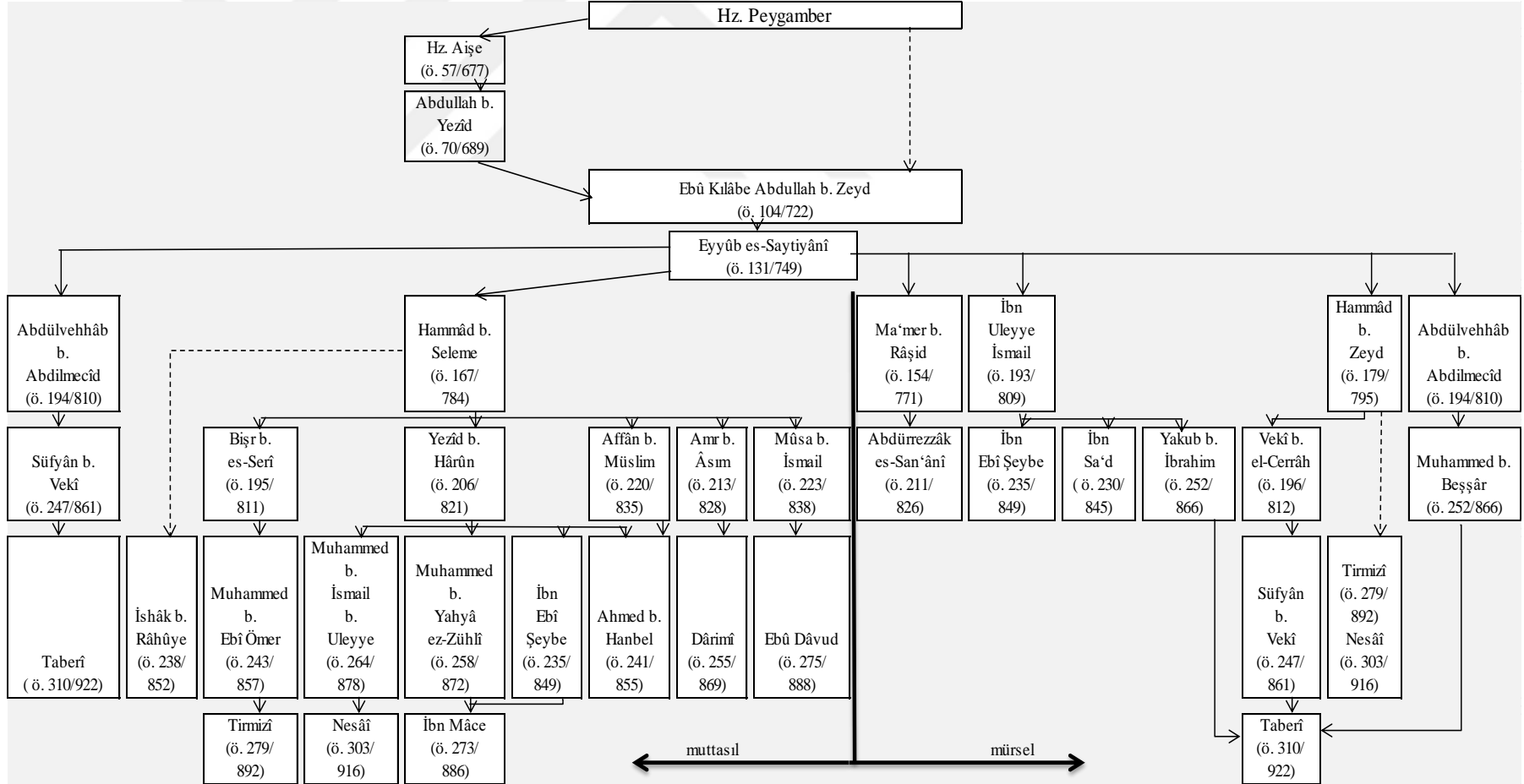
Hadisin diğer tarikleri²⁶⁰ ile birlikte isnad şeması şu şekilde gşsterilebilir.

Tablo 12

Hâzâ esahhu min hadîsi Hammâd b. Seleme

²⁶⁰ San'ânî Abdürrezzâk, *Tefsîru Abdürrezzâk*, nşr. Mahmûd Muhammed Abdu (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), 3: 47; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 8: 135; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4: 37; İshâk b. Râhûye, *Müsned*, 3: 756; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 42: 46; Dârimî, "Nikâh", 25; İbn Mâce, "Nikâh", 47; Ebû Dâvud, "Nikâh", 38; Tirmizî, "Nikâh", 42; Nesâî, "İşratü'n-nisâ", 2; Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 7: 569, 572.

Tabloda müşahede edildiği üzere Ma‘mer, İbn Uleyye ve Abdülvehhâb hadisi Hammâd b. Zeyd gibi mürsel nakletmişlerdir. Hammâd b. Seleme ise bu dört ravinin rivâyetlerine aykırı bir şekilde hadisi muttasıl olarak rivâyet etmiştir. Taberî, Abdülvehhâb’ın mürsel rivâyeti yanında onun muttasıl rivâyetini de tahrîc etmiştir. Fakat Abdülvehhâb’ın muttasıl olan rivâyeti büyük ihtimalle hatadır, çünkü Taberî dışında hiç kimse Abdülvehhâb’ın böyle bir rivâyetine işaret etmemektedir. Nitekim İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938), Hammâd b. Seleme dışında hiç kimsenin hadisi muttasıl olarak rivâyet etmediğini söylerken²⁶¹ Dârekutnî (ö. 385/995) de Abdülvehhâb’ın muttasıl değil sadece mürsel rivâyetinin bulunduğunu ileri sürmektedir.²⁶² Şu halde hata Abdülvehhâb’dan değil ondan hadisi nakleden öğrencisi Süfyân b. Vekî’den kaynaklanmış olmalıdır. Nitekim Süfyân b. Vekî zayıf olarak nitelenenmiş ve özellikle de rivâyetlerine yanında görevlendirdiği müstensihlerin (verrâk) müdahaleleri sebebiyle eleştirilmiştir. Süfyân, müstensihlerin telkinine maruz kalıp mevkûf rivâyetleri merfû, munkatı rivâyetleri mevsul olarak nakletmiş hatta senedde bazı isimleri değiştirmiştir.²⁶³

Dikkatimizi çeken başka bir husus ise İbn Ebî Hatim, Tirmizî ve Dârekutnî gibi hadisçiler mürsel olan rivâyetin daha sahih olduğunu söylemelerine rağmen muttasıl rivâyet daha çok kaynakta yer almaktadır. Mürsel olan rivâyetin ise musannef, tefsir ve tarîh kitaplarında yer aldığı müşahede edilmektedir. Tirmizî ve Nesâî ise Hammâd b. Zeyd’in rivâyetini muallak olarak işaretle yetinmişlerdir.

Bu durumda Tirmizî’nin “أصح من حديث حماد” tabiriyle “أصح من رواية حماد”ı kastetmiş olma ihtimali daha yüksektir. Çünkü bir hocadan gelen haberi onun öğrencilerinin birbirlerinden farklı rivâyet etmeleri söz konusudur. Tirmizî ise bunlar arasında tercih yapmaktadır.

Bununla birlikte diğer bir ihtimal daha akla gelmektedir. Hadisin mürsel rivâyetinin geçtiği kaynaklar içerisinde biri hariç diğerlerinde eda sîgaları şu şekildedir:

حَدَّثَنَا أَحْبَرَنَا / أَنْبَأَنَا حَمَادُ بْنُ سَلَمَةَ عَنْ أَبِي يُوَيْبِ

²⁶¹ İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *Kitâbü'l-İlel*, 4: 89.

²⁶² Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer ed-Dârekutnî, *el-İlelü'l-vâride fi'l-ehâdîsi'n-nebeviyye*, nşr. Muhammed b. Sâlih ed-Debbâsî (Demmam: Dâru İbni'l-Cevzî, 1427), 13: 279.

²⁶³ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 2: 173.

Sadece İshâk b. Râhûye *Müsned*'inde mürsel olan Hammâd b. Seleme'nin rivâyetini muallak olarak şu şekilde vermektedir: “وَحَدَّثْتُ عَنْ حَمَّادِ بْنِ سَلَمَةَ” – Hammâd b. Seleme'den bana tahdis olundu.” “Huddistu” eda sîgasının vicade yoluyla alınan bir kitabı gösterildiği düşünüldüğünde²⁶⁴ İshâk b. Râhûye'nin, semâmı ve rivâyet hakkını almadan hadisi Hammâd b. Seleme'nin kitaplarından naklettiği söylenebilir. Dolayısıyla söz konusu hadîs Hammâd b. Seleme'nin kitaplarında mevcuttur. Daha önce söylendiği gibi Tirmizî Hammâd'ın kitaplarını kullanmıştır. Öyleyse Tirmizî “وَهَذَا أَصَحُّ مِنْ حَدِيثِ حَمَّادِ بْنِ سَلَمَةَ” ifadesiyle zımnen Hammâd b. Seleme'nin kitabına işaret etmiş olmalıdır.

Bir hocanın öğrencilerinin, aynı rivâyeti farklı şekilde naklettikleri konusunda diğer bir örnekte Tirmizî, Süfyân b. Uyeyne'nin (ö. 198/814) Ma'mer'den (ö. 154/771) bir rivâyetini muttasıl olarak zikrettikten sonra aynı rivâyeti İbn Mübârek (ö. 181/797) ve Abdürrezzâk (ö. 211/826) gibi Ma'mer'in öğrencilerinin ondan mürsel naklettiklerini belirtmiş, ardından “وَهَذَا أَصَحُّ مِنْ حَدِيثِ ابْنِ عُيَيْنَةَ” – bu İbn Uyeyne'nin hadisinden daha sahihtir” diyerek mürsel rivâyetin daha sahih olduğunu ifade etmiştir.²⁶⁵

Öte yandan *Sünen*'de yapılan mukayeseler arasında şöyle bir duruma da rastlanmıştır. Tirmizî “Abdestsiz olarak ezan okunmasının mekruh olduğuna dair gelen haberler” adlı babda iki rivâyet zikreder. İlk rivâyeti Alî b. Hucr (ö. 244/858) > Velîd b. Müslim (ö. 194/810) > Mu'âviye b. Yahyâ (ö. 160/777) > Zührî (ö. 124/742) > Ebû Hureyre (ö. 57/677) > Hz. Muhammed senediyle merfû olarak, ikincisini ise Yahyâ b. Mûsa (ö. 240/854) > Abdullah b. Vehb (ö. 197/813) > Yûnus b. Yezîd (ö. 159/776) > Zührî (ö. 124/742) > Ebû Hureyre (ö. 57/677) senediyle mevkûf olarak zikreder ve şu değerlendirmede bulunur:

وَهَذَا أَصَحُّ مِنَ الْحَدِيثِ الْأَوَّلِ، وَحَدِيثُ أَبِي هُرَيْرَةَ لَمْ يَرْفَعَهُ ابْنُ وَهْبٍ، وَهُوَ أَصَحُّ مِنْ حَدِيثِ الْوَلِيدِ بْنِ مُسْلِمٍ وَالزُّهْرِيِّ لَمْ يَسْمَعْ مِنْ أَبِي هُرَيْرَةَ.

“Bu (mevkûf) rivâyet, birinci rivâyetten daha sahihtir. Ebû Hureyre'nin hadisini İbn Vehb merfû olarak rivâyet etmemiştir. Bu (İbn Vehb rivâyeti), Velîd b. Müslim'in hadisinden daha sahihtir. Ayrıca Zührî, Ebû Hureyre'den semâ etmemiştir.”²⁶⁶

²⁶⁴ Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 111; Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 118.

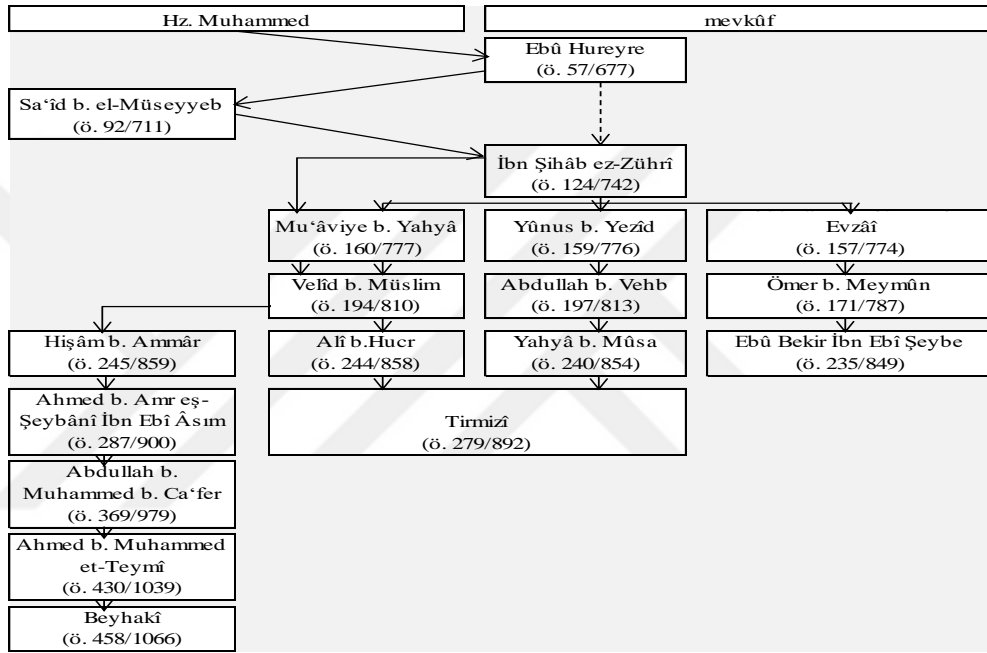
²⁶⁵ Tirmizî, “Eşribe”, 21.

²⁶⁶ Tirmizî, “Salât”, 147.

Tespit edilebildiği kadarıyla söz konusu rivâyet *Sünen-i Tirmizî* dışında günümüze ulaşan kaynakların sadece ikisinde yer almaktadır.²⁶⁷ Bunlarla birlikte rivâyetin senedi şu şekilde gösterilebilir:

Tablo 13

Hüve esahhu min hadîsi Velîd b. Müslim

Dikkat edilirse Beyhakî'deki rivâyette Zührî ile Ebû Hureyre arasında Sa'îd b. el-Müseyyeb yer almaktadır. Sa'îd'i bu senede, Hişâm b. Ammâr'dan sonraki ravilerin birisi sehven de olsa eklemiş olmalıdır, çünkü Tirmizî rivâyeti, aynı yoldan tahrîc etmesine rağmen Zührî ile Ebû Hureyre'nin arasında hiç kimseyi zikretmemekte ve Zührî'nin Ebû Hureyre'den hadis işitmediğini söylemektedir. Nitekim Hişâm b. Ammâr aslı olmayan hadisleri rivâyet etmiş ve telkine de maruz kalmıştır.²⁶⁸

Şemada görüldüğü gibi rivâyetin medarı Zührî'dir. Mu'âviye b. Yahyâ merfû, Yûnus b. Yezîd ve Evzâî ise mevkûf olmak üzere toplam üç râvi Zührî'den rivâyeti

²⁶⁷ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 1: 192; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 1: 583.

²⁶⁸ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, 4: 302.

nakletmişlerdir. Bazı kayıtlara itibar edilirse Mu‘âviye, Zührî’nin kitaplarını pazardan satın alıp semâ etmeden ondan rivâyet etmeye başlamıştır.²⁶⁹ Bu sebele de o, hata yaparak rivâyeti merfû nakletmiş olmalıdır.

Tirmizî, hadisteki farklılıkları Zührî’nin öğrencilerine nispet etmeyip bizzat Abdullah b. Vehb ve Velîd b. Müslim’e nispet etmiştir. Oysa önceki örneklerde Tirmizî rivâyeti medâr ravinin talebelerine nispet etmişti. Burada ise medâr ravinin talebelerinin talebelerine nispet etmektedir. Bu durumda Tirmizî’nin Abdullah b. Vehb ve Velîd b. Müslim’in kitaplarını kullandığı ve onlar arasında mukayese yaptığı söylenebilir. Nitekim eda sîgaları da bu tespiti desteklemektedir. Tirmizî iki rivâyeti şu şekilde vermektedir:

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ حُجْرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ، عَنِ مُعَاوِيَةَ بْنِ يَحْيَى

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ مُوسَى قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ وَهْبٍ، عَنِ يُونُسَ

Bu iki husustan hareketle Tirmizî “هو أصح من حديث الوليد بن مسلم” ifadesiyle zımmen Velîd b. Müslim’in ve Abdullah b. Vehb’in kitaplarını kullandığına işaret etmiş olmalıdır.

Tirmizî *Sünen*’inde bazı yerlerde hadisi değerlendirirken sahâbe dışındaki bir râviye nispet etmektedir. Mesela bir değerlendirmesinde şöyle der.

وَحَدِيثُ عُنْبَسَةَ عَنْ أُمِّ حَبِيبَةَ فِي هَذَا الْبَابِ حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ، وَقَدْ رُوِيَ عَنْ عُنْبَسَةَ مِنْ غَيْرِ وَجْهِ

“Bu konuda Anbese’nin Ümmü Habîbe’den rivâyet ettiği hadis hasen sahihtir. (Hadis) Anbese’den pek çok vecihle rivâyet edilmiştir.”²⁷⁰

Birinci bölümde görüldüğü üzere böyle durumlarda hadisin sahâbîye nispet edilmesi anlaşılabilir ve kolay bir şekilde yorumlanabilen bir durumdur. Fakat bu örnekte Tirmizî “hadîsü Anbese an Ümmü Habîbe” diyerek rivâyeti sahâbîliği kesin olmayan Anbese’ye (ö. 58/678?) nispet etmiştir. Zira, Ebû Nu‘aym el-İsfehânî (ö. 430/1039) ve ona tabi olarak İbnü’l-Esîr (ö. 630/1233), Anbese b. Ebî Süfyân’ın Hz. Peygamber’i idrak ettiğini fakat Anbese’nin ondan rivâyetlerinin olmadığını ve sahâbî olarak tanınmadığını söylemektedirler. Hatta Anbese’nin tabiinden sayılması konusunda önceki âlimlerinin

²⁶⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ‘îl el-Buhârî, *Kitâbü’l-Du‘afâi’s-sağîr*, nşr. Ahmed b. İbrahim b. Ebî’l-Ayneyn (Mektebetü İbn Abbâs, 2005), 127.

²⁷⁰ Tirmizî, “Salât”, 306.

ittifakının bulunduğunu da ileri sürmektedirler.²⁷¹ İbn Hacer (ö. 852/1448), İbn Mende'nin (ö. 395/1005) "Anbese Hz. Peygamber'i görmemiş ve sahâbî değil" şeklindeki sözünü naklettikten sonra bu görüşe katılmayarak Anbese'nin Hz. Peygamber'in akrabalarından olduğu için en azından veda haccı esnasında onu kesin gördüğünü söylemektedir.²⁷² Her hâlükârda Anbese'nin Hz. Peygamber'i görmesi söz konusu olsa da onun doğrudan Peygamber'den (s.a.) hiçbir rivâyeti bulunmamaktadır.

Sadedinde olduğumuz hadisi Ümmü Habîbe'den (ö. 44/664) Anbese dışında Atâ b. Ebî Rabâh²⁷³ (ö. 114/732), Şehr b. Havşeb²⁷⁴ (ö. 100-112/718-730), Müseyyeb b. Râfi²⁷⁵ (ö. 105/723), ve Ebû Sâlih es-Semmân²⁷⁶ (ö. 101/719) rivâyet etmişlerdir. Fakat bunların doğrudan Ümmü Habîbe'den yaptıkları rivâyetler zayıf sayılmıştır.²⁷⁷ O halde Tirmizî, hadisin Ümmü Habîbe'den gelen diğer rivâyetleri zayıf olduğu için hadisi makbul saydığı Anbese'ye nispet etmiş olmalıdır.

Sünen'de bazı muallak rivâyetler değerlendirilirken de "hadîsü fülân" terkîbi kullanılmıştır. Mesela şuf'a babında, Semüre b. Cündeb'in (ö. 60/680) rivâyetini verdikten sonra "وَفِي الْبَابِ عَنِ الشَّرِيدِ، وَأَبِي رَافِعٍ، وَأَنْسِ" – Bu konuda Şerîd, Ebû Râfi' ve Enes'ten gelen hadisler vardır" demektedir. Daha sonra senedini tam zikretmediği Şerîd rivâyeti hakkında şu hükmü vermektedir:

وَحَدِيثُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الطَّائِفِيِّ عَنْ عَمْرِو بْنِ الشَّرِيدِ عَنْ أَبِيهِ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي هَذَا الْبَابِ هُوَ حَدِيثٌ حَسَنٌ

"Bu konuda Abdullah b. Abdirrahman et-Tâifi'nin (ö. ?) Amr b. eş-Şerîd'ten (ö. 100/719), (o) babasından (ö. ?), (o da) Nebî'den (s.a.) naklettiği hadis hasendir."²⁷⁸

²⁷¹ Ebû Nu'aym Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, nşr. Âdil b. Yûsuf el-Azzâzî (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1998), 4: 2234; Ebu'l-Hasen İzzüddîn İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, nşr. Ali Muhammed Mü'avvad - Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 4: 292.

²⁷² Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, nşr. Ali Muhammed Mü'avvad - Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415), 5: 55.

²⁷³ Nesâî, "Kıyâmü'l-leyl", 66.

²⁷⁴ Nesâî, "Kıyâmü'l-leyl", 66.

²⁷⁵ Nesâî, "Kıyâmü'l-leyl", 67.

²⁷⁶ İshâk b. Râhûye, *Müsned*, 4: 242; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 44: 351; 45: 401; Nesâî, "Kıyâmü'l-leyl", 67.

²⁷⁷ Nesâî, "Kıyâmü'l-leyl", 66, 67.

²⁷⁸ Tirmizî, "Ahkâm", 31.

Muallak olarak verilen bu rivâyet ne *Sünen*'de ne de Tirmizî'nin diğer kitaplarında mevsul olarak mevcut değildir. Oysa rivâyetin muttasıl hali diğer bazı kaynaklarda mevcuttur.²⁷⁹ Tirmizî'nin mezkûr rivâyeti hangi gerekçeyle senedli zikretmediğine dair kesin bir şey söylenemez fakat iki ihtimalden bahsedilebilir. Birincisi Tirmizî'nin yanında Abdullah'tan gelen rivâyetlerin senedi ilim ehline bilindiği için kitabı uzatmamak maksadıyla senedi zikretmemiştir. İkincisi ise Tirmizî'nin bu hadisi muteber bir yolla almamış olmasıdır.

Nitekim hadis kaynaklarına bakıldığında Abdullah b. Abdirrahman'ın hocasından yani Amr b. eş-Şerîd'ten hadisi tek başına rivâyet etmediği görülür. Bu rivâyette Amr b. Şu'ayb (ö. 118/736), Abdullah'a mutâba'at etmiştir.²⁸⁰ Bu durum Tirmizî'nin özellikle "hadîsü Abdillâh" dediğinde Abdullah'a ya da öğrencilerine ait bir kitap ya da nüshayı kullandığının bir göstergesi sayılabilir. Tirmizî, muhtemelen Abdullah b. Abdirrahmân'ın hadislerini muteber yolla almadığı için de *Sünen*'de Abdullah b. Abdirrahmân'nın bu mullak rivâyeti dışında hiçbir rivâyetini kullanmamıştır.

2.2.3. Hadîsin Bir Hocadan Belli Bir Râvidin Teferrüdüne İşaret Eden Kullanımlar

Tirmizî hadisin belli bir râviden ferd olmasına şu ifadelerle işaret etmiştir: “ غريب من لا نعرفه من حديث فلان إلا من هذا الوجه/إلا من ”, “ حديث فلان – falancanın hadisinden garîb/ferddir”, “ حديث فلان – falancanın hadisi olarak ancak bu vecihten / falancanın hadisinden bilmekteyiz”, “ يُسْتَعْرَبُ مِنْ حَدِيثِ فلان – falancanın hadisinden garîb sayılır”, “ حديث فلان لا نعرفه إلا من حديث فلان – Falancanın hadisini ancak falancanın hadisinden bilmekteyiz.” Zikredilen şekillerdeki kullanımların *Sünen*'de 142 defa geçtiği tespit edilmiştir. Bazı örnekler zikredilerek Tirmizî'nin bunun gibi kullanımlarla ne kastettiği belirlenmeye çalışılacaktır.

Sözgelimi Tirmizî, Abdullah b. Ebî Ziyâd (ö. 255/869) > Zeyd b. el-Hubâb (ö. 203/818) > Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) > Ca'fer es-Sâdık (ö. 148/765) > Muhammed el-Bâkır

²⁷⁹ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta' - Rivâyetu Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî*, nşr. Abdülvehhâb Abdüllatîf, 4. Baskı (Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ li'ş-Şu'ûni'l-İslâmiyye, 1994), 278; Ebû Dâvud et-Tayâlisî, *Müsned*, 2: 275; San'ânî Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nşr. Habîburrahmân el-A'zamî (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403), 8: 77; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 32: 219; Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer ed-Dârekutnî, *Sünenü'd-Dârekutnî*, nşr. Şu'ayb el-Arnaût - dğr. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004), 5: 401.

²⁸⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4: 519; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 32: 212, 225; İbn Mâce, “Şuf'a”, 2.

(ö. 118/736) > Câbir b. Abdillâh (ö. 78/697) isnadıyla 815 numaralı hadisi zikrettikten sonra şunu söyler:

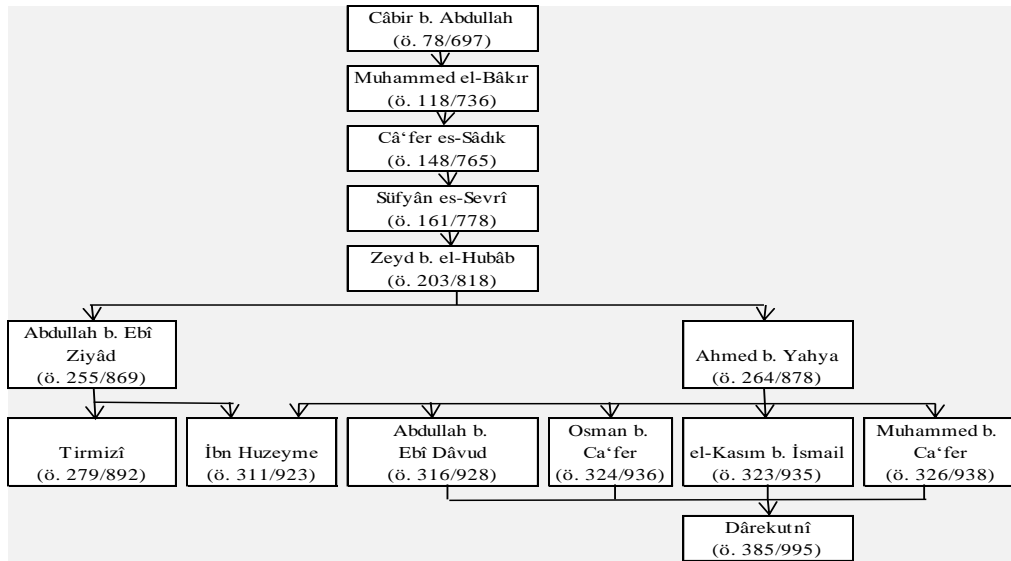
هَذَا حَدِيثٌ غَرِيبٌ مِنْ حَدِيثِ سُفْيَانَ لَا نَعْرِفُهُ إِلَّا مِنْ حَدِيثِ زَيْدِ بْنِ حُبَابٍ، وَرَأَيْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ رَوَى هَذَا الْحَدِيثَ فِي كُنْبِهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي زِيَادٍ وَسَأَلْتُ مُحَمَّدًا عَنْ هَذَا فَلَمْ يَعْرِفْهُ مِنْ حَدِيثِ الثَّوْرِيِّ، عَنْ جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرٍ، عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَرَأَيْتُهُ لَمْ يَعُدَّ هَذَا الْحَدِيثَ مَحْفُوظًا، وَقَالَ: إِنَّمَا يُرَوَى عَنْ الثَّوْرِيِّ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ مُجَاهِدٍ مُرْسَلًا.

“Bu, Süfyân’ın hadisinden garîb bir hadistir. Onu ancak Zeyd b. Hubâb’ın hadisinden bilmekteyiz. Ben Abdullâh b. Abdîrrahman (ed-Dârimî)’nin kitaplarında bu hadisi Abdullâh b. Ebî Ziyâd’tan rivâyete ettiğini gördüm. Muhammed’e (Buhârî) bu hadis hakkında sordum. Sevrî’nin, Ca’fer’den, (onun) babasından, (onun) Câbir’den, (onun da) Nebî’den (s.a.) şeklinde isnadla bu hadisi tanımadı. Onun bu hadisi “mahfuz” saymadığını ve şöyle dediğini gördüm: ‘Bu hadis, Sevrî (ö. 161/778) > **Ebû İshâk** (ö. 126/744) > Mücâhid (ö. 103/721) tarikiyle mürsel olarak rivâyet edilmektedir.”²⁸¹

Hadisin geçtiği diğer kaynaklar²⁸² dikkate alınarak isnad şeması şu şekilde gösterilebilir:

Tablo 14

Garîbun min hadîsi Süfyân

²⁸¹ Tirmizî, “Hac”, 6.

²⁸² İbn Huzeyme, *Sahîh*, 2: 1430; Dârekutnî, *Sünen*, 3: 334.

Şemada görüldüğü üzere hadîsi bu şekilde Süfyân es-Sevrî'den sadece Zeyd b. el-Hubâb rivâyet etmektedir. Tirmizî, Abdullah b. Abdîrrahman yani Dârimî'nin (ö. 255/869) kitaplarında hadisi gördüğünü söylese de günümüze ulaşan Dârimî'nin *Sünen*'inde söz konusu hadis yer almamaktadır. Aynı şekilde Buhârî'nin işaret ettiği mürsel olan rivâyet mezkûr senediyle kaynaklarda mevcut değildir. İbn Sa'd ve Beyhakî, rivâyetin mürsel halini Sevrî (ö. 161/778) > **İbn Cüreyc** (ö. 150/767) > Mücâhid (ö. 103/721) şeklinde tahrir etmişlerdir.²⁸³

Bu durumda Sevrî'nin öğrencilerinden sadece birisi (Zeyd b. el-Hubâb) hadisi muttasıl olarak ve farklı sened ile rivâyet ettiği için “garîbun min hadîsi's-Sevrî” denmiştir. Dolayısıyla Sevrî'nin kitaplarının, farklı öğrencilerinin rivâyetiyle Tirmizî'nin elinde bulunduğu ve bu nüshalar arasında karşılaştırma yaptığı öne sürülebilir. Çünkü Tirmizî, Sevrî'nin hadisinden sadece bu rivâyetiyle bilmekteyiz demıştır. Bu ifade, onun Sevrî'den gelen farklı kitapları taradığına delâlet etmektedir.

Bu konuda, diğer bir illel uzmanı olan ve Tirmizî'nin öğrencilerinden ders alan İbn Adî'nin (ö. 365/976) şu ifadeleri, Tirmizî'nin kullandığı lafızların daha net anlaşılmasını sağlayacaktır. O, Hâlid b. Amr (ö. 211/826?) isimli bir râvinin Leys'ten (ö. 175/791), onun da Yezîd b. Ebî Habîb'ten (ö. 128/746) birkaç rivâyetini naklettikten sonra rivâyetleri şu gerekçeyle batıl sayar:

ونسخة الليث عن يزيد بن أبي حبيب عندنا من حديث يحيى بن بكير وقتيبة، وابن رمح، وابن زغبة وي زيد بن موهب وليس فيه من هذا شيء.

“Leys'in Yezîd b. Ebî Habîb'ten olan nüshası Yahya b. Bükeyr (ö. 231/846), Kuteybe (ö. 240/854), İbn Rumh (ö. 242/856), İbn Züğbe (ö. 248/862) ve Yezîd b. Mevhib'in (ö. 232/847) hadisinden (kitaplarından/rivâyetinden) bizde mevcuttur; fakat bu (öğrencilerin) nüshalarında (Hâlid b. Amr'ın naklettiği) hadislerin hiçbiri yer almamaktadır.”²⁸⁴

Görüldüğü üzere Leys'in nüshası farklı öğrencilerinin rivâyetiyle İbn Adî'nin elinde bulunmakta ve İbn Adî bu nüshalar arasında mukayese yapmaktadır. Tirmizî'nin “garîbun min hadîsi fülân” ifadesi de aynı şekilde anlaşılabilir. Tirmizî'nin elinde bir

²⁸³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2: 145; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 4: 559.

²⁸⁴ İbn Adî, *el-Kâmil fî du'fâ'i'r-ricâl*, 3: 458.

hocanın kitaplarının farklı rivâyetlerinin/nüshalarının bulunduğu ve Tirmizî'nin bu nüshalar arasında mukayese yaptığı söylenebilir. Dolayısıyla Tirmizî, “falancanın hadisinden garîbdir” ifadesini o kimsenin sadece bir öğrencisinin kitabında bulunan diğer öğrencilerinin kitaplarında bulunmayan bir hadisi için kullanmış olmaktadır.

Benzer şekilde 3191 numaralı hadisi verdikten sonra Tirmizî şu değerlendirmede bulunur:

هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ غَرِيبٌ مِنْ حَدِيثِ الرَّهْرِيِّ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ

“Bu, Zührî'nin Ubeydullah'tan (onun da) İbn Abbâs hadisinden/rivâyetinden hasen garîb bir hadistir.”²⁸⁵

Meşhur muhaddis Zührî'nin (ö. 124/742) rivâyetlerini öğrencilerinden pek çoğunun, en azından birkaçının rivâyet etmesi beklenir. Ancak hadisin diğer rivâyeti incelendiğinde Zührî'den sadece Abdullah b. Abdirrahman el-Cumehî'nin (ö. ?) bu hadisi rivâyet ettiği görülmektedir.²⁸⁶ Dolayısıyla Zührî'nin rivâyet eden diğer öğrencilerinin nüshalarında bulunmayan bir hadis söz konusudur. Nitekim Tirmizi, illetini belirtmek için bâbda ilk sırada zikrettiği bu rivâyetten sonra yakın anlam ile dört rivâyete daha yer vererek hadisin doğru isnadlarını göstermek istemiştir.

Daha önce söylendiği gibi burada şu hususa dikkat çekmek gerekir: Bu kullanım hakkında da *Sünen*'in farklı nüshalarının dikkatli bir şekilde incelenmesi uygun olacaktır. Çünkü “garîb” kelimesi tahkiklerin bazısında yanlış yerlerde olabilmektedir. Meselâ 2419 numaralı hadisin senedi şu şekildedir:

حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، وَنَصْرُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْكُوفِيُّ، قَالَا: حَدَّثَنَا الْمُحَارِبِيُّ، عَنْ أَبِي خَالِدٍ يَزِيدَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَبِي أَنَيْسَةَ، عَنْ سَعِيدِ الْمُقْبِرِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:

Hadisin metninden sonra İbrahim Atve tahkikinde Tirmizî'nin değerlendirmesi şu şekildedir:

²⁸⁵ Tirmizî, “Tefsîr”, 31.

²⁸⁶ Tespit edilebildiği kadarıyla Tirmizî dışında sadece Taberî ve Tahâvî mezkûr şekilde rivâyeti zikretmişlerdir. Bkz: Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, 18: 448; Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, nşr. Şu'ayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994), 7: 441.

هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ غَرِيبٌ مِنْ حَدِيثِ سَعِيدِ الْمُقْبِرِيِّ، وَقَدْ رَوَاهُ مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ، عَنْ سَعِيدِ الْمُقْبِرِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، نَحْوَهُ.

“Bu, Sa‘îd el-Makburî’nin hadisinden hasen sahih garîb bir hadistir. Mâlik b. Enes de Sa‘îd el-Makburî’den (o) Ebû Hureyre’den (o da) Nebî’den (s.a.) hadisi buna benzer bir şekilde rivâyet etmiştir.”²⁸⁷

Bu metinde birbirine zıt olan iki ifade yer almaktadır: Tirmizî, hem Zeyd b. Ebî Üneyse (ö. 125/743) > Sa‘îd el-Makburî (ö. 123/741) > Ebû Hureyre (ö. 57/677) tarihiyle verdiği hadisin Sa‘îd el-Makburî’nin hadisinden garîb olduğunu belirtmiş, hem de Mâlik’in de bu hadisi Sa‘îd’den rivâyet ettiğine işaret etmiştir.²⁸⁸ Bunların dışında Muhammed b. Ebî Zi’b²⁸⁹ (ö.159/776) ve Ubeydullah b. Ömer²⁹⁰ (ö. 145/762) de hadisi Sa‘îd el-Makburî’den nakletmektedirler. Böylece Sa‘îd el-Makburî’nin öğrencilerinden en az dört kişi bu hadisi ondan rivâyet etmiştir. Bu durumda “garîbun min hadîsi Sa‘îd” denmesi doğru olmamalıdır. Nitekim Mübârekfûrî ve Şu‘ayb el-Arnaût, “garîb min hadîsi Sa‘îd” ifadesini zikretmeksizin Tirmizî’nin değerlendirmesini şu şekilde kaydetmiştir:

هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ، وَقَدْ رَوَاهُ مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ، عَنْ سَعِيدِ الْمُقْبِرِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، نَحْوَهُ.

“Bu, hasen sahih bir hadistir. Mâlik b. Enes de Sa‘îd el-Makburî’den (o) Ebû Hureyre’den (o da) Nebî’den (s.a.) hadisi buna benzer bir şekilde rivâyet etmiştir.”²⁹¹

Yine İbrahim Atve tahkikinde 3085 hadisten sonra Tirmizî’nin hükmü şu şekildedir:

هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ غَرِيبٌ مِنْ حَدِيثِ الْأَعْمَشِ

“Bu, A‘meş’in hadisinden hasen sahih garîb bir hadistir”²⁹²

Tespit edilebildiği kadarıyla Ebû Yûsuf²⁹³ (ö. 182/798), Sellâm b. Süleym²⁹⁴ (ö. 179/795), Muhammed b. Hâzım²⁹⁵ (ö. 194/810), Zâide b. Kudâme²⁹⁶ (ö. 161/778) ve

²⁸⁷ Tirmizî, “Sıfatü'l-Kıyâme”, 2.

²⁸⁸ Buhârî, *Sahîh*’inde Mâlik’in rivâyetini tahrîc etmiştir. Bkz: Buhârî, “Rikâk”, 48.

²⁸⁹ Buhârî, “Mezâlim”, 10.

²⁹⁰ Ebû Dâvud et-Tayâlisî, *Müsned*, 4: 88.

²⁹¹ Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, 7: 88; Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, 2009, 4: 420.

²⁹² Tirmizî, “Tefsîr”, 9.

Kays b. er-Rabî²⁹⁷ (ö. 163/780) olmak üzere en az beş kişi A‘meş’ten (ö. 148/765) aynı hadisi rivâyet etmişlerdir. Bunlardan Zâide’nin rivâyetine Tirmizî de yer vermiştir. Şu halde Tirmizî’nin bu değerlendirmesinde de “garîb min hadisi’l-A‘meş” ifadesi olmamalıdır. Nitekim Mübârekfûrî ve Şu‘ayb el-Arnaût’un tespitleri de bu yöndedir.²⁹⁸

2.2.4. Hadîsin Aynı veya Farklı Lafızlarına İşaret Eden Kullanımlar

Tirmizî *Sünen*’inde bir hadisi bir sened ile zikrettikten sonra bazen aynı veya benzer lafza sahip olan başka bir hadise şu sözleri ile işaret etmektedir: “رَوَاهُ غَيْرُ وَاحِدٍ مِّثْلَ حَدِيثِ فَلَانٍ – bu hadisi pek çok râvi falancanın hadisi gibi rivâyet ettiler”,²⁹⁹ “رَوَاهُ غَيْرُ وَاحِدٍ نَحْوُ فَلَانٍ – bu hadisi pek çok râvi falancanın hadisine benzer lafızla rivâyet ettiler.”³⁰⁰ Bir hadisin metninde veya senedinde bulunan farklılıkları göstermek için de “فَلَانٌ قَالَ فِي حَدِيثِهِ – falan hadisinde şöyle dedi”,³⁰¹ “فَلَانٌ لَمْ يَذْكُرْ فِي حَدِيثِهِ – falan hadisinde şunu zikretmedi”³⁰² gibi ifadeleri kullanmaktadır. Bu tür ifadelerin *Sünen*’de 86 kez geçtiği tespit edilmiştir.

Eseri günümüze ulaşması nedeniyle mukayesesi kolay olacağı için *Sünen*’de dört kere geçen “نَحْوُ حَدِيثِ مَالِكٍ – Mâlik’in hadisine benzer” ifadesi, burada örnek olarak incelenecektir.

Tirmizî *Sünen*’inde tahrîc ettiği 2318 numaralı Mâlik’in hadisinden sonra şunu ifade eder:

وَهَكَذَا رَوَى غَيْرُ وَاحِدٍ مِنْ أَصْحَابِ الزُّهْرِيِّ عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ حُسَيْنٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَحْوُ حَدِيثِ مَالِكٍ مُرْسَلًا

²⁹³ Yakûb b. İbrahim Ebû Yûsuf, *Kitâbü’l-Harâc* (Beyrut: Dâru’l-Ma‘rife, 1979), 196.

²⁹⁴ Ebû Dâvud et-Tayâlisî, *Müsned*, 4: 175.

²⁹⁵ Sa‘îd b. Mansûr, *Sünenü Sa‘îd b. Mansûr*, nşr. Habîburrahmân el-A‘zamî (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1405), 2: 376; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 12: 403.

²⁹⁶ Tirmizî, “Tefsîr”, 9.

²⁹⁷ Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî, *Şerhu Me‘âni’l-âsâr*, nşr. Muhammed Zehrî en-Neccâr - Muhammed Seyyid Câdulhak (Âlemü’l-Kütüb, 1994), 3: 277.

²⁹⁸ Mübârekfûrî, *Tuhfetü’l-ahvezî*, 8: 378; Tirmizî, *Sünenü’l-Tirmizî*, 2009, 5: 319.

²⁹⁹ Msl. bkz. Tirmizî, “Salât”, 284; “Hac”, 25.

³⁰⁰ Msl. bkz. Tirmizî, “Zekât”, 7; “Cenâiz”, 2.

³⁰¹ Tirmizî, “Tahâret”, 39; “Hac”, 25; “Ridâ”, 3.

³⁰² Tirmizî, “Libâs”, 17; “Sıfatü’l-Kıyâme”, 58.

“Zührî’nin öğrencilerinden pek çok kimse bu hadisi Zührî’den, (o) Alî b. Hüseyin’den (o da) Nebî’den (s.a.) Malik’in hadisine benzer şekilde mürsel olarak rivâyet etmişlerdir.”³⁰³ Söz konusu hadisin metni Tirmizî’de إِنَّ مِنْ حُسْنِ إِسْلَامِ الْمَرْءِ تَرْكُهُ مَا لَا يَغْنِيهِ şeklinde olup *Muvatta*’da metin sadece birinci kelimesi (إِنَّ) zikredilmeksizin verilmiştir.³⁰⁴

Benzer şekilde 2391 numaralı hadisten sonra Mâlik’in hadisine mutabaat eden rivâyete işaret ederken Tirmizî aynı ifadeyi (نحو حديث مالك) kullanmıştır. Metin Tirmizî’de şu şekildedir:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَوْ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: سَبْعَةٌ يُظِلُّهُمُ اللَّهُ فِي ظِلِّهِ يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّهُ، إِمَامٌ عَادِلٌ، وَشَابٌّ نَشَأَ بِعِبَادَةِ اللَّهِ، وَرَجُلٌ كَانَ قَلْبُهُ مُعَلَّقًا بِالْمَسْجِدِ إِذَا خَرَجَ مِنْهُ حَتَّى يَعُودَ إِلَيْهِ، وَرَجُلَانِ تَحَابَّا فِي اللَّهِ فَاجْتَمَعَا عَلَى ذَلِكَ وَتَفَرَّقَا، وَرَجُلٌ ذَكَرَ اللَّهُ خَالِيًا فَفَاضَتْ عَيْنَاهُ، وَرَجُلٌ دَعَتْهُ امْرَأَةٌ ذَاتُ حَسَبٍ وَجَمَالٍ فَقَالَتْ: إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ، وَرَجُلٌ تَصَدَّقَ بِصَدَقَةٍ فَأَخْفَاهَا حَتَّى لَا تَعْلَمَ شِمَالُهُ مَا تُنْفِقُ يَمِينُهُ.

Hadisin metni uzun olmasına rağmen çok küçük farklılıklarla *Muvatta*’da yer almaktadır.³⁰⁵ *Muvatta*’nın farklı rivâyetlerinde bile bunun gibi küçük farklılıklar bulunmaktadır.³⁰⁶ Üstelik iki kitapta yani *Muvatta*’da ve *Sünen*’de sahâbî râvisi, Ebû Hureyre veya Ebû Sa’îd şeklinde şek ifadesiyle verilmiştir.

Başka bir örnekte Tirmizî 1433 numaralı hadisi ilk olarak şu sened ile zikretmektedir: Nasr b. Alî (ö. 250/864) > **Süfyân b. Uyeyne** (ö. 198/814) > Zührî (ö. 124/742) > Ubeydullah b. Abdillâh (ö. 94/713) > Ebû Hureyre (ö. 57/677), Zeyd b. Hâlid (ö. 78/697) ve Şibl (ö. ?) > Hz. Peygamber.

Tirmizî hadisin metnini verdikten sonra ikinci senedin şu şekilde olduğunu söylemektedir: İshâk b. Mûsâ (ö. 244/858) > Ma’n b. İsâ (ö. 198/814) > **Mâlik b. Enes** (ö. 179/795) > Zührî (ö. 124/742) > Ubeydullah b. Abdillâh (ö. 94/713) > Ebû Hureyre (ö. 57/677) ve Zeyd b. Hâlid (ö. 78/697) > Hz. Peygamber. Mâlik’in rivâyet ettiği hadisin metnini zikretmeksizin müellif şunu ilave eder:

³⁰³ Tirmizî, “Zühd”, 11.

³⁰⁴ *Muvatta*, “Hüsnü’l-huluk”, 3.

³⁰⁵ Tirmizî, “Zühd”, 53; *Muvatta*, “Şa’ar”, 14. İki metin arasında söz konusu farklılıklar şu üç ifadededir: دَعَتْهُ امْرَأَةٌ ذَاتُ حَسَبٍ وَجَمَالٍ / دَعَتْهُ ذَاتُ حَسَبٍ وَجَمَالٍ , وَرَجُلٌ قَلْبُهُ مُتَعَلِّقٌ / وَرَجُلٌ كَانَ قَلْبُهُ مُعَلَّقًا ، بِعِبَادَةِ اللَّهِ / فِي عِبَادَةِ اللَّهِ

³⁰⁶ Bkz. Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*’ - *Rivâyetu Yahyâ b. Yahyâ*, 2: 952; Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*’ - *Rivâyetu Ebî Musab ez-Zührî*, 2: 131. وَرَجُلٌ قَلْبُهُ مُتَعَلِّقٌ / وَرَجُلٌ قَلْبُهُ مُعَلَّقٌ، وَتَفَرَّقَا عَلَيْهِ / وَتَفَرَّقَا،

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ بِإِسْنَادِهِ نَحْوَ حَدِيثِ مَالِكٍ بِمَعْنَاهُ

“Kuteybe bize tahdis edip dedi ki: Leys, İbn Şihâb’dan kendi isnadıyla mana olarak Mâlik’in hadisinin benzerini bize tahdis etmiştir”³⁰⁷

Mezkûr hadis Mâlik’in *Muvatta*’ında yer almakta³⁰⁸ fakat Tirmizî *Sünen*’inde Mâlik’in metnini zikretmediği için metin mukayesesi yapılamamaktadır.

Sünen’deki diğer (نحو حديث مالك) ifadesi ise 3816 numaralı hadisten sonradır.³⁰⁹ Önceki üç örnekten farklı olarak bu hadis *Muvatta*’da bulunmamaktadır. Hadisin *Muvatta*’da bulunmama sebeplerinden biri onun fikhî boyutu olmamasıdır. Zira hadis Usâme b. Zeyd’in (ö. 54/674) menkıbesiyle ilgilidir.

Görüldüğü üzere *Sünen*’de dört defa zikredilen نحو حديث مالك yerlerinden üçünde hadis Mâlik’in *Muvatta*’ında aynı ya da çok yakın metinlerle geçmektedir. Tirmizî tarafından kullanılan bu ifadeyi onun *Muvatta*’yı kullanmış olmasının bir göstergesi olarak değerlendirmek mümkündür. *Muvatta*’da geçmeyen hadisin ise Mâlik’ten nakledilen başka hadis nüshasından alınmış olması muhtemeldir.³¹⁰

2.2.5. Rivâyetin Merfû Senedinin Ferd Olduğuna İşaret Eden Kullanımlar

Tirmizî *Sünen*’de 27 yerde “ – لَا نَعْرِفُهُ مَرْفُوعًا إِلَّا مِنْ حَدِيثِ فُلَانٍ – Bu hadisi merfû olarak ancak falancanın hadisinden bilmekteyiz” veya “ نَعْرِفُهُ مَرْفُوعًا مِنْ حَدِيثِ فُلَانٍ – Bu hadisi merfû olarak falancanın hadisinden bilmekteyiz” ifadeleriyle bir hadisin merfû hâlinin sadece bir kişiden bilindiğini ifade eder.

Mesela Tirmizî Abd b. Humeyd (ö. 249/863) > Hasan b. Mûsa (ö. 209/824) > Abdullah b. Lehîa (ö. 174/790) > Derrâc b. Sem‘ân (ö. 126/744) > Süleymân b. Amr (ö. 100/718) > Ebû Sa‘îd el-Hudrî (ö. 63/683) > Hz. Peygamber senediyle zikrettiği hadisi 3164 numarada

الْوَيْلُ وَإِذَا فِي جَهَنَّمَ يَهْوِي فِيهِ الْكَافِرُ أَرْبَعِينَ حَرِيْفًا قَبْلَ أَنْ يَبْلُغَ قَعْرَهُ

³⁰⁷ Tirmizî, “Hudûd”, 8.

³⁰⁸ *Muvatta*’, “Hudûd”, 6.

³⁰⁹ Tirmizî, “Menâkıb”, 40.

³¹⁰ *Muvatta*’ın önceleri 10 000 hadis ihtiva ettiği ve İmam Mâlik’in eserini her yıl ihtisar ederek bugünkü hale getirdiği zikredilmiştir. Bkz. Kâdî İyâz, *Tertîbu’l-medârik*, , 2: 73.

“el-Veyl Cehennem’de bir vadidir. Kâfir kırk yıl boyunca aşağı doğru düşer de onun dibine ancak ulaşabilir”³¹¹ lafzıyla, 2576 ve 3326 numarada ise

الصَّعُودُ جَبَلٌ مِنْ نَارٍ يَتَّصَعَدُ فِيهِ الْكَافِرُ سَبْعِينَ خَرِيفًا وَيَهْوِي فِيهِ كَذَلِكَ مِنْهُ أَبَدًا

“es-Sa‘ûd ateşten bir dağdır. Kâfir bu dağda ebedi olarak yetmiş yıl tırmanış yetmiş yıl da iniş yapacaktır”³¹² şeklinde yer vermiş, ardından şu değerlendirmede bulunmuştur:

هَذَا حَدِيثٌ غَرِيبٌ لَا نَعْرِفُهُ مَرْفُوعًا إِلَّا مِنْ حَدِيثِ ابْنِ لَهْيَعَةَ

“Bu, garîb bir hadistir. Onu merfû olarak ancak İbn Lehîa’nin hadisinden bilmekteyiz”

Bu rivâyetlerin aynı hadisin parçaları olduğu, senedlerinin bir olmasından ve diğer kaynaklarda birleşik rivâyet edilmiş olmasından anlaşılmaktadır. Nitekim Tirmizî’nin hocası Abd b. Humeyd’in *Müsned*’inde bu rivâyetler tek hadis şeklindedir. Hadisin geçtiği diğer kaynaklar³¹³ da dikkate alındığında isnad şeması şu şekilde olmalıdır.

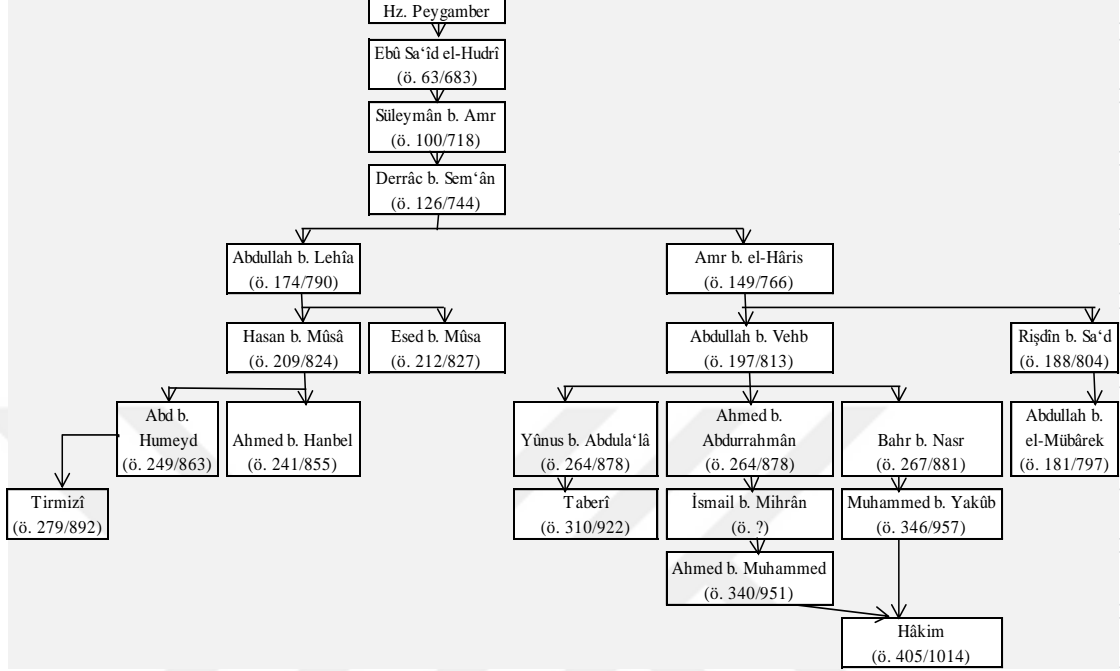
³¹¹ Tirmizî, “Tefsîr”, 22.

³¹² Tirmizî, “Sıfatu Cehennem”, 2; “Tefsîr”, 71.

³¹³ Abdullah b. el-Mübârek, *Kitâbü’z-Zühd*, nşr. Habîburrahmân el-A‘zamî, 2. Baskı (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2004), 504; Esed b. Mûsâ, *Kitâbü’z-Zühd*, nşr. Ebû İshak el-Hüveynî (Mısır: Mektebetü’t-Tev‘iyetü’l-İslâmiyye, 1993), 23; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 18: 240; Abd b. Humeyd, *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd*, nşr. Ebû Abdillâh Mustafa b. el-Advî, 2. Baskı (Riyad: Dâru Belensiye, 2002), 2: 95; Ebû Ya‘lâ el-Mevsilî, *Müsned*, 2: 523; Taberî, *Tefsîru’t-Taberî*, 23: 427; Hâkim en-Nîsâbüri, *el-Müstedrek ale’s-Sahîhayn*, 2: 551; 4: 639.

Tablo 15

Lâ na‘rifuhû merfûan illâ min hadîsi İbn Lehîa

Tabloda görüldüğü gibi Abdullah b. Lehîa dışında Amr b. el-Hâris de hadisi merfû olarak nakletmiştir. Buradan hareketle Tirmizî'nin, Amr b. el-Hâris'in rivâyetine ulaşmamış olmasının muhtemel olduğu belirtilebilir. Fakat Tirmizî *Sünen*'de, Abdullah b. Vehb > Amr b. el-Hâris > Derrâc b. Sem'ân > Süleyman b. Amr > Ebû Sa'îd el-Hudrî > Hz. Peygamber senediyle 4, Rişdîn b. Sa'd > Amr b. el-Hâris > Derrâc b. Sem'ân > Süleyman b. Amr > Ebû Sa'îd el-Hudrî > Hz. Peygamber senediyle 11 tane rivâyet tahrîc etmiştir. Diğer taraftan Tirmizî söz konusu hadis dışında, İbn Lehîa > Derrâc b. Sem'ân > Süleyman b. Amr > Ebû Sa'îd el-Hudrî > Hz. Peygamber senediyle sadece 3 tane rivâyet tahrîc etmiştir. Dolayısıyla ikinci bir ihtimal olarak Tirmizî, Amr b. el-Hâris'in mezkûr rivâyetini biliyordu fakat **mahfûz** görmemiş olabilir.

İbn Lehîa'dan gelen rivâyette dikkat çekici bir husus vardır. Esed b. Mûsa, Ahmed b. Hanbel ve Abd b. Humeyd gibi müellifler hadisin senedini şu şekilde vermişlerdir:

حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ مُوسَى حَدَّثَنَا ابْنُ لَهَيْعَةَ حَدَّثَنَا دَرَّاجٌ عَنْ ...

Daha sonra vefat eden Tirmizî ise hadisi Abd b. Humejd'ten nakletmesine rağmen eda sîgalarını farklı şekilde vermiştir. Tirmizî “es-Sa‘ûd” ile ilgili metnin senedini şu şekilde vermektedir:

حَدَّثَنَا عَبْدُ بْنُ حُمَيْدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ مُوسَى قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ لَهْيَعَةَ، عَنْ دَرَّاجٍ، عَنْ ...

“el-Veyl” ile ilgili metnin senedinde ise eda sîgaları şu şekildedir:

حَدَّثَنَا عَبْدُ بْنُ حُمَيْدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ مُوسَى، عَنْ ابْنِ لَهْيَعَةَ، عَنْ دَرَّاجٍ، عَنْ

İbn Lehîa ile hocası arasındaki eda sîgasının Tirmizî'den önceki müelliflerin eserlerinde “haddesena” iken, *Sünen*'de “an” ile ifade edilmesi, önceki müelliflerin Derrâc'a ait nüshayı kullanmışken Tirmizî'nin İbn Lehîa'nın nüshasını kullandığına işaret etmektedir. Tirmizî'nin “لَا نَعْرِفُهُ مَرْفُوعًا إِلَّا مِنْ حَدِيثِ ابْنِ لَهْيَعَةَ” – Bunu merfû olarak ancak İbn Lehîa'nın hadisinden bilmekteyiz” ifadesi de bu tespiti destekler mahiyettedir.

Taktî yapan muhaddisler arasında zikredilmemesine³¹⁴ rağmen Tirmizî'nin bu hadisi taktî yapması ve senedi iki farklı şekilde vermesinden hareketle onun, İbn Lehîa'ya ait farklı nüshaları kullanmış ve bu nüshalardaki lafızlara riayet etmiş olabileceği belirtilebilir. Nüshaların semâını ise Abd b. Humejd'ten almıştır.

2.2.6. Diğer Kullanımlar

Sünen-i Tirmizî'de sahâbe dışındaki râvilerle ilgili kullanılan “hadîsü fülân” ibarelerinden az da olsa bir kısmı yukarıdaki beş kullanım içerisine dâhil edilememiştir.

Sözgelimi *Sünen*'de 2295 numaralı hadis şu şekildedir:

حَدَّثَنَا الْأَنْصَارِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا مَعْنٌ قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكٌ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عَمْرِو بْنِ حَزْمٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ عُثْمَانَ، عَنْ أَبِي عَمْرَةَ الْأَنْصَارِيِّ، عَنْ زَيْدِ بْنِ خَالِدِ الْجُهَنِيِّ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِخَيْرِ الشُّهَدَاءِ؟ الَّذِي يَأْتِي بِالشَّهَادَةِ قَبْلَ أَنْ يُسْأَلَهَا»

“Bize el-Ensârî rivâyet edip dedi ki, bize Ma'n rivâyet edip dedi ki, bize Mâlik, Abdullah b. Ebî Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm'den, (o) babasından, (o)

³¹⁴ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs - Mukaddimetü İbni's-Salâh*, 217; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takribi'n-Nevâvî*, nşr. Ebü Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî, 2. Baskı (Riyad: Mektebetü'l-Kevser, 1415), 1: 540; Ahmet Naim, *Hadis Usûlü* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2009), 451.

Abdullah b. Amr b. Osman'dan, (o) Ebû Amra el-Ensârî'den, (o) Zeyd b. Hâlid el-Cühenî'den Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivâyet etti: 'Size en hayırlı şahidi bildireyim mi? O, şahidliği kendinden daha istenmeden şahidlik yapan kişidir.'³¹⁵

Bu rivâyetten sonra Tirmizî, Mâlik'in öğrencilerinden Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî'nin (ö. 221/836) rivâyetine işaret edip onun Ebû Amra el-Ensârî (ö. ?) yerine İbn Ebû Amra el-Ensârî (ö. ?) olarak naklettiğini söylemektedir. Mâlik'in öğrencilerinden bazısının Ebû Amra, bazısının ise İbn Ebû Amra şeklinde rivâyet ettiklerini de belirten Tirmizî, İbn Ebû Amra şeklinde okumanın daha doğru olduğunu ileri sürmüş ve şu gerekçeyi zikretmiştir:

لَأَنَّهُ قَدْ رُوِيَ مِنْ غَيْرِ حَدِيثِ مَالِكٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي عَمْرَةَ، عَنْ زَيْدِ بْنِ خَالِدٍ

“Çünkü (bu hadis) Mâlik'in hadisi/rivâyeti dışında Abdurrahman b. Ebû Amra'dan (o da) Zeyd b. Hâlid'in tarikiyle rivâyet edildi.”³¹⁶

Bu ifadelerden hareketle Tirmizî'nin, *Muvatta*'nın farklı rivâyetlerini kullandığı öne sürülebilir. Nitekim günümüze ulaşan *Muvatta*'larda bu ihtilaf görülebilir. Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî (ö. 234/849) ve Ebû Mus'ab ez-Zührî (ö. 242/856), râviyi Ebû Amra olarak zikretmişlerdir.³¹⁷ Şeybânî (ö. 189/805) ise râviyi İbn Ebû Amra olarak vermiştir.³¹⁸ Bizim için burada önemli olan Tirmizî'nin en az iki farklı *Muvatta* nüshasını kullanmış olmasıdır.

Bu başlık altında incelenebilecek başka bir örnek şöyledir. Tirmizî 3523 numaralı hadisi verdikten sonra şu değerlendirmede bulunur:

هَذَا حَدِيثٌ لَيْسَ إِسْنَادُهُ بِالْقَوِيِّ وَالْحَكْمُ بِنُ ظَهْرٍ قَدْ تَرَكَ حَدِيثَهُ بَعْضُ أَهْلِ الْحَدِيثِ

³¹⁵ Tirmizî, “Şehâdât”, 1.

³¹⁶ Tirmizî, “Şehâdât”, 1.

³¹⁷ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta' - Rivâyetu Yahyâ b. Yahyâ*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, 1985), 2: 720; Mâlik b. Enes, *el-Muvatta' - Rivâyetu Ebû Musab ez-Zührî*, nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf - Mahmûd Halîl (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992), 2: 480.

³¹⁸ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta' - Rivâyetu Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî*, 275. Müslim, Yahyâ b. Yahyâ en-Nîsâbü'rî vasıtasıyla aynı rivâyeti zikretmiş ve İbn Ebû Amra olarak kaydetmiştir. Bkz. Müslim, “Akdiye”, 19. İbn Abdilber de Mâlik'in öğrencilerinin bu râvi hakkındaki ihtilaflarına değinmekte ve kimin nasıl rivâyet ettiğini zikretmektedir. Bkz: Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf İbn Abdilber en-Nemerî, *el-İstizkârü'l-Câmi' li mezâhibi fukahâi'l-emsâr ve ulemâi'l-aktâr fimâ tedammenühü'l-Muvatta min me'âni'r-re'yi ve'l-âsâr*, nşr. Abdülmü'tî Emîn Kal'acı (Dimeşk-Beyrut: Dâru Kuteybe, 1993), 7: 25.

“Bu hadisın senedi sağlam değildir. Bazı hadisçiler Hakem b. Zuheyr’in hadisini terk etmişlerdir.”³¹⁹

Hakem b. Zuheyr (ö. 1807/96), zayıf kabul edilmiş,³²⁰ sika râvilerden asılsız haberler rivâyet etmekle itham edilmiş bir ravidir.³²¹ Tirmizî, onun sadece bu hadisine *Sünen*’inde yer vermiştir. Hakem b. Zuheyr’in kitap sahibi olup olmadığına dair bir bilgi bulunmadığından burada Tirmizî’nin kullandığı “terake hadîsehü” ifadesinin hangi anlama geldiği düşünölmelidir. *Sünen*’de sadece iki defa³²² geçtiği için bunun tespitinin çok zor olması nedeniyle, rivâyet asrında yazılan diğerkitaplara başvurulacaktır. Bu ifadeyi en fazla kullananlardan biri belki de İbn Ebî Hatim er-Râzî’dir (ö. 327/939). Onun bu ifadeyi farklı râviler hakkında kullanmasının bazı örnekleri şu şekilde verilebilir:

كتب عنه أبي بالري ولم يحدث عنه ترك حديثه.

“Babam Rey’deyken ondan yazdı fakat tahdis etmedi, hadisi terk edilmiştir.”³²³

قال أبو محمد كان أبو زرعة حدث عنه في أول أمره. ثم ترك حديثه بعد ذلك فلم يقرأ علينا حديثه.

“Ebû Muhammed (İbn Ebî Hâtim) dedi ki: Ebû Zür’a ilk başlarda ondan tahdis etti. Sonra hadisini terk edip bize bunları okumadı.”³²⁴

قال أبو محمد وكتب عنه أبو زرعة وترك حديثه وامتنع أن يحدثنا عنه.

“Ebû Muhammed dedi ki: Ebû Zür’a ondan yazdı fakat daha sonra hadisini terk etti ve bize ondan hadis rivâyet etmekten imtina etti.”³²⁵

وترك حديثه ولم يقرأه علينا.

“Hadisini terk etti ve bize bunları okumadı”³²⁶

³¹⁹ Tirmizî, “Da’vât”, 91.

³²⁰ İbn Adî, *el-Kâmil fî du’fâ’i’r-ricâl*, 2: 489; Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl*, 1: 571.

³²¹ Ebû Hâtim Muhammed el-Büstî İbn Hibbân, *Kitâbü’l-mecrûhîn mine’l-muhaddisîn*, nşr. Hamdi Abdülmecîd es-Selefi (Riyad: Dâru’s-Samî’i, 2000), 1: 304.

³²² İkinci yerde Buhârî’nin sözü olarak geçiyor ve “türike hadîsühü” şeklindedir. Bkz: Tirmizî, “Da’vât”, 102.

³²³ İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 2: 95.

³²⁴ İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 2: 550.

³²⁵ İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 3: 76.

Verdiğimiz bu nakillerde görüldüğü üzere “terake hadîsehû” veya “türike hadîsühû” şeklindeki ifade hep bir yazılı metin ile ilintilidir. Dolayısıyla “terake hadîsehû” ifadesi bir râviden, yazılı nüsha bulunmasına rağmen zayıf olduğu için, nüshasını terk edip ondan tahdis etmemek demektir.

Her ne kadar kaynaklarda Hakem b. Zuheyr hakkında kitap sahibi olup olmadığına dair bilgi bulunmasa da Tirmizî'nin söz konusu ifadesi aynı şekilde anlaşıldığında Hakem'in nüshasının olduğu belirtilebilir. Fakat bu ifadeden hareketle Tirmizî'nin bu nüshayı kullanıp kullanmadığına dair bir şey söylenemez.

³²⁶ İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 2: 429; 7: 265; 8: 234.

SONUÇ

“Hadîsü fülân” terkibi rivâyet asrında kullanılan bir kavramdır. Mezkûr kavramı dikkat çekici derecede kullanan musanniflerden birisi Tirmizî’dir. O, *Sünen*’inde bu terkibi 1686 kez kullanmıştır. Bu kullanımların 843’ünde “fûlân” kelimesi sahâbîye; tam yarısını oluşturan kalan 843 yerde ise sahâbî dışındaki râvilerle delâlet etmektedir.

Sahâbîye delâlet eden “hadîsü fülân” kavramı 156 farklı sahâbî için kullanılmıştır. Sahâbenin “hadîsü fülân” içerisinde yer alması ile onların toplam rivâyetleri mukayese edildiğinde, Tirmizî’nin muayyen bir sahâbîyi değil bütün sahâbîleri kastettiği anlaşılmaktadır. “Hadîsü fülân” kavramının, hadisin bir sahâbîye nispet edilmesini ifade etmek üzere bu şekilde kullanımı normal ve anlaşılabilir bir durumdur. Çünkü söz konusu sahâbî o hadisi söyleyen/duyan kişi ve onun ilk râvisidir.

Sahâbîye delâlet eden söz konusu kavramın geçtiği ifadeler, anlamı veya şekli dikkate alınarak sınıflandırılmıştır. Her sınıfa göre Tirmizî’nin bu kavramı kullanmasının muhtemel gerekçeleri de araştırılmıştır. Buna göre, Tirmizî, en fazla hadisin hükmünü verirken hadise işaret etmek için “hadîsü fülân” kavramını kullanmıştır. Bunu da hükmün hangi hadise ait olduğu daha açık ve net olsun diye yapmıştır. Zikredilen sahâbîden gelen hadisin ferd olduğuna işaret eden kullanımlarla (falancanın hadisinden garîbdir) Tirmizî, genel olarak hadîsin metin açısından değil sened açısından “garîb” (ferd-i nisbî) olduğunu göstermiş olmaktadır. Fakihlerin görüşlerine delil olan hadisi gösteren kullanımlarla (ihtecce bi-hadîsi fülân) Tirmizî, doğrudan ihticâca konu olan rivâyeti, birlikte zikrettiği diğer rivâyetlerden ayırmak için ifade etmektedir. Böylece delil olarak tercih edilen hadis, karışıklığa sebep olmayacak bir açıklıkla görülmüş olmaktadır. Mukayese yoluyla zikredilen kullanımlarda ise karşılığa meydan vermemek için rivâyetleri sahâbî râvilerine nispet etmiştir. Tirmizî’nin aynı hadisin farklı senedlerini zikrederken senedlerin aidiyetini tespit için “hadîsü fülân” kavramını kullanmış olduğu mülâhaza edilmektedir.

Diğer taraftan yukarıda bahsedildiği “hadîsü fülân” kavramı *Sünen*’de sahâbe dışındaki râvilerin isimleri zikredilerek 843 defa geçmektedir. Sahâbe nesli sonrası ile ilgili kullanımlarda zikredilen isimler daha geniş bir dağılım göstermekte ve 418 farklı râviye ulaşmaktadır. Mezkûr râvilerin çoğu tasnif döneminin başlangıcında yaşadıkları için

hadis kitabı/hadis nüshası sahibi olmasalar bile kuvvetli bir ihtimalle hadis nüshası râvisi idiler. Aynı râvî hakkında inceleme yapıldığında, *Sünen*'deki râvilerin toplam rivâyetleri ile “hadîsü fülân” içerisinde yer alanlarının mukayesesi yapıldığında zabtı nakıs olanların toplam rivâyetlerine göre daha sık bu terkip içerisinde yer aldıkları mülahaza edilmektedir. Tirmizî genelde mezkûr terkibi değerlendirmelerinde kullanmıştır ve zabtı nakıs olanların rivâyetlerinin değerlendirmesine daha çok ihtiyaç duymuştur.

Hicrî ikinci asrın ortalarında genel olarak hadis kitaplarının, her muhaddise kendi hocasından intikal eden hadislerden oluşturulduğu söylenebilir. Bu tür kitaplar ya “kitâbü fülân” veya “hadîsü fülân” diye isimlendirilmiştir. Bunların yanında farklı konuları içeren musannef veya bir konuya dair kitaplar da telif edilmeye başlamıştır. Sonraki nesiller bu kitaplardan istifade ettiklerinde ya da onlardan iktibasta bulduklarında genellikle muhaddisin kitabına atıf yapmayıp kişiye atıf yapmışlardır.

Tirmizî de “hadîsü fülân” tabiriyle bazen açık bir şekilde bazen de zımnen kullandığı kitaplara veya nüshalara işaret etmektedir. Her ne kadar kaynaklarda bu râvilerden bazılarında yazılı vesikalara işaret edilmemişse de bunların da yazılı vesika sahibi olmaları ihtimali yüksektir veya bu kimseler kitap sahibi olmasalar da, hocalarına ait kitapların râvîleri konumunda olmuşlardır. Tirmizî de genel olarak bu kitapları veya nüshaları zamanın gerektirdiği şekilde yani semâ yoluyla almıştır. Çok nadir durumlarda *Sünen*'de muallak olarak verilen rivâyetler, ne *Sünen*'de ne de müellifin diğer kitaplarında muttasıl olarak mevcuttur. Dolayısıyla sadece bunun gibi durumlarda Tirmizî'nin kullandığı kitabı muteber bir yolla almadığı söylenebilir.

“Hadîsü fülân” kavramın geçtiği ifadelerin anlamı veya şekli dikkate alındığında; hadîsin ferd olduğuna işaret eden, hüküm ile beraber veya mukayese yoluyla zikredilen, hadîsin bir hocadan belli bir râvinin teferrüdüne işaret eden, hadîsin aynı veya farklı lafızlarına işaret eden, rivâyetin merfû olarak ferd olduğuna işaret eden kullanımlar tespit edilmiştir. Ele alınan örnekler incelendiğinde “fülân”ı gösteren râvînin her zaman isnadın medarı olmadığı görülmüştür. Metin mukayesesi, isnad şeması, edâ sîgaları ve farklı bilgilerden hareketle mezkûr râvînin kitap/nüsha sahibi veya kitap/nüsha râvisi olduğu görülebilir. Bunun gibi karineler yok ise râvînin kitap/nüsha sahibi olduğu tahmininde bulunulabilir veya hadisin salt rivâyet anlamına geldiği söylenebilir.

Sünen-i Tirmizî'de oldukça fazla kullanılan bu terkinbin hicrî III. ve hicrî IV. asırda yazılan diğer rivâyet, illel veya cerh ta'dîl kitaplarında nasıl kullanıldığını tespit etmek meseleyi daha da vuzuha kavuşturacaktır. Mesela İbn Huzeyme'in *Sahîh*'inde, İbn Ebî Hatim er-Râzî'nin ve hatta Ahmed b. Hanbel'in kitaplarında "hadîsü fülân" terkinbi çokça kullanıldığı için böyle bir araştırmaya tabi tutulabilir. Bu araştırmalar genel olarak rivâyet asrı ve o asra ait ıstılahları daha yakından tanımamızı sağlayacaktır.

Netice itibariyle hadis edebiyatının altın çağı kabul edilen hicrî üçüncü asırda tasnif edilmiş hadis musannefâtının önceki eserlerle bağlantısının ne kadar güçlü olduğu yeniden doğrulanmış olmaktadır. Meşhûr olan *Kütüb-i Sitte*'yi hadis literatürü içerisinde ikinci hatta üçüncü nesil olarak değerlendirmek mümkündür. Özellikle bazı modern dönem araştırmacılarının iddia ettiği şekilde, rivâyetlerin bir, hatta iki yüzyıl sadece şifahi olarak nakledildiği görüşünün, asılsız olduğu artık bir gerçektir. Rivâyet döneminin spesifikliği dikkate alınarak hadislerin muhafazası ve naklinde yazılı ve şifahi olarak uygulanan iki vecihli/traflı yöntem en mükemmel usuldür. Rivâyetlerin çoğu, bu iki yöntem sayesinde günümüze kadar ulaşma imkânı bulabilmiştir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Abd b. Humeyd. *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd*. Nşr. Ebû Abdillâh Mustafâ b. el-Advî. 2. Baskı. 2 Cilt. Riyad: Dâru Belensiye, 2002.
- Abdullah b. el-Mübârek. *Kitâbü'z-Zühd*. Nşr. Habîburrahmân el-A'zamî. 2. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- Abdürrezzâk, es-San'ânî. *el-Musanef*. Nşr. Habîburrahmân el-A'zamî. 11 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403.
- Abdürrezzâk, es-San'ânî. *Tefsîru Abdürrezzâk*. Nşr. Mahmûd Muhammed Abdu. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh. *Kitâbü'l-İlel ve ma'rifeti'r-ricâl*. Nşr. Vasiyyullah b. Muhammed Abbâs. 2. Baskı. 4 Cilt. Riyad: Dâru'l-Hânî, 2001.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh. *Müsned*. Nşr. Şu'ayb el-Arnaût - dğr. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Aydınlı, Abdullâh. *Hadis Istılahları Sözlüğü*. 8. Baskı. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- Aydınlı, Abdullâh. *Hadis Tesbit Yöntemi*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2009.
- A'zamî, Muhammed Mustafâ. *Dirâsât fi'l-hadîsi'n-Nebevî ve târihi tedvînih*. 2 Cilt. Dimeşk-Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1980.
- Bâcî, Süleymân b. Halef Ebû'l-Velîd. *et-Ta'dîl ve't-tecrîh li men harrace lehu'l-Buhârî fi'l-Câmi'i's-Sahîh*. Nşr. Ebû Lübâbe Hüseyin. 3 Cilt. Riyad: Dâru'l-Livâ, 1986.
- Begavî, el-Hüseyin b. Mes'ûd el-Ferrâ'. *Şerhu's-sünne*. Nşr. Şu'ayb el-Arnaût ve Muhammed Züheyr eş-Şâvîş. 2. Baskı. 16 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403.
- Beyhakî, Ahmed b. el-Hüseyin. *es-Sünenü'l-kübrâ*. Nşr. Muhammed Abdulkâdir Atâ. 3. Baskı. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. Amr. *el-Bahru'z-zehhâr - Müsnedü'l-Bezzâr*. 20 Cilt. Medîne: Mektebetü'l-Ulûmi ve'l-Hikem, 2009.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl. *Halku ef'âli'l-ibâd*. Nşr. Abdurrahmân Umeyra. 2. Baskı. Cidde: Dâru Ukâz, t.y.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl. *Kitâbü'd-Du'afâi's-sağîr*. Nşr. Ahmed b. İbrahim b. Ebî'l-Ayneyn. Mektebetü İbn Abbâs, 2005.

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl. *Sahîhu'l-Buhârî (el-Câmi'u's-Sahîh)*. Dimeşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2002.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl. *et-Târîhu'l-kebîr*. 9 Cilt. Hindistan: Dâiratu'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, t.y.
- Cevherî, İsmâîl b. Hammâd. *es-Sihâh - Tâcü'l-lüga ve sihâhu'l-arabiyye*. Nşr. Ahmed Abdülgafûr Attâr. 2. Baskı, 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlmi Li'l-Melâyîn, 1979.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer. *el-İlelü'l-vâride fi'l-ehâdisi'n-nebeviyye*. Nşr. Mahfûzurrahmân Zeynullah es-Selefî. 11 Cilt. Riyad: Dâru Taybe, 1985.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer. *el-İlelü'l-vâride fi'l-ehâdisi'n-nebeviyye*. Nşr. Muhammed b. Sâlih ed-Debbâsî. 12-15 Cilt. Demmam: Dâru İbni'l-Cevzî, 1427.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer. *Sünenü'd-Dârekutnî*. Nşr. Şu'ayb el-Arnaût - dğr. 6 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004.
- Dârimî, Abdullah b. Abdirrahman Ebû Muhammed. *Sünenü'd-Dârimî*. Nşr. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî. Riyad: Dâru'l-Mugnî li'n-Neşri ve't-Tevzî', 2000.
- Ebû Dâvud et-Tayâlisî, Süleyman b. Dâvud. *Müsnedü Ebî Dâvud et-Tayâlisî*. Nşr. Muhammed b. Abdilmuhsin et-Türkî. 4 Cilt. Kahire: Dâru Hecr, 1999.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvud*. Nşr. Şu'ayb el-Arnaût - Muhammed Kâmil Karabolellî. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâle, 2009.
- Ebû Gudde, Abdülfettâh. *Tahkîk ismeyi's-Sahîhayn ve'smi Câmi'i't-Tirmizî*. Haleb: Mektebü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1993.
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Alî el-Mevsilî. *Müsnedü Ebî Ya'lâ*. Nşr. Hüseyin Selîm Esed. 2. Baskı. 13 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Me'mûn, 1989.
- Ebû Yûsuf, Yakûb b. İbrahim. *Kitâbü'l-Harâc*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1979.
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn. *İrvâü'l-galîl fi tahrîci ehâdisi Menâri's-sebîl*. 9 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1985.
- Esed b. Mûsâ. *Kitâbü'z-Zühd*. Nşr. Ebû İshak el-Hüveynî. Mısır: Mektebetü't-Tev'iyetü'l-İslâmiyye, 1993.
- Fâkihî, Muhammed b. İshâk. *Ahbâru Mekke fi kadîmi'd-dehri ve hadîsihî*. Nşr. Abdümelik b. Abdillâh b. Düheş. 2. Baskı. 6 Cilt. Beyrut: Dâru Hadr, 1994.
- Fesevî, Yakub b. Süfyân Ebû Yûsuf. *Kitâbü'l-ma'rife ve't-târîh*. Nşr. Ekrem Ziya el-Ömerî. 3 Cilt. Medîne: Mektebetü'd-Dâr, 1410.
- Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed. *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*. Nşr. Ahmed b. Fâris es-Sellûm. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2003.

- Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed. *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*. Nşr. Mustafa Abdulkâdir Atâ. 2. Baskı. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.
- Hamş, Adâb Mahmûd. *el-İmâmu't-Tirmizî ve menhecuhû fî kitâbihi'l-Câmi'*. 2 Cilt. Amman: Dâru'l-Fethi li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 1423.
- Harâitî, Ebû Bekir Muhammed b. Ca'fer. *Mekârimü'l-ahlâk ve me'âlihâ ve mahmûdu tarâikihâ*. Nşr. Eymen Abdülcebbar el-Buhayrî. Kahire: Dâru'l-Âfâki'l-Arabiyye, 1999.
- Hatîb, Muhammed Mücîr. *Ma'rifetu medâri'l-İsnâd ve beyânu mekânetihî fî ilmi ileli'l-hadîs*. 2 Cilt. Riyad: Dâru'l-Meymân, 2007.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Alî. *el-Câmi' li ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*. Nşr. Mahmûd et-Tahhân. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1983.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Alî. *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*. Nşr. Ebû Abdillâh es-Sevrakî - İbrahim Hamdi el-Medenî. Medîne: el-Mektebetü'l-İlmiyye, t.y.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Alî. *Târihu medîneti's-selâm (Târihu Bağdâd)*. Nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 17 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2001.
- Humeydî, Abdullah b. ez-Zübeyr. *Müsnedü'l-Humeydî*. Nşr. Hüseyin Selîm Esed. 2 Cilt. Dimeşk: Dâru's-Sekâ, 1996.
- İbn Abdilber en-Nemerî, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf. *el-İstizkârü'l-Câmi' li mezâhibi fukahâi'l-emsâr ve ulemâi'l-aktâr fî mâ tedammenehü'l-Muvatta min me'âni'r-re'yi ve'l-âsâr*. Nşr. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî. 30 Cilt. Dimeşk-Beyrut: Dâru Kuteybe, 1993.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah el-Cürcânî. *Esâmî men ravâ anhiüm Muhammed b. İsmâ'il el-Buhârî min meşâyihihî ellezîne zekerahüm fî Câmi'ihî's-sahîh*. Nşr. Âmir Hasan Sabrî. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1994.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah el-Cürcânî. *el-Kâmil fî du'fâ'i'r-ricâl*. Nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Alî Muhammed Mü'avvad. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.
- İbn Ebî Âsım, Ebû Bekir Ahmed b. Amr eş-Şeybânî. *es-Sünne*. Nşr. Muhammed Nâsiruddîn el-Albânî. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1400.
- İbn Ebî Hâtîm er-Râzî, Abdurrahmân b. Muhammed. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1953.
- İbn Ebî Hâtîm er-Râzî, Abdurrahmân b. Muhammed. *Kitâbü'l-İlel*. Nşr. Sa'd b. Abdillâh Humeyyid - Hâlid b. Abdirrahman el-Cüveysî. 7 Cilt. Riyad: Metâbi'u'l-Humeydî, 2006.

- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed. *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*. Nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût. 7 Cilt. Beyrut: Dâru't-Tâc, 1989.
- İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed. *Mu'cemü mekâyisi'l-lüga*. Nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 6 Cilt. Dâru'l-Fikr, 1979.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *el-İsâbe fi'temyîzi's-sahâbe*. Nşr. Alî Muhammed Mü'avvad - Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *Nüzhetü'n-nazar fi'tavzîhi Nuhbeti'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser*. Nşr. Abdullah b. Zayfullâh er-Rahîlî. Riyad, 1422.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali. *Tehzîbü't-Tehzîb*. 12 Cilt. Hindistan: Matba'atu Dâirati'l-Me'ârifî'n-Nizâmiyye, 1326.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed el-Büstî. *el-İhsân fi'takrîbi Sahîhi İbni Hibbân*. Nşr. Şu'ayb el-Arnaût. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1987.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed el-Büstî. *Kitâbü'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn*. Nşr. Hamdi Abdülmecîd es-Selefi. 2 Cilt. Riyad: Dâru's-Samî'î, 2000.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed el-Büstî. *Kitâbü's-sikât*. 9 Cilt. Hindistan: Dâiratu'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1973.
- İbn Huzeyme, Muhammed b. İshâk. *Sahîh*. Nşr. Muhammed Mustafa el-A'zamî. 3. Baskı. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 2003.
- İbn Kesîr, İsmail b. Ömer Ebu'l-Fidâ. *Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm*. Nşr. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünenü İbn Mâce*. Nşr. Şu'ayb el-Arnaût - dğr. Beyrut: Dâru'r-Risâle, 2009.
- İbn Nukta el-Bağdâdî, Muhammed b. Abdilganî. *et-Takyîd li ma'rifeti ruvâti's-Süneni ve'l-Mesânîd*. 2 Cilt. Hindistan: Dâiratu'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1983.
- İbn Receb, Zeynuddîn Abdurrahmân b. Ahmed el-Hanbelî. *Şerhu İleli't-Tirmizî*. Nşr. Hemmâm Abdurrahîm Sa'îd. 2. Baskı. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1421.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. Nşr. Muhammed Abdulkâdir Atâ. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- İbnü'l-Arabî, Muhammed b. Abdillâh Ebû Bekir. *Ârizatü'l-ahvezî bi şerhi Sahîhi't-Tirmizî*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî. *et-Tahkîk fi'ehâdisi'l-hilâf*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.

- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî. *Telkîhu fuhûmi ehli'l-eser fî uyûni't-tarîhi ve's-siyer*. Beyrut: Dâru'l-Erkam İbn Ebi'l-Erkam, 1997.
- İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasen İzzüddîn. *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*. Nşr. Alî Muhammed Mü'avvad - Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- İbnü's-Salâh, Takiyyuddîn Osman b. Abdirrahman. *Ulûmu'l-hadîs - Mukaddimetü İbni's-Salâh*. Nşr. Nüreddîn İtr. Dimeşk-Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1406.
- İsfahânî, Ebû Nu'aym Ahmed b. Abdillâh. *Ma'rifetü's-sahâbe*. Nşr. Âdil b. Yûsuf el-Azzâzî. 7 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1998.
- İsfahânî, Ebû Nu'aym Ahmed b. Abdillâh. *Zikru ahbâri İsbahân (Târîhu İsbahân)*. Nşr. Seyyid Kisrevî Hasan. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- İshâk b. Râhûye. *Müsnedü İshâk b. Râhûye*. Nşr. Abdulgafûr Abdulhak Hüseyin el-Belûşî. 5 Cilt. Medîne: Mektebetü'l-İmân, 1991.
- İsmail b. Ca'fer. *Hadîsü Alî b. Hucr es-Sa'dî an İsmail b. Ca'fer el-Medenî*. Nşr. Ömer b. Refûd b. Rafîd es-Süfyânî. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1998.
- İşbilî, İbn Hayr. *Fehrese*. Nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf - Mahmûd Beşşâr Avvâd. Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2009.
- İtr, Nüreddîn. *el-İmâmu't-Tirmizî ve'l-muvâzene beyne Câmi'ihî ve's-Sahîhayn*. Kahire: Matba'atu Lecneti't-Te'lîfi ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1970.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâs b. Mûsa es-Sebtî. *Tertîbu'l-medârik ve takrîbu'l-mesâlik li ma'rifeti a'lâmi mezhebi Mâlik*. Nşr. Abdulkâdir es-Sahrâvî - dğr. 2. Baskı. 8 Cilt. Fas: Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şu'ûni'l-İslâmiyye, 1983.
- Keşmirî, Muhammed Enver. *el-'Arfü's-şezî 'alâ Câmi'i't-Tirmizî*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2004.
- Kuzudişli, Bekir. *Hadis Tarihi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2017.
- Mâlik b. Enes. *el-Muvatta' - Rivâyetu Ebî Musab ez-Zührî*. Nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf - Mahmûd Halîl. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992.
- Mâlik b. Enes. *el-Muvatta' - Rivâyetu Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî*. Nşr. Abdülvehhâb Abdüllatîf. 4. Baskı. Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ li's-Şu'ûni'l-İslâmiyye, 1994.
- Mâlik b. Enes. *el-Muvatta' - Rivâyetu Yahyâ b. Yahyâ*. Nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. Beyrut: İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, 1985.
- Medînî, Alî b. Abdillâh. *el-İlel*. Nşr. Muhammed Mustafa el-A'zamî. 2. Baskı. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1980.

- Mizzî, Yûsuf b. Abdurrahmân Ebu'l-Haccâc. *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*. Nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992.
- Mübârekfûrî, Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm. *Tuhfetü'l-ahvezî şerhu Câmi'i't-Tirmizî*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî. *Sahîhu Müslim*. Nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1991.
- Naim, Ahmet. *Hadis Usûlü*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2009.
- Nedîm, Muhammed b. İshâk. *el-Fihrist*. Nşr. Rıza Teceddüd. t.y.
- Nesâî, Ahmed b. Ali. *Sünenü'n-Nesâî*. Nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde. Haleb: Mektebü'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye, 1986.
- Nesâî, Ahmed b. Ali. *es-Sünenü'l-kübrâ*. Nşr. Hasan Abdülmun'im Şelebi. 12 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Ömerî, Ekrem Ziya. *Mevâridü'l-Hatîb el-Bağdâdî fî Târîhi Bağdâd*. 2. Baskı. Riyad: Dâru Taybe, 1985.
- Ömerî, Ekrem Ziya. *Türâsü't-Tirmizî el-ilmî*. Medîne: Mektebetü'd-Dâr, 1412.
- Râmehürmüzî, Ebû Muhammed el-Hasen. *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*. Nşr. Muhammed 'Accâc el-Hatîb. 3. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1404.
- Sa'îd b. Mansûr. *Sünenü Sa'îd b. Mansûr*. Nşr. Habîburrahmân el-A'zamî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân. *Fethu'l-mugîs bi şerhi Elfıyyeti'l-hadîs li'l-İrâkî*. Nşr. Alî Hüseyin Alî. 5 Cilt. Kahire: Mektebetü's-Sünne, 2003.
- Sezgin, Fuad. *Buhârî'nin Kaynakları*. İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi, 1956.
- Sezgin, Fuad. *Târîhu't-türâsi'l-arabî*. 10 Cilt. Riyad: Câmi'atu'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1991.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân. *Tedrîbü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevâvî*. Nşr. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî. 2. Baskı. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Kevser, 1415.
- Şâfîî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs. *Müsned*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1400.
- Şâkir, Ahmed Muhammed. *el-Bâisu'l-hasîs şerhu ihtisâri Ulûmi'l-hadîs*. 2. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.
- Şevkî Ebû Halîl. *Atlasü'l-hadîsi'n-nebevî*. 4. Baskı. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 2005.

- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-evsat*. Nşr. Târik b. İvezullah b. Muhammed. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1995.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. Nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1404.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân (Tefsîru't-Taberî)*. Nşr. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Dâru Hecr, 1422.
- Tahâvî, Ahmed b. Muhammed. *Şerhu Me'âni'l-âsâr*. Nşr. Muhammed Zehrî en-Neccâr - Muhammed Seyyid Câdulhak. 5 Cilt. Âlemü'l-Kütüb, 1994.
- Tahâvî, Ahmed b. Muhammed. *Şerhu Müşkili'l-âsâr*. Nşr. Şu'ayb el-Arnaût. 16 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *İlelü't-Tirmizî el-kebîr*. Nşr. Subhî es-Sâmerrâî - dğr. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1989.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünen-i Tirmizî Tecemesi*. Trc. Osman Zeki Mollamehmedoğlu. 6 Cilt. İstanbul: Yunus Emre Yayınevi, t.y.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünenü't-Tirmizî*, Nşr. Ahmed Muhammed Şâkir - dğr. 5 Cilt. Mısır: Şeriketü Mektebeti ve Matba'ati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1978.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünenü't-Tirmizî*. Nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbu'l-İslâmî, 1996.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünenü't-Tirmizî*. Nşr. Şu'ayb el-Arnaût - dğr. 6 Cilt. Dimeşk-Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *Tesmiyetü ashâbi Rasûlillâh*. Nşr. İmâdüddîn Ahmed Haydar. Beyrut: Dâru'l-Cinân, 1986.
- Vâilî, Hasen b. Muhammed. *Nüzhetü'l-elbâb fî kavli't-Tirmizî "ve fî'l-bâb"*. 6 Cilt. Demmam: Dâru İbni'l-Cevzî, 1426.
- Vekî, Muhammed b. Halef b. Hayyân. *Ahbâru'l-kudât*. 3 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, t.y.
- Yücel, Ahmet. *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996.
- Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed. *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*. Nşr. Alî Muhammed el-Bicâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1963.
- Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. Nşr. Şu'ayb el-Arnaût - dğr. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982.

Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed. *Tezkiratü'l-huffâz*. Nşr. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1374.

Sürelî Yayınlar

- Ahatlı, Erdinç - Murad, Selvi Raif. “Sünen-i Tirmizî’de ‘Hüve Hadîsü Fülân’ Kavramı Üzerine”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/35 (2017): 1-26.
- Akpınar, Ömer Faruk. “Süfyân es-Sevrî’nin Hayâtı ve Eserleri”. *Usûl: İslam Araştırmaları*. 22 (2014): 115-167.
- Brown, Jonathan A. C. “Sünnî Hadis Tenkidi Silsilesinden Bir Kesit: Hafîb el-Bağdâdî ile Hâkim en-Nisâbûrî Arasındaki Gizemli İrtibat”. *Hadis ve Siyer Araştırmaları = Hadith and Sira Studies*. Trc. Dilek Tekin 2/2 (2016): 123-131.
- Cirit, Hasan. “Hicrî II. Asır Muhaddis ve Fakihlerden Leys b. Sa’d, İlmi Kişiliği ve Eserleri”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 18 (2000): 183-201.
- Evgin, Abdulkadir. “Süfyan b. Uyeyne (107-198/725-813) ve Hadis Cüz’ü”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3/3 (2003): 69-107.
- Önler, Sami. “Sünen Edebiyatı ve Mekhûl ed-Dımeşkî’nin Sünen’i”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/27 (2013): 227-247.
- Özkan, Halit. “Tedvin Tarihinde Emevî Sarayı ve Zührî’nin Mirasına Bir Örnek: Şuayb b. Ebû Hamza Nüshası”. *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 17/32 (2012): 1-37.
- Yardım, Ali. “Ashâb Bilgisinin Kaynakları ve Tirmizî’nin ‘Tesmiyetü Ashâb’in-Nebî’si”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2 (1985): 247-348.

Diğer Yayınlar

- Arnaût, Şu‘ayb. “Mukaddime”. *Sünenü’-t-Tirmizî* içinde. Nşr. Şu‘ayb el-Arnaût - dğr. 1: 5-195. Dimeşk-Beyrut: Dâru’r-Risâleti’l-Âlemiyye, 2009.
- Aydınlı, Abdullah. “Hadis Rivâyetinde Yazının Kullanımı ve Güvenilirliği”. *Sünnetin Dindeki Yeri*. 307-320. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1995.
- Dalgın, Nihat. “İbn Lehîa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20: 158-159. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kandemir, M. Yaşar. “Tirmizî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41: 202-204. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Köycü, Erdoğan. *Sünenü’-t-Tirmizî’nin Metod Yönünden İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 1993.
- Özdirek, Recep - Çavuşoğlu, Ali Hakan. “Süfyân es-Sevrî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38: 23-28. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Şâkir, Ahmed Muhammed. “Mukaddime”. *Sünenü’-t-Tirmizî* içinde. Nşr. Ahmed Muhammed Şâkir - dğr. 1: 3-103. Mısır: Şeriketü Mektebeti ve matba‘ati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1978.
- Yılmaz, Selim. *Sünen-i Tirmizî’de Hadis İstılahları ve Tirmizî’nin Hadisleri Değerlendirme Usûlü*. Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, 2015.

EKLER

Ek 1 “Hadîsü Fülân” Kavramının İçerisinde Yer Alan Sahâbe

Sahâbenin adı	kaç kez	Sünen'de geçtiği yer		
		Salât, 122	Salât, 203	
1 Abbâs b. Abdilmuttalib	2	Salât, 122	Salât, 203	
2 Abdullah b. Amr b. Âs	10	Salât, 240	Buyû', 26	Diyât, 22
		Zekât, 23	Diyât, 1	Cihâd, 4
		Hac, 76	Diyât, 7	
		Talâk, 6	Diyât, 17	
3 Abdullah b. Buhayne	1	Salât, 288		
4 Abdullah b. Büsr	1	Salât, 427		
5 Abdullah b. Ekram	2	Salât, 204	Tahâret, 108	
6 Abdullah b. Mes'ûd	34	Salât, 132	Zekât, 22	Diyât, 1
		Salât, 168	Savm, 41	Diyât, 8
		Salât, 188	Hac, 2	Diyât, 10
		Salât, 191	Hac, 64	Tıb, 12
		Salât, 194	Cenâiz, 12	Sıfatü'l-Kıyâme, 1
		Salât, 215	Cenâiz, 27	Îmân, 13
		Salât, 217	Nikâh, 10	Îmân, 15
		Salât, 221	Nikâh, 17	Da'vât, 59
		Salât, 289	Nikâh, 44	Menâkıb, 18
		Salât, 300	Buyû', 2	Menâkıb, 38
		Salât, 319	Buyû', 12	
Salât, 416	Buyû', 42			
7 Abdullah b. Mugaffel	3	Salât, 136	Salât, 180	Ahkâm ve'l-fevâid, 3
8 Abdullah b. Sa'd	1	Tahâret, 100		
9 Abdullah b. Sâib	1	Salât, 348		
10 Abdullah b. Ukeym	1	Tıb, 24		
11 Abdullah b. Zeyd	5	Tahâret, 22	Salât, 139	Salât, 395
		Tahâret, 24	Salât, 142	
12 Abdurrahman b. Semüre	1	Nuzûr ve'l-eymân, 5		
13 Abdurrahman b. Ya'mer	1	Hac, 57		
14 Âişe	63	Tahâret, 5	Salât, 337	Nikâh, 14
		Tahâret, 8	Savm, 19	Nikâh, 19
		Tahâret, 40	Savm, 31	Nikâh, 27
		Tahâret, 63	Savm, 39	Nikâh, 42
		Tahâret, 80	Savm, 44	Ridâ', 2
		Tahâret, 82	Savm, 49	Ridâ', 3
Tahâret, 86	Savm, 57	Ridâ', 7		

			Tahâret, 93	Savm, 63	Talâk, 7
			Tahâret, 99	Savm, 71	Buyû', 7
			Tahâret, 101	Savm, 72	Buyû', 33
			Salât, 116	Savm, 80	Hudûd, 2
			Salât, 118	Hac, 10	Hudûd, 6
			Salât, 120	Hac, 21	Hudûd, 16
			Salât, 222	Hac, 30	Edâhî, 16
			Salât, 263	Hac, 77	Edâhî, 24
			Salât, 268	Hac, 99	Libâs, 10
			Salât, 277	Cenâiz, 1	Fiten, 21
			Salât, 306	Cenâiz, 14	Zühd, 7
			Salât, 307	Cenâiz, 20	İsti'zân, 12
			Salât, 327	Cenâiz, 25	Tefsîrül'-Kur'ân, 3
			Salât, 335	Cenâiz, 40	Salât, 224
15	Ali b. Ebî Tâlib	28	Tahâret, 34	Hac, 5	Hudûd, 1
			Tahâret, 111	Hac, 44	Libâs, 5
			Salât, 176	Hac, 54	Libâs, 12
			Salât, 195	Hac, 75	Fiten, 38
			Salât, 197	Cenâiz, 52	Sıfatü'l-Cenne, 24
			Salât, 209	Cenâiz, 56	İlim, 8
			Salât, 298	Nikâh, 28	Fedâilü'l-Kur'ân, 15
			Salât, 315	Nikâh, 29	Tefsîrül'-Kur'ân, 6
			Salât, 318	Ridâ', 1	
			Salât, 333	Diyât, 16	
16	Ali b. Talk	1	Ridâ', 12		
17	Âmir b. Rebâa	3	Savm, 29	Cenâiz, 51	Nikâh, 22
18	Ammâr b. Yâsir	2	Tahâret, 110	Savm, 3	
19	Amr b. Avf	2	Salât, 354	Salât, 386	
20	Amr b. Mürre	1	Ahkâm, 6		
21	Berâ b. Âzib	10	Tahâret, 60	Salât, 294	Libâs, 26
			Salât, 202	Salât, 381	Salât, 207
			Salât, 208	Salât, 393	
			Salât, 255	Ahkâm, 25	
22	Berve' bt. Vâşık	1	Nikâh, 44		
23	Bilâl b. Rebâh	4	Salât, 145	Hac, 46	
			Salât, 271	Da'vât, 102	
24	Büreyde b. Husayb el-Eslemî	9	Tahâret, 8	Zekât, 31	Edâhî, 14
			Salât, 231	Cenâiz, 60	Siyer, 48
			Salât, 390	Diyât, 14	Menâkıb, 18
25	Büsre bt. Safvân	1	Tahâret, 61		
26	Câbir b. Abdillah	37	Tahâret, 7	Hac, 8	Nikâh, 39

			Salât, 113	Hac, 25	Ridâ', 9
			Salât, 143	Hac, 33	Buyû', 13
			Salât, 157	Hac, 34	Buyû', 22
			Salât, 205	Hac, 55	Buyû', 61
			Salât, 233	Hac, 66	Et'ime, 3
			Salât, 260	Hac, 83	Siyer, 36
			Salât, 285	Hac, 102	Libâs, 11
			Salât, 301	Cenâiz, 46	Libâs, 18
			Salât, 349	Nikâh, 4	Eşribe, 3
			Salât, 389	Nikâh, 13	Ferâid, 16
			Salât, 410	Nikâh, 21	
			Savm, 18	Nikâh, 28	
27	Câbir b. Semüre	6	Tahâret, 60	Salât, 229	Salât, 384
			Salât, 148	Salât, 364	Hudûd, 10
28	Cerîr b. Abdillâh	2	Tahâret, 69	Tahâret, 70	
29	Cübeyr b. Mut'im	1	Hac, 42		
30	Ebû Bekir	2	Tahâret, 59	Hac, 14	
31	Ebû Bekre	1	Savm, 8		
32	Ebû Berze	1	Salât, 125		
33	Ebû Cühayfe	2	Salât, 144	Zekât, 21	
34	Ebû Cüheym	1	Salât, 251		
35	Ebû Eyyûb el-Ensârî	4	Tahâret, 6	Nikâh, 1	
			Savm, 53	Sıfatü'l-Cenne, 11	
36	Ebû Humejd es-Sâ'idî	3	Salât, 193	Salât, 201	Salât, 219
37	Ebû Hureyre	125	Tahâret, 31	Zekât, 38	Buyû', 65
			Tahâret, 39	Savm, 1	Buyû', 67
			Tahâret, 89	Savm, 2	Buyû', 68
			Salât, 119	Savm, 4	Buyû', 69
			Salât, 124	Savm, 25	Buyû', 74
			Salât, 137	Savm, 26	Buyû', 75
			Salât, 147	Savm, 27	Buyû', 76
			Salât, 150	Savm, 28	Ahkâm, 2
			Salât, 153	Savm, 38	Ahkâm, 9
			Salât, 160	Savm, 40	Ahkâm, 13
			Salât, 162	Savm, 42	Ahkâm, 18
			Salât, 166	Savm, 44	Ahkâm, 21
			Salât, 175	Savm, 55	Ahkâm, 37
			Salât, 185	Savm, 64	Diyât, 11
			Salât, 200	Savm, 71	Diyât, 13
			Salât, 214	Hac, 2	Diyât, 15
			Salât, 244	Cenâiz, 17	Hudûd, 3
			Salât, 245	Cenâiz, 30	Hudûd, 5
			Salât, 256	Cenâiz, 37	Hudûd, 8

			Salât, 259	Cenâiz, 49	Hudûd, 13
			Salât, 272	Cenâiz, 64	Ahkâm ve'l-fevâid, 1
			Salât, 273	Cenâiz, 65	Edâhî, 7
			Salât, 278	Cenâiz, 70	Nuzûr ve'l-eymân, 6
			Salât, 281	Nikâh, 3	Nuzûr ve'l-eymân, 8
			Salât, 287	Nikâh, 7	Nuzûr ve'l-eymân, 10
			Salât, 292	Nikâh, 18	Nuzûr ve'l-eymân, 13
			Salât, 305	Nikâh, 19	Siyer, 20
			Salât, 311	Nikâh, 31	Siyer, 44
			Salât, 312	Nikâh, 38	Libâs, 20
			Salât, 321	Ridâ', 8	Libâs, 24
			Salât, 324	Ridâ', 10	Zühd, 54
			Salât, 329	Ridâ', 11	Sıfatü'l-Kıyâme, 2
			Salât, 334	Ridâ', 14	Sıfatü Cehennem, 8
			Salât, 352	Talâk, 3	İmân, 11
			Salât, 353	Talâk, 12	İlim, 3
			Salât, 358	Talâk, 14	Tefsîrü'l-Kur'ân, 19
			Salât, 368	Buyû', 13	Da'vât, 20
			Salât, 374	Buyû', 14	Da'vât, 42
			Salât, 389	Buyû', 17	Menâkıb, 1
			Salât, 402	Buyû', 18	Menâkıb, 30
			Zekât, 8	Buyû', 36	Menâkıb, 68
			Zekât, 28	Buyû', 63	
38	Ebû Katâde el-Hâris b. Rib'î	7	Salât, 130	Savm, 46	Cenâiz, 69
			Salât, 235	Savm, 48	
			Salât, 415	Savm, 56	
39	Ebû Mehzûre	1	Salât, 140		
40	Ebû Mes'ûd el-Bedrî	3	Salât, 174	Salât, 196	Nikâh, 37
41	Ebû Mûsâ el-Eş'arî	8	Nikâh, 14	Cihâd, 27	İmân, 12
			Nikâh, 25	Libâs, 1	Tefsîrü'l-Kur'ân, 27
			Hudûd, 26	Sıfatü'l-Kıyâme, 52	
42	Ebû Râfî'	2	Salât, 282	Salât, 350	
43	Ebû Sa'id el-Hudrî	23	Tahâret, 49	Salât, 291	Cenâiz, 51
			Tahâret, 107	Salât, 367	Nikâh, 40
			Salât, 154	Zekât, 7	Buyû', 24
			Salât, 164	Zekât, 24	Buyû', 37
			Salât, 176	Savm, 24	Ahkâm, 4
			Salât, 179	Savm, 58	Hudûd, 14

			Salât, 236	Cenâiz, 4	Sıfatü Cehennem, 7
			Salât, 247	Cenâiz, 7	
44	Ebû Sa'lebe	1	Et'ime, 7		
45	Ebû Şüreyh el-Adevî	1	Hac, 1		
46	Ebû Talhâ Zeyd b. Sehl	1	Buyû', 58		
47	Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh	1	Fiten, 55		
48	Ebû Ümâme el-Bâhilî	5	Zekât, 34	Buyû', 51	Fedâilü'l-Cihâd, 3
			Buyû', 39	Siyer, 5	
49	Ebû Zer el-Gıfârî	8	Salât, 119	Salât, 279	Buyû', 5
			Salât, 129	Zekât, 1	Bir ve sile, 55
			Salât, 253	Savm, 54	
50	Ebü'd-Derdâ	3	Salât, 286	Salât, 399	Et'ime, 1
51	Ebü'l-Ca'd ed-Damrî	1	Salât, 359		
52	Ebu's-Senâbil b. Ba'kek	1	Talâk, 17		
53	Ebyed b. Hammâl	1	Ahkâm, 39		
54	Enes b. Mâlik	56	Tahâret, 4	Salât, 415	Buyû', 48
			Tahâret, 44	Zekât, 19	Buyû', 59
			Tahâret, 106	Savm, 10	Ahkâm, 10
			Salât, 131	Savm, 17	Ahkâm, 40
			Salât, 141	Savm, 21	Hudûd, 14
			Salât, 158	Savm, 30	Nuzûr ve'l-eymân, 9
			Salât, 159	Savm, 62	Siyer, 40
			Salât, 169	Savm, 79	Cihâd, 27
			Salât, 173	Hac, 11	Libâs, 17
			Salât, 248	Hac, 72	Libâs, 21
			Salât, 262	Cenâiz, 26	Sıfatü'l-Kıyâme, 60
			Salât, 266	Cenâiz, 31	İlim, 14
			Salât, 267	Cenâiz, 45	Tefsîrü'l-Kur'ân, 10
			Salât, 276	Cenâiz, 63	Tefsîrü'l-Kur'ân, 24
			Salât, 293	Nikâh, 10	Menâkıb, 6
			Salât, 346	Nikâh, 24	Menâkıb, 6
			Salât, 350	Nikâh, 41	Menâkıb, 31
			Salât, 361	Buyû', 3	Menâkıb, 63
			Salât, 392	Buyû', 28	
55	Esmâ bt. Ebî Bekir	2	Tahâret, 104	Tıb, 25	
56	Esmâ bt. Yezîd	1	Bir ve sile, 26		
57	Evs b. Evs	1	Salât, 356		
58	Fâtıma bt. Ebî Hubeys	1	Tahâret, 95		
59	Fâtıma bt. Kays	2	Nikâh, 38	Talâk, 5	
60	Fâtıma bt. Muhammed	1	Salât, 234		

61	Fazl b. Abbâs	2	Hac, 78	Hac, 85	
62	Fedâle b. Ubeyd	1	Fedâilü'l-Cihâd, 2		
63	Gaylân b. Seleme	1	Nikâh, 33		
64	Habbâb b. Eret	1	Cenâiz, 3		
65	Hafsa	2	Salât, 275	Savm, 33	
66	Hakîm b. Hizâm	2	Buyû', 34	Buyû', 19	
67	Hamne bt. Cahş	1	Tahâret, 95		
68	Hansâ bt. Hizâm	1	Nikâh, 18		
69	Hârice b. Huzâfe	1	Salât, 332		
70	Hâris b. Abdillâh b. Evs	1	Hac, 101		
71	Hârise b. Vehb	1	Hac, 52		
72	Hûlb et-Tât	2	Salât, 187	Salât, 225	
73	Huzeyme b. Sâbit	1	Tahâret, 71		
74	İbn Abbâs	78	Tahâret, 28	Savm, 22	Cenâiz, 59
			Tahâret, 32	Savm, 47	Cenâiz, 62
			Tahâret, 57	Savm, 50	Nikâh, 31
			Salât, 113	Savm, 52	Nikâh, 43
			Salât, 134	Savm, 61	Buyû', 35
			Salât, 135	Hac, 7	Buyû', 41
			Salât, 138	Hac, 12	Buyû', 56
			Salât, 152	Hac, 22	Buyû', 62
			Salât, 171	Hac, 24	Buyû', 70
			Salât, 216	Hac, 35	Diyât, 4
			Salât, 238	Hac, 39	Hudûd, 4
			Salât, 246	Hac, 40	Edâhî, 8
			Salât, 252	Hac, 41	Fedâilü'l-Cihâd, 12
			Salât, 302	Hac, 49	Cihâd, 10
			Salât, 375	Hac, 58	Libâs, 7
			Salât, 387	Hac, 60	Libâs, 7
			Salât, 392	Hac, 63	Libâs, 19
			Salât, 395	Hac, 66	Libâs, 23
			Salât, 396	Hac, 67	Fiten, 7
			Salât, 403	Hac, 79	Fiten, 69
Salât, 405	Hac, 89	Kırâ'ât, 13			
Zekât, 6	Hac, 97	Tefsîrü'l-Kur'ân, 5			
Zekât, 11	Cenâiz, 18	Tefsîrü'l-Kur'ân, 6			
Savm, 5	Cenâiz, 39	Tefsîrü'l-Kur'ân, 10			
Savm, 7	Cenâiz, 47	Tefsîrü'l-Kur'ân, 57			
Savm, 9	Cenâiz, 53	Menâkıb, 13			
75	İbn Ömer	74	Tahâret, 98	Zekât, 14	Hudûd, 11

			Salât, 128	Zekât, 35	Hudûd, 16
			Salât, 139	Savm, 23	Ahkâm ve'l-fevâid, 4
			Salât, 149	Hac, 13	Edâhî, 13
			Salât, 161	Hac, 17	Nuzûr ve'l-eymân, 7
			Salât, 220	Hac, 19	Nuzûr ve'l-eymân, 8
			Salât, 239	Hac, 37	Siyer, 6
			Salât, 255	Hac, 56	Cihâd, 4
			Salât, 308	Hac, 80	Cihâd, 27
			Salât, 310	Hac, 99	Libâs, 8
			Salât, 316	Hac, 104	Libâs, 16
			Salât, 320	Cenâiz, 5	Eşribe, 1
			Salât, 323	Cenâiz, 26	Bir ve sile, 83
			Salât, 339	Nikâh, 11	Fiten, 42
			Salât, 345	Talâk, 22	Fiten, 60
			Salât, 355	Buyû', 15	Ru'yâ, 9
			Salât, 362	Buyû', 16	Ru'yâ, 10
			Salât, 363	Buyû', 25	Zühd, 59
			Salât, 376	Buyû', 26	Tefsîrû'l-Kur'ân, 3
			Salât, 383	Buyû', 45	Tefsîrû'l-Kur'ân, 4
			Salât, 391	Buyû', 54	Menâkib, 18
			Salât, 400	Buyû', 57	Menâkib, 19
			Salât, 418	Buyû', 62	Salât, 190
			Zekât, 4	Ahkâm, 1	Salât, 258
			Zekât, 9	Ahkâm, 14	
76	İmrân b. Husayn	5	Salât, 274	Ahkâm, 27	Libâs, 13
			Salât, 290	Diyât, 20	
77	İrbâd b. Sâriye	1	Siyer, 15		
78	İyâs b. Abd el-Müzenî	1	Buyû', 44		
79	Ka'b b. Mürre	1	Fedâilü'l-Cihâd, 9		
80	Ka'b b. Ucre	2	Salât, 284	Salât, 351	
81	Kayle bt. Mehrame	1	Edeb, 50		
82	Kays b. Ebî Garaze	1	Buyû', 4		
83	Kudâme b. Abdillâh	1	Hac, 65		
84	Kutbe b. Mâlik	1	Salât, 228		
85	Ma'mer b. Abdillâh	1	Buyû', 40		
86	Mâlik b. Hübeyre	1	Cenâiz, 40		
87	Mâlik b. Huveyris	2	Salât, 213	Salât, 264	
88	Mikdâm b. Ma'dî	1	Zühd, 53		
89	Mu'âviye b. Ebî Süfyân	3	Hudûd, 15	Tefsîrû'l-Kur'ân, 34	Menâkib, 22
90	Mu'âz b. Cebel	3	Salât, 249	Salât, 394	Ahkâm, 8

91	Mugîre b. Şu'be	6	Tahâret, 73	Salât, 269	Cenâiz, 23
			Tahâret, 75	Salât, 304	Sıfatü'l-Kıyâme, 9
92	Muhammed b. Hâtıb	1	Nikâh, 6		
93	Muhayyisa b. Mes'ûd	1	Buyû', 47		
94	Müslim el-Kuraşî	1	Savm, 45		
95	Müstevrid b. Şeddâd	2	Fiten, 39	Zühd, 13	
96	Nâciye b. Cündeb	1	Hac, 71		
97	Niyâr b. Mükrem	1	Tefsîrû'l-Kur'ân, 31		
98	Nu'mân b. Beşîr	3	Salât, 167	Salât, 385	Hudûd, 21
99	Ömer b. Ebî Seleme	1	Salât, 254		
100	Ömer b. Hattab	14	Tahâret, 8	Salât, 404	Cenâiz, 24
			Tahâret, 41	Savm, 12	Hudûd, 7
			Tahâret, 88	Savm, 20	Nuzûr ve'l-eymân, 11
			Salât, 126	Hac, 37	Tefsîrû'l-Kur'ân, 9
			Salât, 192	Hac, 42	
101	Osman b. Affân	3	Salât, 165	Salât, 237	Hac, 23
102	Osman b. Ebi'l-Âs	1	Salât, 155		
103	Râfi' b. Hadîc	6	Salât, 117	Savm, 60	Ahkâm, 42
			Zekât, 18	Buyû', 46	Da'vât, 16
104	Rifâ'a b. Râfi'	2	Salât, 226	Salât, 296	
105	Rubey' bt. Mu'avviz	2	Tahâret, 26	Talâk, 10	
106	Sa'd b. Ebî Vakkâs	1	Da'vât, 114		
107	Sa'd b. Mâlik	1	Cenâiz, 6		
108	Safiyye bt. Huyey	2	Da'vât, 104	Menâkıb, 64	
109	Safvân b. Assâl	1	Tahâret, 71		
110	Safvân b. Ümeyye	1	Zekât, 30		
111	Sahr el-Gâmîdî	1	Buyû', 6		
112	Sebre b. Ma'bed	1	Salât, 299		
113	Şeddâd b. Evs	1	Savm, 60		
114	Sefîne	1	Tahâret, 42		
115	Sehl b. Ebî Hasme	2	Salât, 398	Zekât, 17	
116	Sehl b. Huneyf	1	Fedâilü'l-Cihâd, 19		
117	Sehl b. Sa'd	2	Salât, 378	Savm, 13	
118	Seleme b. Ekva'	1	Salât, 122		
119	Seleme b. Kays	1	Tahâret, 21		
120	Selmân b. Âmir	1	Zekât, 26		
121	Selmân el-Fârisî	4	Tahâret, 12	Fedâilü'l-Cihâd, 26	
			Siyer, 1	Kadr, 6	
122	Semüre b. Cündeb	9	Salât, 133	Salât, 357	Buyû', 21
			Salât, 172	Salât, 397	Buyû', 60

			Salât, 186	Nikâh, 2	Ahkâm, 31
123	Sevbân b. Bücdüd	5	Salât, 265	Savm, 60	Cenâiz, 28
			Salât, 286	Cenâiz, 2	
124	Suheyb er-Rûmî	1	Salât, 271		
125	Şukrân	1	Cenâiz, 55		
126	Sunâbih b. el-A'ser	1	Tahâret, 2		
127	Sürâka b. Mâlik	1	Diyât, 9		
128	Süveyd b. Kays	1	Buyû', 66		
129	Talha b. Ubeydullah	1	Salât, 250		
130	Talk b. Ali	2	Savm, 15	Ridâ', 12	
131	Tarik b. Abdillâh	1	Salât, 401		
132	Ubâde b. Sâmit	8	Salât, 183	Buyû', 23	Ru'yâ, 1
			Salât, 232	Hudûd, 12	Zühd, 6
			Cenâiz, 67	Siyer, 12	
133	Übey b. Ka'b	2	Tahâret, 43	Tefsîrül-Kur'ân, 17	
134	Ukbe b. Âmir	2	Savm, 59	Ridâ', 16	
135	Ukbe b. el-Hâris	1	Ridâ', 4		
136	Ümmü Atıyye	2	Salât, 388	Cenâiz, 15	
137	Ümmü Büceyd	1	Zekât, 29		
138	Ümmü Ferve	1	Salât, 127		
139	Ümmü Habîbe	1	Tahâret, 61		
140	Ümmü Hânî	3	Salât, 346	Savm, 34	Et'ime, 35
141	Ümmü Ma'kıl	1	Hac, 95		
142	Ümmü Seleme Hind bt. Ebî Ümeyye	7	Salât, 280	Savm, 63	Edeb, 57
			Salât, 336	Cenâiz, 7	
			Savm, 37	Ahkâm, 11	
143	Ümmü'l-Fazl	1	Salât, 230		
144	Üsâme b. Zeyd	2	Cenâiz, 66	Bir ve sile, 87	
145	Üseyd b. Züheyr	1	Salât, 242		
146	Vâbisa b. Ma'bed	1	Salât, 170		
147	Vâil b. Hucr	2	Salât, 184	Ahkâm, 12	
148	Vâlidu Ebî İbrahim el-Eşheli	1	Cenâiz, 38		
149	Ya'lâ b. Ümeyye	1	Salât, 365		
150	Yezîd b. Esved	1	Salât, 163		
151	Zeyd b. Erkam	3	Tahâret, 4	Salât, 297	Cenâiz, 37
152	Zeyd b. Hâlid el-Cühenî	3	Ahkâm, 35	Ahkâm, 35	Hudûd, 8
153	Zeyd b. Mirbe'	1	Hac, 53		
154	Zeyd b. Sâbit	7	Salât, 331	Buyû', 63	Menâkıb, 72
			Salât, 404	Buyû', 63	
			Savm, 14	İlim, 7	
155	Zeyneb bt. Ebî Seleme	1	Talâk, 18		
156	Ziyâd b. Hâris	1	Salât, 146		

Ek 2
Sahâbîye Delâlet Eden “Hadîsü Fülân” Kavramının Kullanımı ve Sünen'deki yerleri

1. İlgili Bâbda Hadîsin Hükümünü Verirken Nakledilen Hadîse İşaret Eden Kullanımlar				
Tahâret, 4	Salât, 250	Zekât, 24	Cenâiz, 23	Ahkâm, 1
Tahâret, 6	Salât, 251	Zekât, 26	Cenâiz, 24	Ahkâm, 2
Tahâret, 8	Salât, 252	Zekât, 28	Cenâiz, 25	Ahkâm, 4
Tahâret, 12	Salât, 253	Zekât, 29	Cenâiz, 26	Ahkâm, 6
Tahâret, 21	Salât, 254	Zekât, 31	Cenâiz, 27	Ahkâm, 8
Tahâret, 22	Salât, 255	Zekât, 34	Cenâiz, 28	Ahkâm, 9
Tahâret, 24	Salât, 255	Zekât, 35	Cenâiz, 30	Ahkâm, 10
Tahâret, 26	Salât, 256	Zekât, 38	Cenâiz, 37	Ahkâm, 11
Tahâret, 28	Salât, 259	Savm, 1	Cenâiz, 37	Ahkâm, 12
Tahâret, 31	Salât, 260	Savm, 2	Cenâiz, 38	Ahkâm, 13
Tahâret, 32	Salât, 262	Savm, 3	Cenâiz, 39	Ahkâm, 14
Tahâret, 34	Salât, 263	Savm, 4	Cenâiz, 40	Ahkâm, 18
Tahâret, 39	Salât, 265	Savm, 5	Cenâiz, 40	Ahkâm, 21
Tahâret, 40	Salât, 266	Savm, 7	Cenâiz, 45	Ahkâm, 25
Tahâret, 41	Salât, 267	Savm, 8	Cenâiz, 46	Ahkâm, 27
Tahâret, 42	Salât, 268	Savm, 9	Cenâiz, 47	Ahkâm, 31
Tahâret, 43	Salât, 269	Savm, 10	Cenâiz, 49	Ahkâm, 35
Tahâret, 44	Salât, 271	Savm, 12	Cenâiz, 51	Ahkâm, 35
Tahâret, 59	Salât, 272	Savm, 13	Cenâiz, 51	Ahkâm, 37
Tahâret, 60	Salât, 273	Savm, 14	Cenâiz, 52	Ahkâm, 39
Tahâret, 60	Salât, 274	Savm, 15	Cenâiz, 53	Ahkâm, 40
Tahâret, 61	Salât, 275	Savm, 17	Cenâiz, 55	Ahkâm, 42
Tahâret, 61	Salât, 276	Savm, 18	Cenâiz, 56	Diyât, 1
Tahâret, 71	Salât, 277	Savm, 19	Cenâiz, 59	Diyât, 4
Tahâret, 71	Salât, 279	Savm, 21	Cenâiz, 60	Diyât, 8
Tahâret, 73	Salât, 280	Savm, 22	Cenâiz, 62	Diyât, 10
Tahâret, 75	Salât, 281	Savm, 24	Cenâiz, 63	Diyât, 11
Tahâret, 80	Salât, 282	Savm, 25	Cenâiz, 64	Diyât, 13
Tahâret, 88	Salât, 285	Savm, 26	Cenâiz, 65	Diyât, 14
Tahâret, 89	Salât, 286	Savm, 28	Cenâiz, 66	Diyât, 15
Tahâret, 93	Salât, 286	Savm, 29	Cenâiz, 67	Diyât, 16
Tahâret, 99	Salât, 287	Savm, 30	Cenâiz, 69	Diyât, 17
Tahâret, 100	Salât, 288	Savm, 31	Cenâiz, 70	Diyât, 20
Tahâret, 101	Salât, 289	Savm, 34	Nikâh, 1	Diyât, 22
Tahâret, 104	Salât, 291	Savm, 37	Nikâh, 2	Hudûd, 1
Tahâret, 106	Salât, 292	Savm, 38	Nikâh, 3	Hudûd, 4

Tahâret, 107	Salât, 293	Savm, 40	Nikâh, 4	Hudûd, 6
Tahâret, 108	Salât, 294	Savm, 41	Nikâh, 6	Hudûd, 7
Tahâret, 110	Salât, 296	Savm, 42	Nikâh, 7	Hudûd, 8
Tahâret, 111	Salât, 297	Savm, 44	Nikâh, 10	Hudûd, 8
Salât, 113	Salât, 298	Savm, 44	Nikâh, 11	Hudûd, 10
Salât, 113	Salât, 299	Savm, 45	Nikâh, 13	Hudûd, 11
Salât, 116	Salât, 301	Savm, 46	Nikâh, 14	Hudûd, 12
Salât, 117	Salât, 302	Savm, 47	Nikâh, 14	Hudûd, 13
Salât, 118	Salât, 304	Savm, 48	Nikâh, 17	Hudûd, 14
Salât, 119	Salât, 305	Savm, 49	Nikâh, 18	Hudûd, 14
Salât, 120	Salât, 306	Savm, 50	Nikâh, 19	Hudûd, 16
Salât, 122	Salât, 307	Savm, 52	Nikâh, 21	Hudûd, 16
Salât, 124	Salât, 308	Savm, 53	Nikâh, 22	Hudûd, 21
Salât, 125	Salât, 310	Savm, 54	Nikâh, 24	Hudûd, 26
Salât, 126	Salât, 311	Savm, 55	Nikâh, 25	Et'ime, 1
Salât, 128	Salât, 312	Savm, 56	Nikâh, 27	Et'ime, 3
Salât, 129	Salât, 315	Savm, 57	Nikâh, 28	Ahkâm ve'l-fevâid, 1
Salât, 130	Salât, 316	Savm, 58	Nikâh, 28	Ahkâm ve'l-fevâid, 3
Salât, 131	Salât, 318	Savm, 59	Nikâh, 29	Ahkâm ve'l-fevâid, 4
Salât, 132	Salât, 319	Savm, 60	Nikâh, 31	Edâhî, 7
Salât, 133	Salât, 320	Savm, 60	Nikâh, 31	Edâhî, 8
Salât, 134	Salât, 321	Savm, 60	Nikâh, 37	Edâhî, 13
Salât, 135	Salât, 323	Savm, 61	Nikâh, 38	Edâhî, 14
Salât, 136	Salât, 324	Savm, 62	Nikâh, 38	Edâhî, 16
Salât, 137	Salât, 327	Savm, 63	Nikâh, 39	Nuzûr ve'l-eymân, 5
Salât, 139	Salât, 329	Savm, 63	Nikâh, 40	Nuzûr ve'l-eymân, 6
Salât, 140	Salât, 331	Savm, 64	Nikâh, 41	Nuzûr ve'l-eymân, 7
Salât, 141	Salât, 332	Savm, 71	Nikâh, 43	Nuzûr ve'l-eymân, 8
Salât, 144	Salât, 333	Savm, 71	Nikâh, 44	Nuzûr ve'l-eymân, 9
Salât, 148	Salât, 334	Savm, 72	Ridâ', 1	Nuzûr ve'l-eymân, 10
Salât, 149	Salât, 335	Hac, 1	Ridâ', 3	Nuzûr ve'l-eymân, 11
Salât, 150	Salât, 336	Hac, 2	Ridâ', 4	Nuzûr ve'l-eymân, 13
Salât, 152	Salât, 337	Hac, 5	Ridâ', 7	Siyer, 1
Salât, 154	Salât, 339	Hac, 7	Ridâ', 8	Siyer, 5
Salât, 155	Salât, 345	Hac, 8	Ridâ', 9	Siyer, 6
Salât, 157	Salât, 346	Hac, 10	Ridâ', 10	Siyer, 12
Salât, 158	Salât, 346	Hac, 11	Ridâ', 11	Siyer, 15
Salât, 159	Salât, 348	Hac, 12	Ridâ', 12	Siyer, 20
Salât, 160	Salât, 349	Hac, 13	Ridâ', 14	Siyer, 36
Salât, 161	Salât, 350	Hac, 14	Ridâ', 16	Siyer, 44
Salât, 162	Salât, 351	Hac, 17	Talâk, 3	Siyer, 48
Salât, 163	Salât, 352	Hac, 21	Talâk, 6	Fedâilü'l-Cihâd, 2
Salât, 164	Salât, 353	Hac, 22	Talâk, 7	Fedâilü'l-Cihâd, 12

Salât, 165	Salât, 354	Hac, 23	Talâk, 10	Fedâilü'l-Cihâd, 19
Salât, 166	Salât, 355	Hac, 24	Talâk, 12	Cihâd, 4
Salât, 167	Salât, 356	Hac, 25	Talâk, 14	Cihâd, 4
Salât, 168	Salât, 357	Hac, 30	Talâk, 17	Cihâd, 27
Salât, 169	Salât, 358	Hac, 33	Talâk, 18	Cihâd, 27
Salât, 170	Salât, 359	Hac, 34	Talâk, 22	Cihâd, 27
Salât, 171	Salât, 361	Hac, 35	Buyû', 2	Libâs, 1
Salât, 172	Salât, 362	Hac, 37	Buyû', 3	Libâs, 5
Salât, 173	Salât, 363	Hac, 37	Buyû', 4	Libâs, 7
Salât, 174	Salât, 364	Hac, 39	Buyû', 5	Libâs, 7
Salât, 175	Salât, 365	Hac, 40	Buyû', 6	Libâs, 8
Salât, 179	Salât, 367	Hac, 41	Buyû', 7	Libâs, 10
Salât, 180	Salât, 368	Hac, 42	Buyû', 12	Libâs, 11
Salât, 183	Salât, 374	Hac, 44	Buyû', 13	Libâs, 12
Salât, 184	Salât, 375	Hac, 46	Buyû', 13	Libâs, 13
Salât, 185	Salât, 376	Hac, 49	Buyû', 14	Libâs, 16
Salât, 186	Salât, 378	Hac, 52	Buyû', 15	Libâs, 17
Salât, 187	Salât, 381	Hac, 53	Buyû', 16	Libâs, 18
Salât, 188	Salât, 383	Hac, 55	Buyû', 17	Libâs, 19
Salât, 191	Salât, 384	Hac, 56	Buyû', 18	Libâs, 20
Salât, 192	Salât, 385	Hac, 58	Buyû', 21	Libâs, 21
Salât, 193	Salât, 386	Hac, 60	Buyû', 22	Libâs, 23
Salât, 194	Salât, 387	Hac, 63	Buyû', 23	Libâs, 24
Salât, 195	Salât, 388	Hac, 64	Buyû', 24	Libâs, 26
Salât, 196	Salât, 389	Hac, 65	Buyû', 25	Et'ime, 7
Salât, 197	Salât, 389	Hac, 66	Buyû', 26	Eşribe, 1
Salât, 200	Salât, 390	Hac, 67	Buyû', 26	Tıb, 24
Salât, 201	Salât, 391	Hac, 71	Buyû', 28	Tıb, 25
Salât, 202	Salât, 392	Hac, 72	Buyû', 33	Ru'yâ, 1
Salât, 203	Salât, 392	Hac, 75	Buyû', 35	Ru'yâ, 9
Salât, 204	Salât, 393	Hac, 76	Buyû', 36	Zühd, 6
Salât, 205	Salât, 394	Hac, 77	Buyû', 37	Zühd, 7
Salât, 208	Salât, 395	Hac, 78	Buyû', 39	Zühd, 13
Salât, 213	Salât, 396	Hac, 79	Buyû', 40	Zühd, 53
Salât, 214	Salât, 397	Hac, 80	Buyû', 41	Sıfatü'l-Kıyâme, 2
Salât, 215	Salât, 398	Hac, 83	Buyû', 42	Sıfatü'l-Cenne, 11
Salât, 216	Salât, 399	Hac, 85	Buyû', 44	Sıfatü'l-Cenne, 24
Salât, 217	Salât, 400	Hac, 89	Buyû', 45	İmân, 11
Salât, 220	Salât, 401	Hac, 95	Buyû', 46	İmân, 15
Salât, 221	Salât, 402	Hac, 97	Buyû', 47	İlim, 3
Salât, 225	Salât, 403	Hac, 99	Buyû', 48	İlim, 7
Salât, 226	Salât, 404	Hac, 99	Buyû', 51	İlim, 8
Salât, 228	Salât, 415	Hac, 101	Buyû', 54	İsti'zân, 12

Salât, 229	Salât, 415	Hac, 102	Buyû', 56	Edeb, 50
Salât, 230	Salât, 416	Hac, 104	Buyû', 57	Tefsîrû'l-Kur'ân, 3
Salât, 231	Salât, 418	Cenâiz, 1	Buyû', 58	Da'vât, 20
Salât, 232	Zekât, 1	Cenâiz, 2	Buyû', 60	Menâkıb, 6
Salât, 234	Zekât, 4	Cenâiz, 3	Buyû', 61	Menâkıb, 6
Salât, 235	Zekât, 6	Cenâiz, 4	Buyû', 62	Menâkıb, 13
Salât, 237	Zekât, 7	Cenâiz, 5	Buyû', 63	Menâkıb, 68
Salât, 238	Zekât, 8	Cenâiz, 6	Buyû', 65	Buyû', 19
Salât, 239	Zekât, 9	Cenâiz, 7	Buyû', 66	Salât, 190
Salât, 240	Zekât, 11	Cenâiz, 7	Buyû', 67	Salât, 207
Salât, 242	Zekât, 14	Cenâiz, 12	Buyû', 68	Salât, 224
Salât, 245	Zekât, 18	Cenâiz, 14	Buyû', 69	Salât, 258
Salât, 246	Zekât, 19	Cenâiz, 15	Buyû', 70	
Salât, 247	Zekât, 21	Cenâiz, 17	Buyû', 74	
Salât, 248	Zekât, 22	Cenâiz, 18	Buyû', 75	
Salât, 249	Zekât, 23	Cenâiz, 20	Buyû', 76	

2. Zikredilen Sahâbîden Gelen Hadîsin Ferd Olduğuna İşaret Eden Kullanımlar				
Tahâret, 98	Buyû', 59	Fiten, 55	Tefsîrû'l-Kur'ân, 4	Da'vât, 114
Salât, 127	Diyât, 9	Fiten, 60	Tefsîrû'l-Kur'ân, 5	Menâkıb, 1
Salât, 139	Siyer, 40	Fiten, 69	Tefsîrû'l-Kur'ân, 6	Menâkıb, 18
Salât, 143	Fedâilü'l-Cihâd, 3	Ru'yâ, 10	Tefsîrû'l-Kur'ân, 6	Menâkıb, 18
Salât, 145	Cihâd, 10	Zühd, 54	Tefsîrû'l-Kur'ân, 9	Menâkıb, 18
Salât, 146	Et'ime, 35	Zühd, 59	Tefsîrû'l-Kur'ân, 10	Menâkıb, 19
Salât, 209	Eşribe, 3	Sıfatü'l-Kıyâme, 1	Tefsîrû'l-Kur'ân, 10	Menâkıb, 22
Salât, 350	Bir ve sile, 26	Sıfatü'l-Kıyâme, 9	Tefsîrû'l-Kur'ân, 17	Menâkıb, 30
Salât, 405	Bir ve sile, 83	Sıfatü'l-Kıyâme, 52	Tefsîrû'l-Kur'ân, 24	Menâkıb, 31
Salât, 427	Bir ve sile, 87	Sıfatü'l-Kıyâme, 60	Tefsîrû'l-Kur'ân, 27	Menâkıb, 38
Savm, 20	Tıb, 12	Sıfatü Cehennem, 7	Tefsîrû'l-Kur'ân, 31	Menâkıb, 63
Savm, 27	Ferâid, 16	İmân, 12	Tefsîrû'l-Kur'ân, 34	Menâkıb, 64
Savm, 39	Kadr, 6	İmân, 13	Tefsîrû'l-Kur'ân, 57	Menâkıb, 72
Savm, 79	Fiten, 7	İlim, 14	Da'vât, 16	
Hac, 2	Fiten, 21	Edeb, 57	Da'vât, 42	
Hac, 54	Fiten, 38	Fedâilü'l-Kur'ân, 15	Da'vât, 59	
Cenâiz, 31	Fiten, 39	Kırâât, 13	Da'vât, 102	
Buyû', 34	Fiten, 42	Tefsîrû'l-Kur'ân, 3	Da'vât, 104	

3. Fakihlerin Görüşlerine Delil Olan Hadîsi Gösteren Kullanımlar				
Tahâret, 95	Salât, 264	Zekât, 17	Nikâh, 18	Edâhî, 24
Tahâret, 95	Salât, 300	Savm, 80	Nikâh, 19	Nuzûr ve'l-eymân, 8
Salât, 219	Salât, 395	Hac, 19	Buyû', 62	
Salât, 233	Salât, 404	Hac, 42	Buyû', 63	
Salât, 244	Salât, 410	Hac, 57	Hudûd, 5	

4. Mukayese Yoluyla Zikredilen Kullanımlar				
Tahâret, 2	Tahâret, 86	Salât, 153	Zekât, 30	Hudûd, 15
Tahâret, 7	Salât, 119	Salât, 176	Cenâiz, 26	Fedâilü'l-Cihâd, 9
Tahâret, 8	Salât, 122	Salât, 176	Nikâh, 42	Bir ve sile, 55
Tahâret, 49	Salât, 138	Salât, 236	Buyû', 63	Sıfatü Cehennem, 8
Tahâret, 57	Salât, 142	Salât, 271	Diyât, 7	
Tahâret, 70	Salât, 147	Salât, 284	Hudûd, 3	

5. Diğer kullanımlar				
Tahâret, 4	Tahâret, 82	Savm, 33	Ridâ', 2	Fedâilü'l-Cihâd, 26
Tahâret, 5	Salât, 222	Hac, 66	Ridâ', 12	Tefsîrü'l-Kur'ân, 19
Tahâret, 8	Salât, 278	Nikâh, 10	Talâk, 5	
Tahâret, 63	Salât, 290	Nikâh, 33	Diyât, 1	
Tahâret, 69	Savm, 23	Nikâh, 44	Hudûd, 2	

Ek 3
“Hadîsü Fülân” Kavramının İçerisinde Yer Alan Sahâbe Dışındaki Raviler

	Râvinin adı	kaç kez	Sünen'de geçtiği yer		
1	Abbâd b. el-Avvâm	1	Nikâh, 1		
2	Abbâd b. Leys	1	Buyû‘, 8		
3	Abbâd b. Mansûr	3	Libâs, 23	Tıb, 9	Tıb, 12
4	Abd Rabbe b. Bârik el-Hanefî	1	Cenâiz, 64		
5	Abdülazîz b. el-Muhtâr	1	Et‘ime, 10		
6	Abdülazîz b. İmrân	1	Hac, 43		
7	Abdülazîz b. Muhammed	3	Salât, 313	Zekât, 7	Tefsîrû'l-Kur‘ân, 16
8	Abdülazîz b. Siyân	1	Menâkıb, 35		
9	Abdülazîz b. Suheyb	2	Savm, 10	Cenâiz, 4	
10	Abdülhamîd b. Behrâm	2	İsti‘zân, 9	Tefsîrû'l-Kur‘ân, 34	
11	Abdülhamîd b. Ca‘fer	1	Tefsîrû'l-Kur‘ân, 16		
12	Abdülhamîd b. Süleyman	1	Nikâh, 3		
13	Abdülkerîm b. Ebi'l-Mehârik	2	Tahâret, 8	Et‘ime, 32	
14	Abdullah b. Abdillâh	1	Salât, 355		
15	Abdullah b. Abdîrrahman et-Tâifî	1	Ahkâm, 31		
16	Abdullah b. Amr b. Alkame	1	Menâkıb, 63		
17	Abdullah b. Avn	3	Edâhî, 19	Da‘vât, 24	Menâkıb, 75
18	Abdullah b. Büreyde	1	Libâs, 28		
19	Abdullah b. Ca‘fer	2	Salât, 256	Menâkıb, 30	
20	Abdullah b. Dînâr	3	Buyû‘, 20	Velâ ve'l-hibe, 2	Tefsîrû'l-Kur‘ân, 50
21	Abdullah b. Ebî Müleyke	1	Ridâ‘, 3		
22	Abdullah b. el-Mübârek	3	Salât, 317	Cenâiz, 57	Edeb, 5
23	Abdullah b. el-Müsennâ	2	İsti‘zân, 28	Menâkıb, 9	
24	Abdullah b. Habîb Ebû Abdîrrahman es-Sülemî	1	Menâkıb, 19		
25	Abdullah b. Hassân	1	Edeb, 50		
26	Abdullah b. İdrîs	2	Sıfatû'l-Cenne, 17	Tefsîrû'l-Kur‘ân, 20	
27	Abdullah b. Lehî‘a	10	Tahâret, 7	Sıfatü Cehennem, 2	Da‘vât, 1
			Tahâret, 30	İsti‘zân, 16	Menâkıb, 49
			Sıfatû'l-Kıyâme, 50	Tefsîrû'l-Kur‘ân, 22	
			Sıfatû'l-Cenne, 7	Tefsîrû'l-Kur‘ân, 71	
28	Abdullah b. Meymûn	1	Kadr, 10		
29	Abdullah b. Muhammed b. Akîl	2	Tahâret, 3	Ferâid, 3	
30	Abdullah b. Nümeyr	2	Salât, 174	Ahkâm, 35	
31	Abdullah b. Ömer el-Ömerî	1	Salât, 127		
32	Abdullah b. Osman b. Huseym	2	Bir ve sile, 26	Menâkıb, 31	

33	Abdullah b. Sa'îd Ebû Safvân	1	Nuzûr ve'l-eymân, 1		
34	Abdullah b. Sâlih	1	Cenâiz, 69		
35	Abdullah b. Şekîk	2	Salât, 322	Tefsîrû'l-Kur'ân, 5	
36	Abdullah b. Ubeyd	1	Fiten, 33		
37	Abdullah b. Vehb	1	Ferâid, 20		
38	Abdullah b. Zekvân Ebü'z-Zinâd	2	Salât, 200	Menâkıb, 29	
39	Abdullah b. Zeyd Ebû Kılâbe	1	Menâkıb, 33		
40	Abdülmelik b. Abdilazîz İbn Cüreyc	6	Zekât, 17	Hudûd, 18	Et'ime, 4
			Hac, 28	Cihâd, 3	İsti'zân, 18
41	Abdülmelik b. Amr Ebû Âmir el-Akdî	1	Tefsîrû'l-Kur'ân, 12		
42	Abdülmelik b. Habîb Ebû İmrân el-Cevnî	1	Sıfatû'l-Kıyâme, 17		
43	Abdülmelik b. Ma'dân	1	Salât, 319		
44	Abdülmelik b. Umeyr	1	Menâkıb, 37		
45	Abdülmü'min b. Hâlid	1	Libâs, 28		
46	Abdülmün'im b. Na'im	1	Salât, 143		
47	Abdurrahman b. Abdillâh el-Mes'ûdî	1	Sıfatû'l-Cenne, 11		
48	Abdurrahman b. Ebî Bekir el-Kureşî	1	Da'vât, 102		
49	Abdurrahman b. Ebî Leylâ	2	Tahâret, 60	İlim, 9	
50	Abdurrahman b. Ebi'l-Mevâl	1	Salât, 349		
51	Abdurrahman b. Ebi'z-Zinâd	4	Tahâret, 73	Edeb, 70	
			Siyer, 12	Tefsîrû'l-Kur'ân, 31	
52	Abdurrahman b. el-Hâris b. Ayyâş	1	Hac, 54		
53	Abdurrahman b. Gazvân Ebû Nûh	1	Tefsîrû'l-Kur'ân, 22		
54	Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec	1	Zühd, 3		
55	Abdurrahman b. İshâk	3	Sıfatû'l-Kıyâme, 9	Fedâilü'l-Kur'ân, 15	Bir ve sile, 53
56	Abdurrahman b. Mehdî	1	Fiten, 21		
57	Abdurrahman b. Sâbit	1	Tahâret, 33		
58	Abdurrahman b. Şüreyh	1	Fedâilü'l-Cihâd, 19		
59	Abdurrahman b. Tarafe	1	Libâs, 31		
60	Abdurrahman b. Yezîd b. Câbir	1	Fiten, 59		
61	Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem	2	Hac, 29	Zekât, 10	
62	Abdurrahman b. Ziyâd el-İfrîkî	1	Salât, 146		
63	Abdürrezzâk es-San'ânî	6	Hac, 80	Et'ime, 43	Tefsîrû'l-Kur'ân, 18
			Ahkâm, 2	Bir ve sile, 47	Menâkıb, 72
64	Abdüssamed b. Abdilvâris	1	Fedâilü'l-Kur'ân, 18		
65	Abdüsselâm b. Harb	1	Tefsîrû'l-Kur'ân, 10		
66	Abîde b. Humeyd	1	Sıfatû'l-Cenne, 5		

67	Ahdar b. Aclân	1	Buyû', 10		
68	Ahmed b. Menî'	1	Îmân, 7		
69	Ahvas b. Cevvâb	1	Cihâd, 26		
70	Âizullah b. Abdillâh Ebû İdrîs el-Havlânî	1	Da'vât, 102		
71	Alâ b. Abdirrahman	3	Îmân, 14	Da'vât, 100	Menâkıb, 35
72	Alâ b. el-Fazl b. Abdilmelik	1	Et'ime, 41		
73	Alâ b. Hâris	1	Tahâret, 61		
74	Ali b. Âsım	2	Cenâiz, 71	Tefsîrû'l-Kur'ân, 17	
75	Ali b. el-Akmer	1	Et'ime, 28		
76	Ali b. Hucr	1	Cenâiz, 40		
77	Ali b. Mes'ade el-Bâhilî	1	Sıfatû'l-Kıyâme, 49		
78	Âmir b. Ebî Âmir el-Cezzâz	1	Bir ve sile, 33		
79	Âmir b. Şekik	1	Tahâret, 23		
80	Âmir eş-Şa'bi	2	Buyû', 31	Zebâih, 1	
81	Amr b. Abdillâh Ebû İshâk es-Sebî'î	9	Tahâret, 13	Ahkâm, 29	İsti'zân, 31
			Tahâret, 87	Bir ve sile, 37	Edeb, 47
			Salât, 209	Ferâid, 5	Da'vât, 81
82	Amr b. Âmir	1	Tahâret, 44		
83	Amr b. Dînâr	1	Menâkıb, 13		
84	Amr b. Ebî Amr	4	Hudûd, 23	Fiten, 37	
			Fiten, 9	Da'vât, 71	
85	Amr b. Mürre	2	Salât, 170	Zekât, 34	
86	Amr b. Şu'ayb	3	Salât, 240	Zekât, 15	Nikâh, 43
87	Anbese b. Ebî Süfyân	1	Salât, 306		
88	Anbese b. Sa'îd	1	Cenâiz, 12		
89	Âsım b. Damre	2	Salât, 315	Salât, 419	
90	Âsım b. Ebi'n-Necûd	1	Tahâret, 71		
91	Âsım b. Muhammed	1	Cihâd, 4		
92	Âsım b. Racâ b. Hayve	1	İlim, 19		
93	Âsım el-Ahvel	1	Salât, 224		
94	Atâ b. Aclân	1	Talâk, 15		
95	Atâ b. Dînâr	1	Fedâilü'l-Cihâd, 14		
96	Atâ b. Ebî Rebâh	3	Salât, 278	Tefsîrû'l-Kur'ân, 34	Menâkıb, 43
97	Atâ b. es-Sâib	3	Hac, 112	Siyer, 1	Et'ime, 12
98	Avf b. Ebî Cemîle	2	İlim, 19	Tefsîrû'l-Kur'ân, 10	
99	Behz b. Hakîm	2	Zekât, 25	Diyât, 21	
100	Bekkâr b. Abdilazîz	1	Siyer, 25		
101	Beyân b. Bîşr	3	Zekât, 38	Zühd, 39	Tefsîrû'l-Kur'ân, 34
102	Bükeyr b. Abdillâh b. el-Eşec	1	Hudûd, 30		
103	Bükeyr b. Atâ	1	Tefsîrû'l-Kur'ân, 3		
104	Büşeyr b. Ka'b	1	Ahkâm, 20		

105	Ca'fer b. Hayyân Ebü'l-Eşheb	1	Libâs, 31		
106	Ca'fer b. Muhammed	3	Hac, 43	Sıfatü'l-Kıyâme, 11	Menâkıb, 21
107	Ca'fer b. Süleyman	3	Zühd, 2	Menâkıb, 20	Fedâilü'l-Cihâd, 23
108	Câbir el-Cu'fi	1	Menâkıb, 46		
109	Cerîr b. Abdilhamîd	1	Buyû', 53		
110	Cerîr b. Hâzım	1	Salât, 373		
111	Cünâde b. Selm	1	Menâkıb, 68		
112	Dâvud b. Ebî Hind	3	Zekât, 20	Talâk, 5	Tefsîrû'l-Kur'ân, 54
113	Dâvud b. el-Husayn	1	Salât, 258		
114	Dâvud b. Kays	1	Salât, 204		
115	Delhem b. Sâlih	1	Edeb, 55		
116	Derrâc b. Sem'an	1	Da'vât, 5		
117	Dirâr b. Mürre	1	Sıfatü'l-Cenne, 13		
118	Ebân b. İshâk	1	Sıfatü'l-Kıyâme, 24		
119	Ebû Âmir el-Akadî	1	Menâkıb, 75		
120	Ebû Bekir b. Ayyâş	6	Salât, 333	Ahkâm, 34	Sıfatü'l-Cenne, 25
			Savm, 1	Fedâilü'l-Cihâd, 13	Menâkıb, 71
121	Ebû Bekir b. Ebî Mûsâ	1	Fiten, 46		
122	Ebû Bürde b. Ebî Mûsâ el-Eş'arî	1	Kırâ'ât, 13		
123	Ebû Dâvud et-Tayâlisî	2	Kadr, 10	Fiten, 21	
124	Ebû Hayye b. Kays	1	Tahâret, 37		
125	Ebû Mâcid	1	Cenâiz, 27		
126	Ebü'l-Mühezzim et-Temîmî	1	Hac, 27		
127	Ecleh b. Abdillâh	1	Menâkıb, 21		
128	Eş'as b. Abdillâh	1	Tahâret, 17		
129	Eş'as b. Sa'îd es-Semmân	2	Salât, 257	Tefsîrû'l-Kur'ân, 3	
130	Eş'as b. Sevvâr	1	Edeb, 47		
131	Eymen b. Nâbil	1	Hac, 65		
132	Eyyûb b. Süveyd er-Ramlî	1	Kırâ'ât, 1		
133	Eyyûb es-Sahtiyânî	4	Zekât, 35	İlim, 6	
			Buyû', 12	Menâkıb, 68	
134	Fâid Ubeydullah b. Ali	1	Tıb, 13		
135	Fazl b. Dükeyn Ebû Nu'aym	2	Tefsîrû'l-Kur'ân, 4	Da'vât, 116	
136	Fazl b. Mûsâ	3	Edâhî, 8	Tefsîrû'l-Kur'ân, 13	Menâkıb, 68
137	Fazl b. Sabbâh	1	Tefsîrû'l-Kur'ân, 5		
138	Ferkad b. Yâkub es-Sebehî	1	Hac, 114		
139	Fudayl b. Merzûk	3	Kırâ'ât, 4	Tefsîrû'l-Kur'ân, 3	Menâkıb, 31
140	Füleyh b. Süleyman	1	Tıb, 1		
141	Haccâc b. Dînâr	1	Tefsîrû'l-Kur'ân, 45		
142	Haccâc b. Ertâ	2	Savm, 39	Nikâh, 43	
143	Haccâc es-Savvâf	1	Hac, 96		

144	Hafs b. Gıyâs	3	Nikâh, 1	Edâhî, 4	İmân, 13
145	Hakem b. Abdilmelik	1	Kırâât, 9		
146	Hakem b. Atıyye	1	Menâkıb, 16		
147	Hakem b. Uteybe	1	Cihâd, 35		
148	Hakem b. Zuheyr	1	Da'vât, 91		
149	Hakîm b. Cübeyr	3	Salât, 118	Fedâilü'l-Kur'ân, 2	Zekât, 22
150	Hakîm el-Esrem	1	Tahâret, 102		
151	Halef b. Eyyûb el-Âmirî	1	İlim, 19		
152	Hâlid el-Hazzâ	3	Cenâiz, 2	Fiten, 4	Fiten, 55
153	Hallâd b. es-Sâib	1	Hac, 15		
154	Hammâd b. Ebî Süleyman	1	Fiten, 71		
155	Hammâd b. Âsâ el-Cühenî	1	Da'vât, 11		
156	Hammâd b. Seleme	14	Salât, 149	Fiten, 5	Tefsîrû'l-Kur'ân, 11
			Nikâh, 42	Fiten, 63	Tefsîrû'l-Kur'ân, 15
			Buyû', 15	Edeb, 43	Tefsîrû'l-Kur'ân, 34
			Ahkâm, 28	Tefsîrû'l-Kur'ân, 3	Da'vât, 113
			Et'ime, 5	Tefsîrû'l-Kur'ân, 8	
157	Hammâd b. Üsâme Ebû Üsâme	2	Salât, 242	Ahkâm, 8	
158	Hammâd b. Zeyd	4	Fiten, 31	Menâkıb, 25	
			Zühd, 60	Menâkıb, 63	
159	Hâni b. Osman	1	Da'vât, 121		
160	Harb b. Şeddâd	1	Ru'yâ, 3		
161	Hâris b. Abdillâh el-A'ver	3	Salât, 315	Salât, 419	Menâkıb, 38
162	Hâris b. Vecîh	1	Tahâret, 78		
163	Hârûn b. Mûsâ el-A'ver	1	Kırâât, 6		
164	Hasan b. Ali el-Hulvânî	1	Salât, 199		
165	Hasan b. Ebî Ca'fer	1	Salât, 249		
166	Hasan b. Kaze'a	2	Tefsîrû'l-Kur'ân, 6	Tefsîrû'l-Kur'ân, 49	
167	Hasan b. Sâlih	1	Menâkıb, 34		
168	Hasan b. Selm	1	Fedâilü'l-Kur'ân, 10		
169	Hasan el-Basrî	3	Salât, 133	Ahkâm, 31	Zühd, 50
170	Hâşim b. el-Kasım Ebü'n-Nadr	1	Sıfatü'l-Kıyâme, 18		
171	Hâşim b. Sa'id el-Küfî	2	Da'vât, 104	Menâkıb, 64	
172	Hâtim b. Ebî Sagîre	1	Tefsîrû'l-Kur'ân, 30		
173	Hayye b. Hâbis et-Temîmî	1	Tıb, 19		
174	Hemmâm b. Yeyhâ	3	Nikâh, 42	Sıfatü'l-Cenne, 4	Tefsîrû'l-Kur'ân, 10
175	Hennâd b. es-Serî	1	Tahâret, 1		
176	Hilâl b. Yesâf	1	Salât, 170		
177	Hişâm b. Hassân	1	Savm, 25		
178	Hişâm b. Urve	5	Buyû', 53	Et'ime, 17	Tefsîrû'l-

					Kur'an, 25
			Edâhî, 1	Et'ime, 35	
179	Hişâm b. Yûsuf	1	Zühd, 5		
180	Hişâm ed-Destüvâî	1	Bir ve sile, 7		
181	Humeyd b. Abrurrahman er-Ru'âsî	1	Fedâilü'l-Kur'an, 7		
182	Humeyd b. Atâ el-A'rec	1	Libâs, 10		
183	Humeyd et-Tavîl	3	Siyer, 3	Fedâilü'l-Cihâd, 13	Libâs, 21
184	Hureys b. es-Sâib	1	Zühd, 30		
185	Husayn b. Abdirrahman	1	Salât, 170		
186	Husayn b. Ömer	1	Menâkıb, 70		
187	Hüseyn b. Kays er-Rahabî	2	Buyû', 9	Sıfatü'l-Kıyâme, 1	
188	Hüseyn b. Mehdî el-Basrî	1	Menâkıb, 13		
189	Hüseyn b. Vâkid	3	Hac, 66	Bir ve sile, 85	Menâkıb, 31
190	Hüseyn b. Zekvan el-Muallim	1	Tahâret, 64		
191	Hüşeym b. Beşîr Ebû Mu'âviye	7	Tahâret, 93	Ahkâm, 19	Fiten, 74
			Zekât, 12	Siyer, 42	
			Savm, 4	Bir ve sile, 6	
192	İbrâhim b. Abdillâh	1	Zühd, 61		
193	İbrâhim b. Humeyd	1	Buyû', 45		
194	İbrâhim b. İsmâil b. Ebî Habîbe	1	Tıb, 26		
195	İbrâhim b. Muhâcir	1	Eşribe, 8		
196	İbrâhim b. Sa'id	1	Et'ime, 37		
197	İbrâhim b. Ya'kûb	1	Menâkıb, 46		
198	İbrâhim b. Yezîd	1	Tefsîrû'l-Kur'an, 4		
199	İkrime b. Ammâr	2	Cenâiz, 38	Tefsîrû'l-Kur'an, 9	
200	İmrân b. Ebî Enes	1	Tefsîrû'l-Kur'an, 10		
201	İmrân el-Kattân	4	Ahkâm, 4	Da'vât, 1	
			Sıfatü'l-Cenne, 6	Menâkıb, 72	
202	İsâ b. Yûnus	3	Savm, 25	Ahkâm, 31	Bir ve sile, 34
203	İshâk b. Yûsuf el-Ezrak	2	Hac, 116	Cihâd, 31	
204	İsl b. Süfyân	1	Salât, 278		
205	İsmâil b. Abdirrahman es-Süddî	2	Tefsîrû'l-Kur'an, 34	Menâkıb, 21	
206	İsmâil b. Ayyâş	2	Tahâret, 98	Hac, 14	
207	İsmâil b. Ebî Hâlid	2	Menâkıb, 19	Menâkıb, 63	
208	İsmâil b. Ebî Üveys	1	Tefsîrû'l-Kur'an, 2		
209	İsmâil b. Halife Ebû İsrâil	1	Salât, 145		
210	İsmâil b. İbrâhim et-Teymî	1	Edeb, 36		
211	İsmâil b. Müslim el-Mekkî	2	Diyât, 9	Et'ime, 4	
212	İsmâil b. Zekeriyâ	1	Zekât, 37		
213	İsrâil b. Yûnus	9	Tahâret, 5	Zekât, 37	Tefsîrû'l-Kur'an, 57
			Tahâret, 13	Ahkâm, 1	Menâkıb, 29

			Salât, 308	Sıfatü'l-Kıyâme, 60	Menâkıb, 31
214	İyâs b. Seleme Ebû Seleme	4	Tahâret, 18	Ahkâm, 9	
			Salât, 244	Zühd, 11	
215	Kâsım b. Abdırrahman	1	Tefsîrû'l-Kur'ân, 32		
216	Kâsım b. Fazl	2	Fiten, 19	Tefsîrû'l-Kur'ân, 86	
217	Katâde b. Di'âme	10	Salât, 314	Fiten, 66	Tefsîrû'l-Kur'ân, 79
			Ahkâm, 31	Sıfatü'l-Cenne, 6	Menâkıb, 33
			Zebâih, 1	Fedâilü'l-Kur'ân, 7	
			Libâs, 35	Tefsîrû'l-Kur'ân, 76	
218	Kays b. Ebî Hâzim	1	Siyer, 42		
219	Kays b. er-Rebî'	1	Et'ime, 39		
220	Kesîr b. Ziyâd Ebû Sehl	1	Tahâret, 105		
221	Kudâme b. Mûsâ	1	Salât, 310		
222	Kutbe b. Abdilazîz	1	Cihâd, 30		
223	Kuteybe b. Sa'id	3	Tahâret, 39	Salât, 243	Tefsîrû'l-Kur'ân, 15
224	Leys b. Ebî Süleym	3	Buyû', 58	Tefsîrû'l-Kur'ân, 16	Da'vât, 22
225	Leys b. Sa'd	20	Salât, 156	Salât, 394	Da'vât, 41
			Salât, 212	Cenâiz, 31	Da'vât, 97
			Salât, 216	Nikâh, 3	Da'vât, 98
			Salât, 271	Hudûd, 30	Menâkıb, 10
			Salât, 283	Siyer, 20	Menâkıb, 61
			Salât, 284	Fedâilü'l-Kur'ân, 23	Salât, 258
			Salât, 393	Kırâ'ât, 1	
226	Ma'mer b. Râşid	4	Nuzûr ve'l-eymân, 7	Et'ime, 8	
			Libâs, 35	Bir ve sile, 9	
227	Mahmûd b. Gaylân	3	Tahâret, 92	Bir ve sile, 26	Zühd, 50
228	Mahmûd b. Hidâş	1	İlim, 19		
229	Mâlik b. Enes	10	Tahâret, 2	Ferâid, 15	Fedâilü'l-Kur'ân, 11
			Salât, 154	Şehâdât, 1	Menâkıb, 40
			Hudûd, 8	Zühd, 11	
			Siyer, 44	Zühd, 53	
230	Mâlik b. Miğvel	2	Vesâyâ, 4	Tefsîrû'l-Kur'ân, 16	
231	Mansûr b. el-Mu'temir	1	Salât, 366		
232	Mervân b. Mu'âviye	1	Zühd, 34		
233	Mes'ûd b. Vâsıl	1	Savm, 52		
234	Mesleme b. Alkame	1	Talâk, 21		
235	Meymûn Ebû Abdillâh	1	Tıb, 28		
236	Meymûn el-A'ver Ebû Hamza	1	Da'vât, 103		
237	Miksem b. Bücre	1	Hac, 50		
238	Minhâl b. Amr	1	Tıb, 32		
239	Mis'ar b. Kidâm	1	Fiten, 72		

240	Miṣraḥ b. Hâ'ân	1	Menâkıb, 18		
241	Mü'ârik b. Abbâd	1	Salât, 360		
242	Mu'âviye b. Hişâm	2	Tıb, 15	Tefsîrû'l-Kur'ân, 5	
243	Mu'âviye b. Sâlih	2	Fedâilü'l-Cihâd, 5	Zühd, 26	
244	Muallâ b. Râşid Ebu'l-Yemân	1	Et'ime, 11		
245	Mübârek b. Sa'îd	1	Et'ime, 35		
246	Mücâhid b. Cebr	1	Zühd, 54		
247	Mücâlid b. Sa'îd	5	Zekât, 20 Sayd, 3	Tefsîrû'l-Kur'ân, 54 Tefsîrû'l-Kur'ân, 71	Menâkıb, 27
248	Muhammed b. Abdillâh Ebû Ahmed ez-Zübeyrî	1	Salât, 308		
249	Muhammed b. Abdillâh el- Ensârî	1	Menâkıb, 52		
250	Muhammed b. Abdîrrahman İbn Ebî Leylâ	6	Salât, 142 Salât, 269	Ahkâm ve'l-fevâid, 2 Tıb, 24	Ferâid, 16 Da'vât, 30
251	Muhammed b. Abdîrrahman İbn Ebî Zi'b	3	Talâk, 13	Bir ve sile, 39	Fiten, 3
252	Muhammed b. Aclân	1	Edeb, 7		
253	Muhammed b. Alâ - Ebû Küreyb	1	Menâkıb, 22		
254	Muhammed b. Amr	4	Salât, 359 Ridâ', 10	Tıb, 22 Da'vât, 102	
255	Muhammed b. Bekir el- Bursânî	1	Tefsîrû'l-Kur'ân, 19		
256	Muhammed b. Beşşâr Bündâr	2	Tahâret, 47	Eşribe, 3	
257	Muhammed b. Dînâr	1	Ridâ', 3		
258	Muhammed b. Ebî Adî	2	Diyât, 7	Da'vât, 42	
259	Muhammed b. Ebî Humeyd	2	Kadr, 15	Fiten, 77	
260	Muhammed b. Ebî Zekeriyâ Ebû Sa'd es-Sâgânî	1	Tefsîrû'l-Kur'ân, 93		
261	Muhammed b. el-Münkedir	4	Savm, 77 Siyer, 37	İlim, 10 Edeb, 72	
262	Muhammed b. el-Müsennâ	2	İsti'zân, 14	Da'vât, 11	
263	Muhammed b. Fazl b. Atiyye	1	Salât, 366		
264	Muhammed b. Fezâ	1	Et'ime, 30		
265	Muhammed b. Fudayl	4	Salât, 114 Fiten, 45	Şehâdât, 4 Tefsîrû'l-Kur'ân, 53	
266	Muhammed b. Harb	1	Ferâid, 23		
267	Muhammed b. Humeyd	1	Menâkıb, 21		
268	Muhammed b. İbrâhim	1	Salât, 313		
269	Muhammed b. İshâk	10	Tahâret, 84 Zekât, 18 Buyû', 63 Cihâd, 17	Libâs, 16 Bir ve sile, 15 Tefsîrû'l-Kur'ân, 10 Tefsîrû'l-Kur'ân, 25	Menâkıb, 2 Menâkıb, 47

270	Muhammed b. İsmâil İbn Ebî Fûdeyk	1	Hac, 14		
271	Muhammed b. Meymûn Ebû Hamza es-Sükkerî	1	Ahkâm, 34		
272	Muhammed b. Münkedir	1	Salât, 157		
273	Muhammed b. Müslim Ebü'z-Zübeyr	3	Salât, 394	Siyer, 36	Da'vât, 60
274	Muhammed b. Müslim İbn Şihâb ez-Zührî	18	Salât, 355	Et'ime, 8	Tefsîrû'l-Kur'ân, 4
			Cenâiz, 26	Kadr, 12	Tefsîrû'l-Kur'ân, 10
			Nikâh, 14	Şehâdât, 2	Tefsîrû'l-Kur'ân, 31
			Nikâh, 33	İlim, 8	Menâkıb, 9
			Buyû', 25	İsti'zân, 32	Menâkıb, 69
			Nuzûr ve'l-eymân, 1	Kırâ'ât, 1	Salât, 190
275	Muhammed b. Mutarrif Ebû Gassân	1	Bir ve sile, 80		
276	Muhammed b. Ömer b. er-Rûmî	1	Menâkıb, 40		
277	Muhammed b. Rebî'a	1	Hudûd, 2		
278	Muhammed b. Sa'id el-Kuraşî	1	Da'vât, 102		
279	Muhammed b. Tarîf	1	Hac, 83		
280	Muhammed b. Yahyâ	1	Libâs, 17		
281	Muhammed b. Yahyâ İbn Ebî Ömer	2	Nikâh, 40	Salât, 190	
282	Muhammed b. Yezîd	1	Zühd, 62		
283	Muhammed b. Yûsuf	1	Tefsîrû'l-Kur'ân, 6		
284	Muhammed b. Ziyâd	1	Et'ime, 45		
285	Müharrer b. Hârûn	1	Zühd, 3		
286	Muhtâr b. Fülful	1	Ru'yâ, 2		
287	Mülâzim b. Amr	1	Tahâret, 62		
288	Mûsâ b. İbrâhim b. Kesîr el-Ensârî	3	Tefsîrû'l-Kur'ân, 4	Da'vât, 9	Menâkıb, 57
289	Mûsâ b. Mes'ûd	1	İsti'zân, 34		
290	Mûsâ b. Talha b. Ubeydullah	1	Tefsîrû'l-Kur'ân, 27		
291	Mûsâ b. Ubeyde	4	Ridâ', 13	Tefsîrû'l-Kur'ân, 57	
			Fiten, 74	Tefsîrû'l-Kur'ân, 77	
292	Müslim b. Keysân el-A'ver	2	Cenâiz, 32	Menâkıb, 21	
293	Müslim b. Subeyh Ebu'd-Duhâ	1	Tefsîrû'l-Kur'ân, 4		
294	Müslim b. Ubeyd Ebû Nusayre	1	Da'vât, 107		
295	Müzâhir b. Eslem	1	Talâk, 7		
296	Nadr b. Şümeyl	1	Kadr, 10		
297	Nâfi' b. Hüzmüz	1	Tefsîrû'l-Kur'ân, 4		
298	Nâfi' b. Ömer	1	Menâkıb, 49		

299	Nasr b. Ali el-Cehdamî	2	Bir ve sile, 66	Kırâ'ât, 13	
300	Necîh b. Abdirrahman Ebû Ma'şer	1	Salât, 256		
301	Nehhâs b. Kahm	1	Salât, 346		
302	Nu'aym b. Hammâd	1	Fiten, 79		
303	Nûh b. Kays	1	Tefsîrû'l-Kur'ân, 16		
304	Ömer b. Ali el-Mukaddemî	2	Buyû', 53	Hudûd, 17	
305	Ömer b. Hamza	1	Tefsîrû'l-Kur'ân, 4		
306	Ömer b. Hârûn	1	Edeb, 17		
307	Ömer b. İbrâhim	1	Tefsîrû'l-Kur'ân, 8		
308	Ömer b. Meymûn	1	Salât, 303		
309	Osman b. Âsım Ebû Hasîn	1	Salât, 259		
310	Osman b. Mugîre	1	Salât, 298		
311	Osman b. Sa'd	1	Tefsîrû'l-Kur'ân, 6		
312	Rebâh b. Abdirrahman	1	Tahâret, 20		
313	Rebî' b. Şeybân Ebû'l-Havrâ	1	Salât, 341		
314	Rib'î b. Hirâş	1	Menâkıb, 20		
315	Rişdîn b. Küreyb	1	Eşribe, 14		
316	Rişdîn b. Sa'd	8	Salât, 369	Sıfatü Cehennem, 4	Tefsîrû'l-Kur'ân, 57
			Sıfatü'l-Cenne, 8	Sıfatü Cehennem, 4	Tefsîrû'l-Kur'ân, 69
			Sıfatü'l-Cenne, 23	Kırâ'ât, 1	
317	Rukeyn b. er-Rebî'	1	Fedâilü'l-Cihâd, 4		
318	Sa'd b. Evs	1	Da'vât, 75		
319	Sa'd b. Sa'id	1	Salât, 313		
320	Sa'd b. Tarîf	1	Savm, 77		
321	Sa'id b. Âmir	2	Savm, 10	Tıb, 22	
322	Sa'id b. Beşîr	1	Tefsîrû'l-Kur'ân, 38		
323	Sa'id b. Cübeyr	1	Hac, 56		
324	Sa'id b. Cümhân	1	Fiten, 48		
325	Sa'id b. Ebî Arûbe	1	Zühd, 38		
326	Sa'id b. Ebî Hilâl	1	Salât, 399		
327	Sa'id b. Muhammed el-Verrâk	1	Bir ve sile, 40		
328	Sa'id b. Müseyyeb	1	Zekât, 17		
329	Sa'id el-Makbüri	3	Cihâd, 32	Sıfatü'l-Kıyâme, 2	Edeb, 7
330	Sâbit el-Bünânî	7	Salât, 373	Fedâilü'l-Kur'ân, 11	Da'vât, 83
			Ahkâm ve'l-fevâid, 2	Kırâ'ât, 2	
			Et'ime, 38	Tefsîrû'l-Kur'ân, 41	
331	Sadaka b. Mûsâ	1	Bir ve sile, 41		
332	Safvân b. Sâlih	1	Da'vât, 83		
333	Sâlih b. Hassân	1	Libâs, 38		
334	Sâlih el-Mürri	2	Kadr, 1	Fiten, 78	
335	Sâlim b. Abdillah	3	Talâk, 1	Buyû', 25	Da'vât, 44

336	Sâlim b. Ebî Ümeyye Ebü'n-Nadr	2	Hac, 25	İlim, 10	
337	Salt b. Dînâr	1	Menâkıb, 22		
338	Şebîb b. Garkad	1	Fiten, 2		
339	Sehl b. Mu'âz	1	Salât, 369		
340	Şehr b. Havşeb	1	Vesâyâ, 5		
341	Seken b. el-Mugîre	1	Menâkıb, 19		
342	Şekîk b. Seleme Ebü Vâil	1	Tahâret, 9		
343	Seleme b. Küheyl	1	Siyer, 47		
344	Seleme b. Verdân	2	Bir ve sile, 58	Da'vât, 85	
345	Sellâm b. Ebî Mutî'	1	Tefsîrû'l-Kur'ân, 50		
346	Sellâm b. Süleym Ebu'l-Ahvas	4	Zühd, 39	Tefsîrû'l-Kur'ân, 3	
			Sıfatû'l-Cenne, 5	Tefsîrû'l-Kur'ân, 5	
347	Şerîk b. Abdillâh en-Nehâî	12	Tahâret, 35	Ahkâm, 29	Edeb, 28
			Salât, 284	Edâhî, 3	Menâkıb, 21
			Salât, 429	Fiten, 44	Menâkıb, 39
			Savm, 67	Edeb, 8	Menâkıb, 74
348	Şeybân b. Abdirrahman Ebü Mu'âviye	2	Cihâd, 20	Zühd, 39	
349	Simâk b. Harb	3	Salât, 148	Buyû', 24	Tefsîrû'l-Kur'ân, 2
350	Şu'be b. el-Haccâc	9	Salât, 184	Et'ime, 19	Da'vât, 22
			Salât, 283	Tıb, 7	Menâkıb, 21
			Hac, 32	Tefsîrû'l-Kur'ân, 26	Menâkıb, 74
351	Şu'ayb b. Ruzeyk	1	Fedâilü'l-Cihâd, 12		
352	Şücâ' b. el-Velîd Ebü Bedr	1	Menâkıb, 70		
353	Süfyân b. Uyeyne	19	Salât, 365	Diyât, 2	İlim, 18
			Zekât, 26	Hudûd, 8	Edeb, 59
			Hac, 53	Siyer, 2	Tefsîrû'l-Kur'ân, 10
			Hac, 108	Eşribe, 21	Tefsîrû'l-Kur'ân, 52
			Cenâiz, 26	Bir ve sile, 9	Tefsîrû'l-Kur'ân, 89
			Ridâ', 6	Bir ve sile, 11	
			Ahkâm, 24	Ferâid, 10	
354	Süfyân b. Vekî'	1	Salât, 399		
355	Süfyân b. Ziyâd el-Esedî	1	Şehâdât, 3		
356	Süfyân es-Sevrî	26	Salât, 184	Nikâh, 9	Et'ime, 43
			Salât, 184	Nikâh, 14	Bir ve sile, 54
			Salât, 308	Buyû', 4	Fiten, 69
			Zekât, 26	Ahkâm, 2	Sıfatû'l-Cenne, 25
			Hac, 6	Ahkâm, 23	Fedâilü'l-Kur'ân, 15
			Hac, 36	Siyer, 18	Tefsîrû'l-Kur'ân, 26

			Hac, 56	Cihâd, 22	Tefsîrû'l-Kur'ân, 31
			Hac, 57	Cihâd, 23	Tefsîrû'l-Kur'ân, 37
			Hac, 68	Cihâd, 31	
357	Süheyl b. Ebî Sâlih	7	Salât, 235	Et'ime, 48	Menâkıb, 33
			Et'ime, 10	Bir ve sile, 8	
			Et'ime, 20	Da'vât, 39	
358	Süleyman b. Bilâl	1	Et'ime, 35		
359	Suleymân b. Harb	2	Talâk, 3	Menâkıb, 70	
360	Süleyman b. Mîhrân el-A'meş	9	Tahâret, 85	Tıb, 20	Tefsîrû'l-Kur'ân, 9
			Salât, 114	Şehâdât, 4	Da'vât, 25
			Et'ime, 48	Sıfatü Cehennem, 3	Da'vât, 72
361	Süleyman b. Tarhân et-Teymî	4	Cihâd, 1	Sıfatü'l-Kıyâme, 8	
			Kadr, 2	Tefsîrû'l-Kur'ân, 41	
362	Süveyd	1	Siyer, 28		
363	Süveyd b. Nasr	1	Sıfatü'l-Kıyâme, 58		
364	Talha b. Nâfi' Ebû Süfyân	1	Kadr, 7		
365	Tâvûs b. Keysân	1	Edeb, 43		
366	Ubeyd b. Ebî Meryem	1	Ridâ', 4		
367	Ubeyd b. Feyrûz	1	Edâhî, 5		
368	Ubeydullah b. el-Velîd el-Vessâfi	1	Da'vât, 17		
369	Ubeydullah b. İyâz	1	Edeb, 48		
370	Ubeydullah b. Mûsâ	2	Salât, 433	Bir ve sile, 6	
371	Ubeydullah b. Ömer	8	Salât, 220	Eşribe, 11	Menâkıb, 60
			Ahkâm ve'l-fevâid, 2	Fedâilü'l-Kur'ân, 11	Menâkıb, 68
			Cihâd, 15	Menâkıb, 19	
372	Umâre b. Cüveyn Ebû Hârûn el-Abdî	1	İlim, 4		
373	Umeyr b. Yezîd Ebû Ca'fer el-Hatmî	1	Da'vât, 119		
374	Vaddâh b. Abdillâh Ebû Avâne	5	Salât, 123	Salât, 385	Zühd, 39
			Salât, 298	Siyer, 21	
375	Vehb b. Cerîr	1	Menâkıb, 74		
376	Vehb b. Keysân	1	Salât, 113		
377	Vekî' b. el-Cerrâh	4	Tahâret, 45	Fiten, 21	
			Ahkâm, 20	Tefsîrû'l-Kur'ân, 9	
378	Velîd b. Müslim	6	Salât, 147	İlim, 19	Tefsîrû'l-Kur'ân, 56
			Fedâilü'l-Cihâd, 26	Tefsîrû'l-Kur'ân, 40	Da'vât, 115
379	Vüheyb b. Hâlid	1	Salât, 206		
380	Ya'lâ b. Şebîb	1	Talâk, 16		
381	Yahyâ b. Âdem	1	Cihâd, 9		

382	Yahyâ b. Ebî Kesîr	1	Cenâiz, 38		
383	Yahyâ b. ed-Dureys	1	Kadr, 6		
384	Yahyâ b. Eyyûb	1	Menâkıb, 75		
385	Yahyâ b. Sa'îd el-Ensârî	3	Salât, 398	Fedâilü'l-Cihâd, 16	Menâkıb, 21
386	Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân	3	Salât, 227	Bir ve sile, 40	İsti'zân, 4
387	Yahyâ b. Seleme b. Küheyl	1	Menâkıb, 38		
388	Yahyâ b. Süleym et-Tâifî	4	Salât, 391	Buyû', 54	
			Buyû', 20	İsti'zân, 31	
389	Yahyâ b. Talha	1	Fedâilü'l-Cihâd, 13		
390	Yahyâ b. Ubeydullah	1	Sıfatü Cehennem, 10		
391	Yahyâ b. Yemân	2	Salât, 177	Hac, 68	
392	Yahyâ b. Zekerıyyâ b. Ebî Zâide	3	Siyer, 18	Tefsîrû'l-Kur'ân, 6	Da'vât, 9
393	Yemân b. el-Mugîre	1	Fedâilü'l-Kur'ân, 10		
394	Yezîd b. Beyân el-Ukaylî	1	Bir ve sile, 75		
395	Yezîd b. Ebî Habîb	1	Salât, 332		
396	Yezîd b. Ebî Ziyâd	1	Cihâd, 36		
397	Yezîd b. Hârûn	2	Fiten, 8	Menâkıb, 74	
398	Yezîd b. Humejd Ebü't-Teyyâh	1	Fiten, 57		
399	Yezîd b. Keysân	1	Tefsîrû'l-Kur'ân, 29		
400	Yezîd b. Şüreyh	1	Salât, 265		
401	Yezîd b. Ziyâd ed-Dimeşki	1	Şehâdât, 2		
402	Yezîd b. Zürey'	1	Salât, 244		
403	Yezîd Mevlâ'l-Münbe'is	1	Ahkâm, 35		
404	Yûnus b. Bükeyr	1	Tefsîrû'l-Kur'ân, 34		
405	Yûnus b. Cübeyr	1	Talâk, 1		
406	Yûnus b. Muhammed	2	Et'ime, 19	Tıb, 1	
407	Yûnus b. Ubeyd	2	Buyû', 55	Eşribe, 7	
408	Zehdem el-Cermî	1	Et'ime, 25		
409	Zekerıyyâ b. Ebî Zâide	3	Siyer, 45	Cihâd, 10	Et'ime, 18
410	Zekerıyyâ b. İshâk	1	Tefsîrû'l-Kur'ân, 54		
411	Zekvan Ebü Sâlih es-Semmân	5	Salât, 153	Hudûd, 15	Sıfatü'l-Cenne, 17
			Salât, 212	Zühd, 23	
412	Zenfel b. Abdillâh	1	Da'vât, 86		
413	Zer b. Abdillâh el-Hemedânî	1	Da'vât, 1		
414	Zeyd b. Ahzem	1	Nikâh, 2		
415	Zeyd b. Eslem	2	Hac, 25	Et'ime, 4	
416	Zeyd b. Hubâb	4	Salât, 321	Menâkıb, 46	
			Hac, 6	Menâkıb, 72	
417	Ziyâd b. Abdillâh	1	Nikâh, 10		
418	Ziyâd b. er-Rebî'	1	Edeb, 2		

Ek 4
Sahâbe Dışındaki Râvilere Delâlet Eden “Hadîsü Fülân” Kavramının Kullanımı

1. Hadîsin Ferd Olduğuna İşaret Eden Kullanımlar				
Tahâret, 2	Ahkâm, 19	Tıb, 1	İsti'zân, 34	Da'vât, 11
Tahâret, 5	Ahkâm, 34	Tıb, 9	Edeb, 2	Da'vât, 17
Tahâret, 30	Hudûd, 17	Tıb, 12	Edeb, 8	Da'vât, 30
Tahâret, 33	Hudûd, 23	Tıb, 13	Edeb, 17	Da'vât, 42
Tahâret, 61	Hudûd, 30	Tıb, 22	Edeb, 28	Da'vât, 60
Tahâret, 73	Sayd, 3	Tıb, 22	Edeb, 43	Da'vât, 75
Tahâret, 78	Et'ime, 4	Tıb, 24	Edeb, 47	Da'vât, 81
Tahâret, 84	Et'ime, 5	Tıb, 26	Edeb, 48	Da'vât, 83
Tahâret, 98	Edâhî, 3	Tıb, 28	Edeb, 50	Da'vât, 85
Tahâret, 102	Edâhî, 4	Tıb, 32	Edeb, 55	Da'vât, 86
Tahâret, 105	Edâhî, 5	Ferâid, 3	Edeb, 70	Da'vât, 97
Salât, 127	Edâhî, 8	Ferâid, 5	Fedâilü'l-Kur'an, 2	Da'vât, 98
Salât, 143	Edâhî, 19	Ferâid, 20	Fedâilü'l-Kur'an, 7	Da'vât, 100
Salât, 145	Siyer, 1	Ferâid, 23	Fedâilü'l-Kur'an, 10	Da'vât, 102
Salât, 146	Siyer, 2	Vesâyâ, 4	Fedâilü'l-Kur'an, 10	Da'vât, 103
Salât, 156	Siyer, 12	Velâ ve'l-hibe, 2	Fedâilü'l-Kur'an, 11	Da'vât, 107
Salât, 204	Siyer, 18	Kadr, 1	Fedâilü'l-Kur'an, 23	Da'vât, 113
Salât, 242	Siyer, 25	Kadr, 6	Kırâ'ât, 1	Da'vât, 115
Salât, 249	Siyer, 36	Kadr, 10	Kırâ'ât, 2	Da'vât, 119
Salât, 257	Siyer, 37	Kadr, 12	Kırâ'ât, 4	Da'vât, 121
Salât, 271	Siyer, 45	Kadr, 15	Kırâ'ât, 6	Menâkıb, 2
Salât, 298	Siyer, 47	Fiten, 2	Tefsîrû'l-Kur'an, 2	Menâkıb, 9
Salât, 303	Fedâilü'l-Cihâd, 4	Fiten, 3	Tefsîrû'l-Kur'an, 3	Menâkıb, 9
Salât, 310	Fedâilü'l-Cihâd, 12	Fiten, 9	Tefsîrû'l-Kur'an, 3	Menâkıb, 16
Salât, 313	Fedâilü'l-Cihâd, 14	Fiten, 19	Tefsîrû'l-Kur'an, 3	Menâkıb, 18
Salât, 317	Fedâilü'l-Cihâd, 16	Fiten, 31	Tefsîrû'l-Kur'an, 3	Menâkıb, 19
Salât, 319	Fedâilü'l-Cihâd, 19	Fiten, 33	Tefsîrû'l-Kur'an, 3	Menâkıb, 19
Salât, 321	Fedâilü'l-Cihâd, 23	Fiten, 37	Tefsîrû'l-Kur'an, 4	Menâkıb, 20
Salât, 332	Cihâd, 3	Fiten, 44	Tefsîrû'l-Kur'an, 6	Menâkıb, 20
Salât, 341	Cihâd, 4	Fiten, 48	Tefsîrû'l-Kur'an, 8	Menâkıb, 21
Salât, 346	Cihâd, 9	Fiten, 55	Tefsîrû'l-Kur'an, 8	Menâkıb, 21
Salât, 349	Cihâd, 10	Fiten, 57	Tefsîrû'l-Kur'an, 10	Menâkıb, 21
Salât, 359	Cihâd, 17	Fiten, 59	Tefsîrû'l-Kur'an, 10	Menâkıb, 22
Salât, 365	Cihâd, 20	Fiten, 63	Tefsîrû'l-Kur'an, 10	Menâkıb, 22
Salât, 366	Cihâd, 26	Fiten, 69	Tefsîrû'l-Kur'an, 10	Menâkıb, 27
Salât, 373	Cihâd, 35	Fiten, 77	Tefsîrû'l-Kur'an, 12	Menâkıb, 29
Salât, 391	Cihâd, 36	Fiten, 78	Tefsîrû'l-Kur'an, 16	Menâkıb, 30
Salât, 393	Libâs, 10	Fiten, 79	Tefsîrû'l-Kur'an, 16	Menâkıb, 31
Salât, 399	Libâs, 23	Şehâdât, 2	Tefsîrû'l-Kur'an, 17	Menâkıb, 31

Salât, 429	Libâs, 28	Şehâdât, 3	Tefsîrû'l-Kur'ân, 18	Menâkıb, 31
Salât, 433	Libâs, 31	Zühhd, 2	Tefsîrû'l-Kur'ân, 19	Menâkıb, 33
Savm, 1	Libâs, 38	Zühhd, 5	Tefsîrû'l-Kur'ân, 20	Menâkıb, 34
Savm, 4	Et'ime, 4	Zühhd, 26	Tefsîrû'l-Kur'ân, 22	Menâkıb, 35
Savm, 39	Et'ime, 10	Zühhd, 30	Tefsîrû'l-Kur'ân, 25	Menâkıb, 37
Savm, 52	Et'ime, 10	Zühhd, 34	Tefsîrû'l-Kur'ân, 27	Menâkıb, 38
Savm, 77	Et'ime, 11	Zühhd, 60	Tefsîrû'l-Kur'ân, 29	Menâkıb, 38
Hac, 6	Et'ime, 12	Zühhd, 61	Tefsîrû'l-Kur'ân, 30	Menâkıb, 39
Hac, 14	Et'ime, 18	Zühhd, 62	Tefsîrû'l-Kur'ân, 31	Menâkıb, 40
Hac, 27	Et'ime, 19	Sıfatü'l-Kıyâme, 8	Tefsîrû'l-Kur'ân, 31	Menâkıb, 46
Hac, 32	Et'ime, 25	Sıfatü'l-Kıyâme, 9	Tefsîrû'l-Kur'ân, 34	Menâkıb, 46
Hac, 36	Et'ime, 28	Sıfatü'l-Kıyâme, 18	Tefsîrû'l-Kur'ân, 34	Menâkıb, 47
Hac, 53	Et'ime, 30	Sıfatü'l-Kıyâme, 24	Tefsîrû'l-Kur'ân, 34	Menâkıb, 49
Hac, 65	Et'ime, 32	Sıfatü'l-Kıyâme, 49	Tefsîrû'l-Kur'ân, 34	Menâkıb, 49
Hac, 66	Et'ime, 37	Sıfatü'l-Kıyâme, 50	Tefsîrû'l-Kur'ân, 38	Menâkıb, 52
Hac, 80	Et'ime, 39	Sıfatü'l-Kıyâme, 60	Tefsîrû'l-Kur'ân, 41	Menâkıb, 57
Hac, 114	Et'ime, 41	Sıfatü'l-Cenne, 7	Tefsîrû'l-Kur'ân, 41	Menâkıb, 63
Cenâiz, 32	Et'ime, 43	Sıfatü'l-Cenne, 8	Tefsîrû'l-Kur'ân, 45	Menâkıb, 68
Cenâiz, 64	Et'ime, 43	Sıfatü'l-Cenne, 23	Tefsîrû'l-Kur'ân, 50	Menâkıb, 68
Nikâh, 9	Eşribe, 14	Sıfatü'l-Cenne, 25	Tefsîrû'l-Kur'ân, 54	Menâkıb, 70
Nikâh, 42	Bir ve sile, 8	Sıfatü Cehennem, 4	Tefsîrû'l-Kur'ân, 56	Menâkıb, 70
Ridâ', 13	Bir ve sile, 11	Sıfatü Cehennem, 4	Tefsîrû'l-Kur'ân, 57	Menâkıb, 70
Talâk, 3	Bir ve sile, 33	Sıfatü Cehennem, 10	Tefsîrû'l-Kur'ân, 69	Menâkıb, 71
Talâk, 13	Bir ve sile, 39	İmân, 13	Tefsîrû'l-Kur'ân, 71	Menâkıb, 72
Buyû', 4	Bir ve sile, 41	İlim, 4	Tefsîrû'l-Kur'ân, 77	Menâkıb, 72
Buyû', 8	Bir ve sile, 47	İlim, 18	Tefsîrû'l-Kur'ân, 79	Menâkıb, 74
Buyû', 10	Bir ve sile, 53	İlim, 19	Tefsîrû'l-Kur'ân, 86	Menâkıb, 74
Buyû', 20	Bir ve sile, 54	İlim, 19	Da'vât, 1	Menâkıb, 75
Buyû', 45	Bir ve sile, 58	İsti'zân, 16	Da'vât, 1	
Buyû', 54	Bir ve sile, 75	İsti'zân, 18	Da'vât, 5	
Ahkâm, 4	Bir ve sile, 80	İsti'zân, 28	Da'vât, 9	
Ahkâm, 8	Bir ve sile, 85	İsti'zân, 31	Da'vât, 9	

2. Hüküm İle Beraber veya Mukayese Yoluyla Zikredilen Kullanımlar				
Tahâret, 7	Salât, 315	Nikâh, 3	Cihâd, 30	İsti'zân, 4
Tahâret, 9	Salât, 322	Nikâh, 14	Cihâd, 31	Edeb, 5
Tahâret, 13	Salât, 333	Nikâh, 14	Cihâd, 32	Edeb, 7
Tahâret, 18	Salât, 355	Nikâh, 33	Libâs, 16	Edeb, 7
Tahâret, 20	Salât, 355	Nikâh, 42	Libâs, 28	Edeb, 36
Tahâret, 23	Salât, 369	Nikâh, 43	Libâs, 35	Edeb, 47
Tahâret, 35	Salât, 373	Nikâh, 43	Et'ime, 4	Fedâilü'l-Kur'ân, 15
Tahâret, 44	Salât, 394	Ridâ', 3	Et'ime, 8	Fedâilü'l-Kur'ân, 18
Tahâret, 45	Salât, 399	Ridâ', 4	Et'ime, 8	Kırâ'ât, 1

Tahâret, 60	Salât, 419	Ridâ', 6	Et'ime, 19	Kırâât, 9
Tahâret, 62	Salât, 419	Talâk, 1	Et'ime, 35	Kırâât, 13
Tahâret, 64	Zekât, 10	Talâk, 1	Eşribe, 8	Tefsîrû'l-Kur'ân, 4
Tahâret, 85	Zekât, 12	Talâk, 16	Eşribe, 21	Tefsîrû'l-Kur'ân, 4
Tahâret, 87	Zekât, 17	Talâk, 21	Bir ve sile, 6	Tefsîrû'l-Kur'ân, 5
Salât, 114	Zekât, 17	Buyû', 20	Bir ve sile, 6	Tefsîrû'l-Kur'ân, 6
Salât, 114	Zekât, 18	Buyû', 25	Bir ve sile, 9	Tefsîrû'l-Kur'ân, 9
Salât, 123	Zekât, 20	Buyû', 53	Bir ve sile, 9	Tefsîrû'l-Kur'ân, 10
Salât, 133	Zekât, 20	Buyû', 58	Bir ve sile, 15	Tefsîrû'l-Kur'ân, 15
Salât, 142	Zekât, 25	Buyû', 63	Bir ve sile, 66	Tefsîrû'l-Kur'ân, 16
Salât, 147	Zekât, 26	Ahkâm, 1	Tıb, 15	Tefsîrû'l-Kur'ân, 16
Salât, 149	Zekât, 26	Ahkâm, 9	Tıb, 19	Tefsîrû'l-Kur'ân, 16
Salât, 153	Zekât, 34	Ahkâm, 20	Tıb, 20	Tefsîrû'l-Kur'ân, 26
Salât, 154	Zekât, 37	Ahkâm, 20	Ferâid, 10	Tefsîrû'l-Kur'ân, 26
Salât, 170	Zekât, 37	Ahkâm, 23	Kadr, 7	Tefsîrû'l-Kur'ân, 40
Salât, 170	Savm, 10	Ahkâm, 31	Kadr, 10	Tefsîrû'l-Kur'ân, 54
Salât, 177	Savm, 67	Ahkâm, 31	Kadr, 10	Tefsîrû'l-Kur'ân, 54
Salât, 184	Hac, 15	Ahkâm, 35	Fiten, 45	Tefsîrû'l-Kur'ân, 89
Salât, 184	Hac, 28	Diyât, 7	Fiten, 74	Tefsîrû'l-Kur'ân, 93
Salât, 206	Hac, 43	Diyât, 21	Şehâdât, 4	Da'vât, 22
Salât, 235	Hac, 43	Hudûd, 8	Zühd, 39	Da'vât, 41
Salât, 244	Hac, 50	Hudûd, 15	Zühd, 39	Da'vât, 102
Salât, 256	Hac, 56	Hudûd, 30	Zühd, 54	Da'vât, 116
Salât, 256	Hac, 56	Zebâih, 1	Sıfatü'l-Cenne, 4	Menâkıb, 31
Salât, 259	Hac, 108	Ahkâm ve'l-fevâid, 2	Sıfatü'l-Cenne, 5	Menâkıb, 33
Salât, 265	Cenâiz, 4	Nuzûr ve'l-eymân, 1	Sıfatü'l-Cenne, 11	Menâkıb, 69
Salât, 283	Cenâiz, 12	Nuzûr ve'l-eymân, 7	Sıfatü'l-Cenne, 13	Menâkıb, 72
Salât, 283	Cenâiz, 26	Siyer, 3	Sıfatü'l-Cenne, 17	Menâkıb, 74
Salât, 284	Cenâiz, 31	Siyer, 20	Sıfatü'l-Cenne, 17	Salât, 190
Salât, 306	Cenâiz, 38	Siyer, 28	Sıfatü'l-Cenne, 25	Salât, 258
Salât, 308	Cenâiz, 38	Siyer, 42	İlim, 9	Salât, 258
Salât, 313	Cenâiz, 57	Fedâilü'l-Cihâd, 5	İlim, 10	
Salât, 314	Nikâh, 1	Fedâilü'l-Cihâd, 13	İlim, 10	
Salât, 315	Nikâh, 3	Cihâd, 23	İlim, 19	

3. Hadîsin Bir Hocadan Belli Bir Râvinin Teferrüdüne İşaret Eden Kullanımlar				
Salât, 148	Ahkâm, 29	Ferâid, 16	İsti'zân, 31	Da'vât, 44
Salât, 157	Ahkâm, 31	Kadr, 2	İsti'zân, 32	Da'vât, 71
Salât, 200	Ahkâm, 31	Fiten, 4	Edeb, 43	Da'vât, 72
Salât, 209	Ahkâm ve'l-fevâid, 2	Fiten, 5	Edeb, 72	Da'vât, 83
Salât, 212	Ahkâm ve'l-fevâid, 2	Fiten, 46	Fedâilü'l-Kur'ân, 7	Da'vât, 102
Salât, 212	Edâhî, 1	Fiten, 66	Fedâilü'l-Kur'ân, 11	Da'vât, 104

Salât, 220	Siyer, 18	Fiten, 72	Fedâilü'l-Kur'ân, 11	Menâkıb, 10
Salât, 308	Siyer, 44	Ru'yâ, 2	Fedâilü'l-Kur'ân, 15	Menâkıb, 13
Salât, 308	Fedâilü'l-Cihâd, 13	Şehâdât, 2	Kırâ'ât, 1	Menâkıb, 19
Salât, 313	Fedâilü'l-Cihâd, 13	Şehâdât, 4	Kırâ'ât, 1	Menâkıb, 19
Salât, 366	Fedâilü'l-Cihâd, 26	Zühd, 3	Kırâ'ât, 13	Menâkıb, 21
Salât, 369	Cihâd, 1	Zühd, 3	Tefsîrû'l-Kur'ân, 4	Menâkıb, 21
Salât, 394	Cihâd, 15	Zühd, 11	Tefsîrû'l-Kur'ân, 4	Menâkıb, 21
Zekât, 38	Cihâd, 22	Zühd, 23	Tefsîrû'l-Kur'ân, 4	Menâkıb, 21
Savm, 25	Cihâd, 31	Zühd, 38	Tefsîrû'l-Kur'ân, 5	Menâkıb, 21
Savm, 25	Libâs, 21	Zühd, 39	Tefsîrû'l-Kur'ân, 9	Menâkıb, 25
Hac, 6	Et'ime, 17	Zühd, 50	Tefsîrû'l-Kur'ân, 9	Menâkıb, 29
Hac, 54	Et'ime, 20	Sıfatü'l-Kıyâme, 1	Tefsîrû'l-Kur'ân, 10	Menâkıb, 33
Hac, 68	Et'ime, 35	Sıfatü'l-Kıyâme, 2	Tefsîrû'l-Kur'ân, 10	Menâkıb, 35
Hac, 68	Et'ime, 35	Sıfatü'l-Kıyâme, 11	Tefsîrû'l-Kur'ân, 25	Menâkıb, 43
Hac, 116	Et'ime, 38	Sıfatü'l-Kıyâme, 17	Tefsîrû'l-Kur'ân, 31	Menâkıb, 60
Ridâ', 10	Et'ime, 45	Sıfatü'l-Cenne, 6	Tefsîrû'l-Kur'ân, 34	Menâkıb, 63
Buyû', 12	Et'ime, 48	Sıfatü'l-Cenne, 6	Tefsîrû'l-Kur'ân, 34	Menâkıb, 64
Buyû', 53	Eşribe, 7	Sıfatü Cehennem, 3	Tefsîrû'l-Kur'ân, 37	Menâkıb, 68
Buyû', 53	Eşribe, 11	İmân, 14	Tefsîrû'l-Kur'ân, 50	Menâkıb, 68
Buyû', 55	Bir ve sile, 26	İlim, 6	Tefsîrû'l-Kur'ân, 76	Menâkıb, 75
Ahkâm, 2	Bir ve sile, 37	İlim, 8	Da'vât, 24	
Ahkâm, 2	Bir ve sile, 40	İlim, 19	Da'vât, 25	
Ahkâm, 29	Bir ve sile, 40	İlim, 19	Da'vât, 39	

4. Hadîsin Aynı veya Farklı Lafızlarına İşaret Eden Kullanımlar				
Tahâret, 1	Salât, 398	Talâk, 5	Fiten, 8	Tefsîrû'l-Kur'ân, 13
Tahâret, 13	Zekât, 7	Buyû', 25	Fiten, 21	Tefsîrû'l-Kur'ân, 15
Tahâret, 37	Zekât, 35	Ahkâm, 24	Fiten, 21	Tefsîrû'l-Kur'ân, 52
Tahâret, 39	Savm, 77	Ahkâm, 34	Fiten, 21	Da'vât, 11
Tahâret, 47	Hac, 14	Ahkâm, 35	Fiten, 71	Da'vât, 22
Tahâret, 92	Hac, 25	Diyât, 2	Ru'yâ, 3	Menâkıb, 13
Tahâret, 93	Hac, 25	Hudûd, 8	Zühd, 11	Menâkıb, 40
Salât, 113	Hac, 57	Hudûd, 18	Zühd, 39	Menâkıb, 46
Salât, 174	Hac, 83	Zebâih, 1	Zühd, 50	Menâkıb, 61
Salât, 184	Hac, 96	Siyer, 21	Zühd, 53	Menâkıb, 63
Salât, 199	Cenâiz, 2	Siyer, 42	Sıfatü'l-Kıyâme, 58	Menâkıb, 74
Salât, 216	Cenâiz, 26	Libâs, 17	Sıfatü'l-Cenne, 5	Menâkıb, 75
Salât, 227	Cenâiz, 40	Libâs, 31	İmân, 7	Salât, 190
Salât, 243	Cenâiz, 69	Eşribe, 3	İsti'zân, 14	Salât, 224
Salât, 244	Nikâh, 1	Bir ve sile, 7	Edeb, 59	
Salât, 284	Nikâh, 2	Bir ve sile, 26	Tefsîrû'l-Kur'ân, 4	
Salât, 298	Nikâh, 40	Tıb, 1	Tefsîrû'l-Kur'ân, 5	
Salât, 385	Ridâ', 3	Tıb, 7	Tefsîrû'l-Kur'ân, 5	

5. Rivâyetin Merfû Senedinin Ferd Olduğuna İşaret Eden Kullanımlar				
Tahâret, 17	Nikâh, 10	Buyû', 31	Tefsîrû'l-Kur'ân, 6	Tefsîrû'l-Kur'ân, 57
Salât, 278	Talâk, 7	Ahkâm, 28	Tefsîrû'l-Kur'ân, 11	Tefsîrû'l-Kur'ân, 71
Salât, 278	Talâk, 15	Diyât, 9	Tefsîrû'l-Kur'ân, 22	Da'vât, 1
Hac, 29	Buyû', 9	Hudûd, 2	Tefsîrû'l-Kur'ân, 49	
Hac, 112	Buyû', 15	Bir ve sile, 34	Tefsîrû'l-Kur'ân, 53	
Cenâiz, 71	Buyû', 24	Sıfatü Cehennem, 2	Tefsîrû'l-Kur'ân, 57	

6. Diğer kulanımlar				
Tahâret, 3	Salât, 240	Cenâiz, 27	Vesâyâ, 5	Tefsîrû'l-Kur'ân, 6
Tahâret, 8	Salât, 269	Nuzûr ve'l-eymân, 1	Fiten, 74	Tefsîrû'l-Kur'ân, 32
Tahâret, 71	Salât, 360	Libâs, 35	şehâdât, 1	Da'vât, 91
Salât, 118	Zekât, 15	Et'ime, 48	İsti'zân, 9	Da'vât, 102
Salât, 170	Savm, 10	Ferâid, 15	Tefsîrû'l-Kur'ân, 2	Zekât, 22

ÖZGEÇMİŞ

Selvi Raif MURAD 1984 yılında Bulgaristan'da Smolyan'a bağlı Madan şehrinde doğdu. Aynı şehirde bulunan Otets Paisî Lisesinde 2002 yılında orta öğretimini tamamlayarak Arapça öğrenmek için Ürdün'e gitti. 2004'te Ürdün'de Zerka Üniversitesi, Şerîa Fakültesi, Usûl ed-Dîn Programı'nda lisans eğitimine başladı. 2007'de mezun olduktan sonra Bulgaristan'a dönüp Sofya'da öğretmen olarak çalışmaya başladı. 2010-2014 arasında Smolyan bölgesinde Kur'an kurslarında ders, camilerde vaaz verirken aynı zamanda özel sektörde çalıştı. 2014'te Türkiye'ye gelip Türkçe öğrenmeye başladı. 2015 yılında Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Hadis Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans eğitimine başladı. Selvi Raif evli ve bir kız bir de oğlan babasıdır.